

ДМИТРО ГИРСЬКИЙ

**ДИВНІ СПОСОБИ
ВИПРАВДУВАННЯ
АНТИДЕРЖАВНОЇ
ПОЛІТИКИ**

ТОРОНТО 1973

"Окремішність України у відношенні до Москви творили і творять не так різниці культурно-віроісповідні, як зовсім інші змагання **територіяльно-політичні**: інші впливаючі з відмінного географічного положення, політичні завдання Української Землі, яких Москва зі свого метропольного центру виконати не в силі, і інші відносини внутрішні, для яких політичні московські охлократичні методи державної і громадської організації не підходять. Тільки в хвилинах, коли власне оці територіяльно-політичні, а не культурно-віроісповідні змагання здійснювались, і в формах окремої Української Монархічної Держави персоніфікувались, виявлялась окремішність України і її культура національна розвивалась. І навпаки: Україна свою окремішність тратила всякий раз тоді, коли територіяльно-політичні змагання серед мешканців України падали, а на їх місце якась боротьба за мову чи за віру піднімалась. Як боротьба XVII ст. за віру православну довела вкінці Україну до "возсоединенія", як боротьба з власною Гетьманською Державою за мову в 1918 р. довела до єдиного і неподільного комуністичного гниття, так і культурно-віроісповідний націоналізм український, що може вибухнути по упадку комунізму, закінчиться перемогою на Україні націоналізму всеросійського".

"Національна окремішність Баварців від Прусаків — це Віттелсбахи і їх політика династично-територіяльна; Валонців від Французів — це Бельгія, можлива тільки як монархічна, на основах територіяльно-політичних, а не культурно-віроісповідних, оперта держава. Так само і Україна: — колись Ростиславичі і їх, хоч і руська і православна, але ОКРЕМА і не на варязько-новгородських купцях, а на галицько-волинських лицарях-землевласниках оперта держава; потім це Гедиминовичі, Коріатовичі, Ольгердовичі, хоч і православні і зручені, але персоніфікуючі окремі українські територіяльно-політичні тенденції державні; це врешті Гетьмани і їх українська, на зовсім інших ніж Москва — осіло-хліборобських, а не кочовницько-добичницьких — підвалинах побудована держава".

"Демократія цю територіяльно-політичну основу нашого окремого національного буття, во ім'я кличів культурно-ісповідних, нищить..." (Усі підкр. — В. Липинського).

(В. Липинський, *Листи*, стор. 536-537).

ДМИТРО ГИРСЬКИЙ

**ДИВНІ СПОСОБИ
ВИПРАВДУВАННЯ
АНТИДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ**

(Відгук на фальсифікації соціалістів з табору УНР)

UKRAINIAN FREE UNIVERSITY
FOUNDATION, Inc.
P.O. BOX 1028
NEW YORK, N.Y. 10276

diasporiana.org.ua

В-ВО "БАТЬКІВЩИНА"

ТОРОНТО

1973

КАНАДА

Накладом Видавництва "Батьківщина" — Торонто, Канада
Випуск ч. 1, 1973

Printed by Basilian Press, 286 Lisgar St., Toronto, Canada

ВІД ВИДАВНИЦТВА

Творці Української Народньої Республіки у 1917-1920 роках, що опинились на еміграції, провал української самостійної державности звалюють на кого і на що хочете, тільки не на себе і не на їх недержавну політику. Вони свої тодішні поступовання виправдують і обороняють нерозбірливими способами, не думаючи про те, що неправда ніколи не йде на користь визвольній боротьбі українського народу. У них ціль виправдує засоби. А ціль єдина — довести, що провідники УНР поступали правильно, а все, що було проти їх дій, то є неукраїнське і творило, мовляв, причини провалу визвольних змагань.

Одначе, державність України за системою УНР впала, а її соціалістичні адепти вигнані з України соціалістами-більшевиками. Як же тоді виправдати цей їх сором перед українським народом? Як спасти лице соціалістичних монополістів української державности? Ця обставина і змушує банкрутів системи УНР тлумачити на свій лад історичне минуле України, національні і революційні зриви українського народу, приписувати Хліборобській Україні національну і державну "несвідомість", а стремління провідників Центральної Ради до побудови соціалізму вкупі з російським пролетаріатом видавати за побудову української самостійної держави в інтересах "усього" народу і т. д.

Все ж таки, ширячи такі фальші, прихильники УНР знають, що в період визвольних змагань 1917-1920 рр., існувала справді самостійна і без будьякого натяку на руйніщкий соціалізм, Українська Держава у формі історично-традиційного Гетьманства, яка під проводом нащадка Гетьманського Роду Гетьмана Павла Скоропадського показала національну і державну свідомість українського народу і цілковиту готовість його до самостійного державного життя; що люди знають, як Гетьман і уряд його вели Україну не соціалістичною, а всенаціональною, державницькою, випробуваною

передовими народами, дорогою до її повної самостійности і незалежности. Іншими словами, Гетьманська Держава є більмом в очах українських соціалістів, явним і зрозумілим для всіх запереченням недержавної політики провідників УНР і в період Центр. Ради, і під час Гетьманщини, і в період Директорії.

Але ту самостійну Українську Державу з Гетьманом на чолі соціалісти повалили. Тому тепер у своє виправдання такої невиданої ганьби в історії людства, творці і прихильники УНР хочуть за всяку ціну скомпромітувати, зганьбити, а навіть безсоромно клеветати Гетьманщину 1918 р. і її Відновителя св. п. Гетьмана Павла Скоропадського, щоб виправдати злочинне повалення своєї, організованої з великим трудом, Держави і якраз у найкритичніший час для України.

Клевета на Гетьманщину переводиться систематично. В останні роки, у зв'язку з відзначенням півстолітніх подій з часів УНР ще й збільшилась кількість пасквілів на Гетьманщину, появились безглузді писання Батюків, Феденків, Шкільників та інших. Не стримався від блудів і редактор Іван Кедрин, докоряючи Гетьманові за "Грамоту про ідею федерації з Росією". А головне — виданням книжки "Паралелі в історії України" пан Кедрин, виходячи з соціалістичних позицій, сфальшував процеси національних рухів так в давньому, як і недавньому минулому України, теж з метою виправдання і повстання проти Гетьмана, і союзу Директорії з Польщею, цим споконвічним ворогом України.

Статті Дм. Гирського на тему "Дивні способи виправдання антидержавної політики", друковані в "Батьківщині", є об'єктивним виясненням процесу відновлення української державности в роках 1917-1921 і тим самим є відгуком на всі наклепи на Гетьманщину 1918 року. Тому ці статті вважасмо за потрібне видати окремою книжкою, щоб з її змістом познайомити ширший загал Українського Громадянства, зокрема молодшу генерацію наших людей. А особливо молодь, що завдяки советській пресовій пропаганді бодай в якійсь мірі може бути введена в блуд зфальшуванням так перебігу визвольних змагань після падіння царату, як і взагалі перекрученням національно-самостійницьких рухів в Україні.

В-ВО "БАТЬКІВЩИНА"

ВСТУП

До написання цієї статті спонукали мене книжки, брошури і статті, написані у зв'язку з 50-річчям революційних подій і з фальшуванням потягнень відповідальних провідників, що стояли на чолі тих подій і особливо у період Гетьманської Держави 1918 року.

Зареагувати в одній статті на всі фальсифікації — неможливо, тому для моїх пертрактацій я беру одне з тих писань, найбільш штучно зфабриковане, заторкуючи другі лише побічно.

Мова йтиме про книжку: "Іван Кедрин, Паралелі в історії України — З нагоди 50-річчя Ризького Миру" (Видавництво "Червона Калина", Нью Йорк 1971, "Свобода" Прес.: Джерсі Ситі). На другій титульній сторінці є таке вивчення: "Стаття "Паралелі в історії України" є відбиткою із календаря-альманаха "Свободи" за 1971 рік із невеликим доповненням".

1. Неправильна і тенденційна оцінка державних і політико-тактичних актів та їх значення в історії визвольної боротьби України.

У передмові "Від автора" сказано: "Ця публікація складається із статті у зв'язку з 50-тиріччям польсько-советського Ризького мирового договору та історичних документів, про які згадується у тій статті". Перелічимо їх тут: 1. Переяславський договір 1654 р., 2. Гадяцький трактат 1658 р., 3. Андрусівський договір 1667 р. між Москвою і Польщею, 4. Грамота Гетьмана П. Скоропадського про федерацію України з Росією 1918 р., 5. Два договори Добровольчої армії Денікіна з Галицькою армією про перемир'я, 6. Варшавський договір 1920 р. УНР з Польщею і, зрештою, 7. Ризький договір 1921 року між Росією і Україною (советською), з одного боку, і Польщею — з другого. Сама стаття займає 20 сторінок, а "історичні документи" — 110 стор., репродуковані фотографічним способом із поданих джерел. Оце і вся книжка Івана Кедрина, себто розміром 20 сторінок.

Далі автор вяснює, що "займаючись історичними актами українського політичного *польонофільства* і *русофільства* (підкр. моє — Д. Г.), ми не навели між документами конституцій УССР... бо всі вони були творами чужинецького агресора, а не української політичної орієнтації". І ще: "Цікавлячись в цій публікації виключно актами міжнародного характеру, ми не брали тут на увагу українських публіцистичних творів, програм політичних партій, маніфестаційних політичних проголошень і т. п. актів внутрішнього характеру, дармащо вони надзвичайно важливі для вивчення історії української політичної думки".

Читаємо в передмові і таке попередження: "Поза Ризьким договором, який становить вужчу тему друкованої тут статті, не присвячується ближчої уваги ні одному іншому наведеному в книжці міжнародному договору, бо кожний із них є окремою для себе темою, має свою окрему літературу і присвячені йому вже окремі аналітичні твори".

Додамо ще одне місце у слові "Від автора": "Кожний з тих актів політичного польонофільства чи русофільства був зумовлений різними моментами того часу. Автор не займається тут ближче ні одним із них, обмежившись тільки до ствердження характеру кожного з тих актів..."

По прочитанні передмови автора і хоч би поверхово ознайомившись з "будовою" книжки, а саме — зі сполученням статті про Ризький договір із "історичними актами" 17-го і 20-го сторіч, відразу виникає безліч питань для зрозуміння цілей автора. Починаємо міркувати. Оскільки мова йде про договори, однаково чи міжнародні чи внутрішні — книжку можна вважати на юридичну чи правову тему. Мова в книжці йде про "історичні паралелі", себто історичні договори — тоді книжку можна вважати на історичну тему. І одночасно ясно, що тема книжки політична. Та і писав цю книжку український редактор, знаний в Україні журналіст, себто політик. Право, історія і політика — споріднені галузі творчості людини. Ця загальновідома істина мусіла зобов'язувати автора-політика дотримуватись засадничих принципів, зобов'язуючих у свою чергу правника чи історика. Проте, шановний автор книжки "Паралелі в історії України" не дотримав цього елементарного принципу, і комбінація вийшла дивною.

Дивно, по-перше, з правового боку. Із семи, сполучених

в "одне ціле" для певної мети, "історичних актів" — два не є двосторонніми міжнародними актами, а саме: Грамота Гетьмана П. Скоропадського і договори Добровольчої армії Денікіна з УГА, а мали тільки внутрішній характер. Грамота Гетьмана про федерацію з неіснуючою для федерації тоді Росією, мала на меті внутрішній спокій в Краю і зберегти субстанцію національної України поки устabilізується міжнародня ситуація по закінченні світової війни. Цей акт Гетьмана нікого і нідочого, в розумінні міжнародніх відносин, не зобов'язував і міг бути кожного часу відкликаний самим Гетьманом. Договори УГА з Денікіном — це ж домовлення між відпоручниками діючих тоді армій, а не урядів, а до того — тільки тактичним ходом Мирової делегації ЗУНР у Парижі, чого сам автор не відкидає. Ми пізніше подамо ґрунтовне вияснення, чому автор притягнув до свого плетива ці два акти. А тепер скажемо: об'єктивний правник, історик і політик такого сполучення не зробив би.

Із п'яти двосторонніх договорів, наведених автором, два — Андрусівський 1667 р. і Ризький 1921 р. — є двосторонніми договорами ворожих нам країн, правда, з приводу нещасної долі України. Ці два договори, можливо, єдині, що дають підставу говорити про якусь "паралель в історії України".

З правничого боку немає підстав для зіставлення решти трьох договорів. Вони різні. Варшавський договір формально незаконний. Приєднання Західніх земель до України здійснив Грудовий Конгрес. Якщо цей Револуційний парламент визнати Законодавчим Національним Зібранням, то яке право мав виконавчий орган, себто уряд тим договором віддавати територію, яку придбано шляхом торжественної злуки УНР і ЗУНР? Та ще й укладав цей договір уряд Кам'янець-Подільського періоду, себто розпоряджаючи незначною територією України. Та ще й віддавав Західні землі, можливо, тільки за визнання "УНР на чолі з Головним отаманом Симоном Петлюрою". Та ще й за федерацію України з Польщею, — як тепер вияснює сам автор книжки.

На місці буде тут навести, як ставився до цього договору тодішній голова уряду Ісаак Мазепа, який перебував тоді в лавах Зимового походу. Він писав:

"На другий день в Бершаді я одержав від М. Шадлуна

з Кам'янця дуже тривожного листа в справі наших переговорів у Варшаві... Як видно було з тексту проєкту, доданого до листа, зміст його рішуче розходився з директивами, які мала наша місія від уряду. Так, напр., в проєкті говорилося про військову конвенцію з Польщею, про кордон по Збруч, про урегулювання юридичного становище польських землевласників на Україні й навіть згадувалось про кордони Польщі з 1772 року, немов би український уряд визнавав "історичні права" Польщі на ці території... Ці інформації Шадлуна були для мене наче громом з ясного неба. Знаючи А. Лівіцького, як гнучкого опортуніста, я боявся, що він піде на великі уступки полякам... Але в душі я все ще продовжував вірити, що ні Петлюра, ні Лівіцький не підуть на підписання такого договору".

Як бачимо, так званий "Варшавський договір" — це акція маленької групи безвідповідальних соціалістів на чолі двох соціал-демократів — С. Петлюри і А. Лівіцького. Це була ганьба для України, яку тоді ж засудили найстатечніші українські діячі і весь український народ.

І кожному впадає в очі абсурд зіставляти в будь-якій мірі цю ганьбу з періодом Великої Української Національної Революції під проводом Великого Богдана Хмельницького і, зокрема, з Переяславською угодою порівнювати в будь-якому аспекті з т. зв. Варшавським договором. Ці договори протилежні один одному. Здобуту всенародньою революцією українську самостійну державність у 1918 році незаконний Варшавський договір явно руйнував. А здобуту всенародньою революцією незалежність України і створену Козацько-Гетьманську державу Переяславська угода між Гетьманом і московським царем укладена з метою охорони Української держави від Польщі і Татар. Переяславська угода 1654 року всім світом вважалась тоді за тріумф Гетьмана Богдана щодо заходів втримати самостійність України. Проф. О. Оглоблин у своїй праці "Українсько-Московська угода 1654" підсумовує оцінку Переяславської угоди цілою низкою видатних істориків, правників і політиків, наводить опінію чужинецького світу і подає свою, науково обґрунтовану. Наведемо дещо з тої оцінки й тут.

У своєму славнозвісному трактаті "Вивід прав України" (1712 р.) Гетьман Шипил Орлик дав блискучу аналізу Пе-

реяславської угоди 1654 року: "Найсильнішим і найнепереможнішим аргументом і доказом суверенності України — пише П. Орлик — є урочистий *Союзний договір*, заключений між царем Олексієм Михайловичем, з одного боку, та гетьманом Богданом Хмельницьким і Станами (лес Етатс) України, з другого боку. Трактат цей уложений в 1654 році і підписаний уповноваженими представниками. Цей, такий урочистий і докладний трактат, названий вічним, повинен був, здавалося, назавжди установити спокій, вольності і лад на Україні. Це дійсно так і було б, якби цар так само сумлінно виконав би його, як у це вірили козаки..."

Григор Орлик, помічник свого батька й продовжувач його діяльності й традиції, писав у своєму "Мемуарі" для короля Франції Людовика XV з дня 12 лютого 1741 року: "Ваша Величність знає певно, що Козацька нація під Гетьманом Хмельницьким після довгої війни з Польщею, відокремилася від цієї республіки... Гетьман Хмельницький, передбачаючи, що могутність його нації, якої він був фундатором, не зможе триматися своїми власними силами проти своїх сусідів, вважав, що краще забезпечити її безпечність протекцією Росії, під яку він і став на умовах, найкорисніших для своєї нації".

Проф. І. Борщак знайшов у французьких архівах "Замітки про Україну і Козаків", у яких Григор Орлик писав: "...Хмельницький був геніальний вождь і стояла за ним ціла Козацька нація, віруючи у справедливість своєї справи... Хмельницький прийняв *опіку московського царя* для краю і нації з усіма правами вільної нації. Але перфідія московського царя була причиною, що негайно після смерті Хмельницького права Козацької Нації почали порушуватися москалями, й тоді цей народ, для якого свобода дорожча за все на світі, повстав і довго тягнулася війна на Україні..."

Для діячів Мазепинської доби Переяславська угода 1654 року була немов би прототипом українсько-шведської угоди 1708 року. Взагалі Україна XVIII ст. добре розуміла, — констатує проф. Оглоблин, — характер Переяславської угоди 1654 року. І уряд Української Держави і широкі кола громадянства знали, що союз України з Московщиною, створений Переяславським договором, був союзом "вільного з вільним" і "рівного з рівним".

"За дослідями проф. Борщака, — констатує проф. О. Оглоблин, — знаємо, що французькі урядові кола й громадська опінія оцінювали Переяславський договір, як мілітарний союз між Україною й Московщиною, й добре розуміли, що він був потрібний Хмельницькому лише як тимчасова передишка в змаганнях з Польщею". І проф. Оглоблин підводить підсумки: "Отже, Переяславська угода 1654 року була договором мілітарного союзу двох самостійних держав — України й Московщини, гарантованого протекцією московського царя над Україною й оформленого новим — українським — титулом царя". Але історія українсько-російських взаємин не пішла шляхом Переяславської угоди. Надто різні були національно-державні інтереси"... І проф. Оглоблин заключає:

"І все ж Переяславська угода не була для України ні трагедією, ні ганьбою. Історик не може оцінювати подій їх наслідками — лише причинами. Чим далі відходила Москва від духу й букви Переяславського договору, цупко тримаючись однак за цей, зручний для неї, трамплін для опанування Східньою Європою, тим більшого значення надавала йому українська сторона. Бо навіть зфальсифікована, спотворена, звівчена й зламана Москвою "Переяславська Конституція" (М. Міхновський), залишилася назавжди, кажучи словами великого українського патріота-державника XVIII століття, "найсильнішим і найпереможнішим аргументом і доказом суверенності України".

Не був ганьбою для тогочасної України і Гадяцький трактат або, — як його історики називають, — Гадяцька унія. Гетьман Виговський, великий патріот-державник, пориваючи з віроломною Москвою, рішив піти на унію з Польщею. Восени 1658 р. він списав у Гадячі з представниками польського уряду трактат, на підставі якого Україна приступила до унії з Польщею на основах, подібних до Литви. Частина України (Чернігівщина, Полтавщина, Київщина з частинами Волині й Поділля) вступала в унію як окрема держава ("Велике князівство Руське", подібно як "Велике князівство Литовське"), з своїм власним, вибраним усіма станами гетьманом, своїми міністрами, фінансами (окремою монетою), з власним військом. Православна віра мала бути цілком зрівняна в правах з католицькою, і київський митрополит з українськими єпископами мали засідати в сенаті. Сейм мусів

бути спільний, у складі представників Польщі, Литви й України. Окремими пунктами були встановлені в Україні воля слова й друку, зрівняння Київської Академії в правах з Краківським університетом і заснування ще одної української академії.

Але Гадяцький трактат, у якому яскраво виявився політичний і культурний рівень української інтелігенції половини XVII віку, зовсім не сподобався демократичним українським колам, Запоріжжю й народнім масам. Сама ідея нової спілки з Польщею, — додають всі українські історики, — була дуже непопулярна і внівець обертала всі заходи Виговського та його прихильників. І не дивлячись на розгром московської армії під Конотопом, він не зміг використати своєї перемоги. Проти нього "успішно" (сучасний вислів — Д. Г.) виступила тогочасна демократія — тодішнє Запоріжжя, яке йшло на поступки Москві і приймало її допомогу, аби тільки не допустити влади старшині з її шляхетсько-панськими тенденціями. Дійшло до скликання "Чорної Ради" (1663 рік), на якій вибрано за гетьмана Івана Брюховецького, який тоді ж присягнув на вірність цареві.

Історик І. Крип'якевич каже, що — "Гадяцький договір тільки був новим, виправленим виданням Зборівської угоди 1649 р., укладеної Гетьманом Богданом з Польщею. Гадяцький договір, поза підступами Польщі, мав на меті відстояти самостійність і суверенність Української Держави у формі "Великого князівства Руського" в унії з Польщею і Литвою, самостійність і суверенність, стверджені Переяславською угодою, чи за Міхновським — "Переяславською Конституцією". Отже Гадяцький договір вів українську націю вперед, саме втримати і розвинути здобує Великою Національною Революцією під проводом Б. Хмельницького. Варшавський же договір 1920 року і обставини, що "зумовили" його укладення, є нічим іншим, як руїною здобутого всенароднім рухом 1917-1918 років, зокрема здобутої українськими хліборобами Української Самостійної Гетьманської Держави 1918 року. Тільки в цьому може бути "історична паралель". Бо, як у XVII столітті тодішня демократія виступила проти "ляха" Гетьмана Виговського і започаткувала руїну з оформленням "Чорною радою", і орієнтацією на Москву, що і довело до падіння Першої Гетьманщини, так у XX-му столітті вже

соціалісти-революціонери і соціалісти-демократи виступили проти "царського генерала" — Гетьмана Скоропадського і повалили Другу Гетьманщину, внаслідок чого впала не тільки українська "буржуазна" європейського зразка державність, а впала й т. зв. "демократична" державність у формі УНР.

Як бачимо, всі "історичні акти", зведені до купи і зіставлені у книжці, цілком різні, непорівняльні під жодним кутом зору. Але п. Іван Кедрин охарактеризував їх "історичними паралелями", назвав їх "актами політичного польонофільства чи русофільства" (вірніше москвофільства — Д. Г.), пояснивши, що "Терміни "польонофільство" і "русофільство" вжито в розумінні державно-політичної концепції, себто орієнтації на Польщу, як на союзницю проти Московщини, чи на Московщину, як союзницю проти Польщі". Тут (покищо) замітимо, що — переслідуючи певні цілі — автор зловжив поняттями. "Польонофільство" означає — польські симпатії у неполяків, в даному разі — в українців. "Русофільство" — московські симпатії до Московщини у немоскалів, у даному разі — в українців. "Орієнтація" чи "орієнтування" означає: 1) ознайомлення з обстановою, призвичаювання до обставин, становища; 2) спрямування в якийнебудь бік. Як бачимо, поняття різні. Політична орієнтація абсолютно може бути не пов'язана з симпатіями до країни, на яку спрямована орієнтація. В історії міжнародних відносин часто буває орієнтація на ворожу країну, звичайно, за певних умов і наявного становища. Якраз такі умови і становище для України склались в середині 17-го століття, які обумовлювали політичну орієнтацію на Московщину і Польщу, притому на суто короткий час і одночасно з такими ж договорами з іншими країнами, напр. із Швецією. Таких умов і становища, які були в 17-му столітті — у 20-му столітті вже не було. Революція 1917 року розторожила Московську імперію, а Польща, подібно Україні, відновлювала свою самостійну державність. Тому орієнтації на них не повинно було бути, вона була не потрібна для відновлення Української Держави. Все залежало від хотіння, сумління, уміння правити країною національними провідниками і від взятого ними курсу політики. Отже, не відкидаючи "політичної орієнтації" на Московщину в Переяславській угоді і на Польщу — в Гадяцькому трактаті, категорично заперечуємо "москвофільство" і "польонофільство" в цих двох до-

говорах 17-го століття, у Грамоті Гетьмана П. Скоропадського 1918 р., у договорах УГА з Денікіном, в т. ч. і у Варшавському договорі. До речі, русофільство командування УГА з приводу договору з Денікіном цілком слушно заперечив Я. Гриневич (див. "Америка" ч. 96 за 24 травня 1972).

Тепер виникає питання: чому знаний український журналіст, Іван Кедрин, наводить свої "історичні паралелі" саме із взятих ним семи "історичних актів"? Чому явно зловжив поняттями "польонофільство", "москвофільство" і "політична орієнтація"? Якщо авторові йшлося про "русофільство" ("москвофільство"), то чому автор обминув: спільну діяльність українських соціалістів-революціонерів з московськими в ім'я демократії до революції, галицьке москвофільство і наддніпрянське малоросіяństwo, лобизання з Тимчасовим урядом Керенського, включно із спільним продовженням російської імперіялістичної війни з Центральними Державами, першого і другого універсалів про автономію, а третього — про федерацію, спільну боротьбу з московськими революціонерами проти Гетьманщини 1918 року і советофільський період за часів Директорії УНР? Якраз у цьому ж і полягало "русофільство" 20-го віку. Якраз це "москвофільство" і "польонофільство", пов'язане з Варшавським договором, привело Україну до сучасного колоніального стану під фірмою УССР.

Відповідь ясна: все для того, щоб оправдати наскрізь ганебний Варшавський договір і одночасно всю політику верховодів УНР, згубну для української державности так в період Центральної Ради, як і за часів після повалення ними ж Української Держави Гетьмана П. Скоропадського. Автор книжки "Паралелі в історії України" не один, їх ще є кілька, а може й кільканадцять, здебільшого причетних до тої жалюгідної політики. Вони і досі живуть гаслом: "Ціль виправдує засоби", особливо коли їм треба черговий раз оплюгавити дійсну державність 1918 року під проводом Гетьмана П. Скоропадського. Напр., є такий соціаліст, навіть історик за освітою, Панас Феденко. Про нього бл. п. Іван Багряний свідчив, що він має не більше одинадцяти членів цієї партії, але йому здається, що УНР одинока система державности, присуща для України. Всі його "твори" просякнуті оплюгавлюванням св. п. Гетьмана Павла і його уряду. Цей "вічний революціонер" не може знести буржуазно-демокра-

тичну систему української державности 1918 р. під проводом гетьманським і досі пропагує соціалістичну УНР, не дивлячись на муки українського народу під такою системою протягом більше півста років. Він року 1968 написав брошуру "Влада Павла Скоропадського" — ("п'ятдесяті роковини перевороту в Україні"), в якій стільки неправди, що дивується, як людина з вищою освітою може писати подібні блуди і не усвідомлювати шкоди для української національної справи.

Журналіст Іван Кедрин не відстає ні в чому від соціаліста Панаса Феденка. Наведена нами вище комбінація із зіставленням "історичних актів" 17-го і 20-го віків, наскрізь крутийська інтерпретація (тлумачення) їх, чого неспокушені в політиці можуть і не зрозуміти, принаймні місцями перевищує фальсифікацію всіх авторів щодо пертрактації соціальної і національної політики УНР. Тут ми бачимо не тільки, наприклад, клевету на гетьмана П. Скоропадського, а і на гетьманів Богдана Хмельницького і Івана Виговського, а також на всю, так би мовити, до-уенерівську добу України.

Після короткого вступу до статті "Паралелі в історії України" про "аналогії історичних подій" в 17-му і 20-му сторіччях, автор перший розділ під заг. "Політичні аналогії 17-го і 20-го сторіччя" починає "рубанням з плеча", бо пише: "Отож, конкретно, русофільська політична концепція виявилася в історії України найяскравіше в Переяславському договорі 18 січня 1654 року, що його Богдан Хмельницький склав з Московщиною, розчарований остаточною політичною невдачею воєн України проти Польщі та складених в їхньому ході союзів з Польщею. Без уваги на різні інтерпретації Переяславського договору, що їх зробили українські історики М. Грушевський, А. Яковлів, В. Липинський і інші, Дмитро Дорошенко правильно стверджує, що у практичному висліді так званих 11 статей, які становили зміст чи навіть текст Переяславського договору, "московський цар затримав за собою ніби найвищу владу над Україною". Оце вам все про Переяславський договір.

Як бачимо, журналіст І. Кедрин оцінює Переяславський договір виходячи лише з наслідків його і зовсім зігнував істину, що історичні події треба оцінювати виходячи з їх причин, про що цілком слушно зауважив проф. О. Оглоблин у

спеціальній праці, відповідні місця з якої ми цитували вище. Обраний автором підхід до тлумачення наших історичних актів знедоленої України є не тільки неправильним, а шкідливим, таким, що ллє воду на млин наших ворогів. І справді, кому вигідна кедринська характеристика Переяславського договору? Тільки московським єдинонеділимцям і сучасній кремлівській кліці для прославлення "возз'єднання" і на "вічну єдність", чи "дружбу" українського народу з московським. І все це зроблено для виправдання Варшавської ганьби 1920 року, мовляв, бачите, соціал-демократи Петлюра і Лівіцький зробили те, що перед ними робив геніальний Гетьман Богдан.

Наведенням Гадяцького трактату у книзі, автор хоче підкреслити тодішнє польонофільство гетьмана Виговського. Одначе про Гадяцький трактат говориться лагідно, м'яко, себто не так "конкретно" як про Переяславський договір. Чому? А бачите, то ж договір з Польщею, а не Московщиною, це ж, мовляв, пряма аналогія з Варшавським договором 1920 р. Автор передає цю подію так: "Смерть Богдана Хмельницького 6 серпня 1657 р. і щораз дошкульніший натиск московської агресивної політики супроти України спонукали гетьмана Івана Виговського... скласти з Польщею Гадяцький договір, 16 вересня 1658 р., що його фактичним автором був, мабуть, високоосвічений і талановитий козацький дипломат Юрій Немирич"... Це на 8-ій стор. книжки. А на стор. 13-ій автор констатує: "Історичним фактом є, що Варшавський договір Петлюри був так само, як Гадяцький договір Виговського, виразником антиросійської державно-політичної концепції. Петлюра був державним мужем, знайшовши в Польщі самотню тоді реальну можливість продовжувати збройну війну проти червоної Росії. Пилсудський був державним мужем, який розумів, що майбутність Польщі треба оперти на союз з Україною проти Росії. У Ризькому мирі переміг той польський примітивний максималізм, який волів поділитися з Росією українськими землями"...

Отже і тут бачимо оцінку цих двох аналогічних договорів виходячи з наслідків, а не з причин, що їх викликали. Ці причини ми вже з'ясовували вище, на цьому місці лише додамо наступне. Гадяцький договір Виговського, цього справжнього українського державного мужа, вихованця Хмельницького, міг би бути торжеством або тріумфом боротьби України за

самостійність, в наслідок якого виринуло б на Сході Європи "Велике Руське Князівство" у союзі з Польщею і Литвою, коли б не ворохобство запорізької "демократії" і підступство, у сполученні з тою демократією, Москви. Але Варшавський договір, укладений соціалістом Пилсудським і соціал-демократом Петлюрою, цими, може видатними революціонерами, але далеко не державними мужами, не міг вибороти Україні самостійності, бо за станом на квітень 1920 року вже все було програно. Програно в наслідок антидержавної політики т. зв. "Національного Союзу" Винниченка, Петлюри та інших, що "успішним" повстанням повалили свою ж Українську Державу, тільки тому, що була не соціалістично-демократична, а "буржуазно-демократична" європейського зразка.

Після такої характеристики Переяславського і Гадяцького договорів, автор кількома ляконічними реченнями згадав про руїну в другій половині 17-го сторіччя, Андрусівський договір, трагічну битву 1709 р. під Полтавою, встановлення Петром I-им "Малоросійської Колегії" і відразу перейшов до подій 20-го сторіччя, себто до головного — до реабілітації політики УНР в період її існування.

2. Від скасування Першої Гетьманщини до російської революції 1917 року. — Тенденційна оцінка державно-національних рухів в українському народі.

Кожний громадянин має свої політичні переконання і їх вправі обороняти перед своїми політичними противниками. Тому цілком зрозуміла реабілітація політики керівників УНР за часів обох її періодів, не дивлячись на те, що вона причинилась до прогри визвольних змагань 1917-1921 років. Але обороняти погану політику поганими способами, з фальсифікацією історичних і фактичних даних в національному русі нашого народу нікому невільно. Таких "оборонців" треба негайно викривати.

Автор книги "Паралелі в історії України" Ів. Кедрин пише:

"Дехто закидає політичне русофільство Українській Центральній Раді, яка в своїх трьох перших Універсалах говорила про автономію та федераційний устрій Росії та, зокрема, у

своєму Другому універсалі виразно погодилась на автономію в обмеженому розмірі тільки 5-ох губерній. Але насправді це був тільки еволюційний шлях, що ним ішла українська національна революція, яка не мала під собою тієї природної бази, якою була б державницька свідомість мас. Проголошувати українську державу зараз весною 1917 року було б передчасним. Революція була для українства повною несподіванкою: воно було психологічно й ще менше організаційно невідгодоване. І так українське національно-політичне відродження ступало стомилевими кроками, бо українську державу творено з пустки. Тому історичний період від 1-го Універсалу 23 червня 1917 до 4-го Універсалу з 22 січня 1918 р. треба вважати за чудо. І тому й трудно підтягати автономізм перших двох Універсалів та федералізм Третього під поняття політичного русофілства, бо це було змагання за ступеневе добування чогось, чого Україна не мала: адже з вибухом революції не було в Україні ні одної рідної народньої чи середньої школи, весь державний апарат був російський, в одному Києві був 40.000-ий російський військовий гарнізон."

Ця тирада наскрізь неправдива. Це пусті слова. Ці фрази, виголошені, так би мовити, за одним духом, ні в якому розумінні не торкаються ества України чи українського народу. На них можна було б і не звертати уваги. Але беручи на увагу, що ця тирада є квінтесенцією, себто основою чи суттю всієї настирливої пропаганди наших т. зв. соціалістичних демократів, прихильників УНР, які тепер неперебірливими засобами намагаються реабілітувати себе за провал української державности у 1917-1921 роках, то дозволимо собі, бодай стисло і схематично, викрити всю нісенітницю оборонців курсу політики, взятого провідниками УНР, вірніше трьома провідниками, які по-диктаторськи ту політику провадили. Ними були: представник народницької течії в історичній науці, а на практиці соціаліст-революціонер Михайло Грушевський, соціал-демократ, марксист, Володимир Винниченко і соціал-демократ-меншовик, Симон Петлюра.

Тирада пана І. Кедрина є приниженням національного Я українського народу, нехтування історії народу, що межує з образою ества України. Хіба можна масам українського народу закидати "державну несвідомість за станом на 1917 рік, коли цей народ ще півтори тисячі років тому остаточно осів

на теперішній території, створив наймогутнішу князівську державу Русь-Україну, впору прийняв християнство, героїчно захищав свою землю від монгольської навали, відновив свою незалежність в Галицько-Волинській Державі, а після падіння останньої — зберіг своє державне життя в Литовсько- Руській державі. Після поглинення цієї держави Польщею т. зв. Люблінською Унією, ще в половині 15-го сторіччя, наш народ вилонив з себе Запорізьке Козацтво, яке розвинулось в українську національну силу в боротьбі проти польського гніту, творячи Орден, що своїм героїзмом уславився на весь світ. Запорізьке Козацтво стало в авангарді Великої Національної Революції під проводом Богдана Хмельницького, яка відновила державність Київської Русі-України у формі Козацько-Гетьманської Держави. Коли йде мова про "державну свідомість" нашого народу, то завжди треба пам'ятати, що Українська Визвольна Національна Революція 1648 року переведена українським народом на 150-200 років раніше, ніж всі національні революції в Середній і Західній Європі. І, не дивлячись на зраду Гадяцького союзу Польщею, на зраду Переяславського союзного договору Московщиною, Гетьманська Держава проіснувала своєю самоуправою формально до 1722 р., себто до встановлення т. зв. "Малоросійської Колегії", а потім періодами ще на чолі з гетьманами (Апостол і Розумовський), а в дальшому побутово — аж до двадцятих років 19-го століття, себто до остаточного знищення місцевих самоуправ, діючих за нормами Магдебурзького права. Отже не підлягає сумніву, що висока державна свідомість українських народних мас могла виказувати такий тривалий спротив Московщині в остаточному загарбанні України.

Друга половина 18-го сторіччя, "коли саме відбувався процес остаточної ліквідації Козацько-Гетьманської держави в наслідок колоніальної політики російського уряду й заострення внутрішніх соціально-політичних відносин на Гетьманщині" (за проф. Оглоблином), одночасно загострюється і громадсько-політична думка в аспекті збереження української державности. Ця політична думка стає підвалиною українського національного відродження 19-20 сторіч. На ті часи припадає поява "Історії Русів" — книга, яка мала величезний вплив на розвиток української національної думки, літературна і політична діяльність Опанаса Лобисевича і

цілого ряду інших визначних діячів. А даліше на арені національної боротьби появляються Іван Котляревський, Михайло Максимович, Бантиш-Каменський, Гулак-Артемвський, Микола Костомарів, Квітка-Основ'яненко та багато-багато інших видатних людей. Впливає на арену політичної боротьби Кирило-Методіївське Братство. Геніяльний Тарас Шевченко випуском "Кобзаря" запалив національним вогнем всю Україну. Галичина і Буковина спалахнули вогнем європейських національних рухів — "Весни 1848 року", який (вогонь) мав злучитися з вогнем "Кобзаря". Цар Микола відчув струси імперії і з переляку підсилив військами московські гарнізони в Україні та ще й післав армію до Угорщини для здавлення повстань в місцях їх зачатків.

Усі наші історики твердять, що — *геній Шевченка з'єднав історичні традиції та нові стремління і дав українському громадянству новий світогляд, спертій "на свою правду"*. І справді, друга половина 19-го сторіччя не була "пропащим часом". Серед незгод політичного життя, коли український народ не міг свобідно виявляти свого національного обличчя, але український національний рух оминав періодичні кризи, створювані імперським самодержав'ям і йшов певною дорогою в політичних інтересах українського народу. Ті кризи тільки підсилювали активність українців, зокрема її провідної інтелігенції в царині культури і значної частини українських землевласників-хліборобів та зростаючих промисловців в економіці України.

Свої, національні стремління діячі 60-тидесятих років 19-го стор. бажали оперти на народ. В наслідок народницького руху і найбільше зі сторони України, так би мовити, Шевченківської ідеологічної революції, було скасовано кріпацтво в Росії. І хоч реформа була неповна і незадовільна, все таки вона була історичною подією і принесла важливі господарські і соціальні наслідки. Селянство в Україні, що творило понад 80% населення, дістало волю і стало активним чинником життя. Населення України почало швидко зростати. Великих змін зазнало сільське господарство в Україні. Діяли вже не самі великі землевласники, як у першій половині 19-го сторіччя, але поруч з ними до активної ролі прийшли селяни. Головну ініціативу, — пише історик Іван Холмський, — виявило багате селянство, що легко справилося з викупом землі,

а маючи власні засоби, почало поширювати терен господарства і дбати про його інтенсифікацію. Найбільшого значення набули багаті селяни в степовій Україні, де найлегше можна було виявити ініціативу; в їх руках опинилася половина селянських земель, до того ж вони орендували і купували панські землі — і так доходили дедалі до більшої сили. Виробився тип селянина-підприємця, ініціативного, загарбачого, безоглядного, що ставав співтворцем нової ери капіталізму.

Друга половина 19-го ст. знаменна й розвитком промисловости України. Високо піднеслося гірництво. Експлуатація вугілля Донеччини все ширилась і в кінці сторіччя Україна постачала 20 мільйонів тонн вугілля річно. Розвинулась і металургійна промисловість, яка не тільки задовольняла потреби України, але й давала багато продукції на експорт. Зростала сільськогосподарська промисловість, особливо цукроварна (200 заводів, виробництво спирту, олії тютюну тощо). Щодо української промисловости наші історики наводять цікаві факти. Українська промисловість, кажуть вони, розвивалася завдяки участі чужоземного капіталу — англійського, французького, бельгійського; майже всі прибутки української продукції йшли за кордон. І далі (цитуємо за Холмським): "Але ці, мало зв'язані з Україною чужоземні капіталісти, з часом почали відчувати невігоди від російської політики, що намагалися спинити промисловий розвиток України і почали єднатися для оборони своїх крайових інтересів; ці тенденції видно було на початку 1910-их років". Ствердимо, що єдналися не тільки між собою, але і з крайовими чинниками, себто з українцями. Велике незадоволення було і з боку українських хліборобів монополією Петербургу щодо експорту збіжжя і сільськогосподарських продуктів з України. Отже й економіка України стреміла до відокремлення від російської.

Року 1864 заведено було "земські установи", популярно — Земства, з одночасним переведенням реформи і міських рад. Ці органи були виборні і хоч делегатами до них були люди "цензові", але факт, що громадянство було залучене до державної праці, знайомилося з різними актуальними проблемами і тому набирало державної свідомости. В губерніяльних і повітових земствах України працювало дуже багато відомих українських діячів. Земства, дбаючи про поліпшення гігієніч-

них умов, про піднесення сільського господарства, про устаткування доріг, про початкову і середню освіту, вони, невтомно працюючи тих діячів, ширили державну свідомість і серед широких народніх мас. Показчиком діяльності цих самоврядуваних може бути Полтавське губерніяльне земство під головуванням Федора Лизогуба, що за Гетьмана в 1918 році був Головою Ради міністрів.

Серед цих змінених обставин українська інтелігенція знайшла змогу ширше розвинути свою працю для народу. На арену діяльності виринула "Київська Громада", що організувала т. зв. "недільні школи", видавала українські книжки, згуртувала молодші кадри інтелігенції. Український дух зростав і набував щораз більшу силу. Саме ця обставина викликала горезвісну Валуєвщину — заборону українського письменства. Проте національний рух не зменшився, а ще з більшою інтенсивністю виринали громадські організації і видавництва вже з більш політичним зафарбленням. Появлялись різні гуртки "свідомих українців", як вони себе звали. Вони мали на меті український рух з літературно-культурного перетворити на політичний, себто почали підготовляти новочасний націоналізм. Історик І. Холмський пише: "Значний вплив мала Галичина, де в конституційних відносинах життя прибирало повніших національних форм. Деякі надії подавала також міжнародня ситуація. Загострювалися відносини між Німеччиною і Росією, а в 1888 році з'явилися статті німецького публіциста Едварда Гартмана про утворення самостійного Київського королівства, були згоди, що ці статті інспірував Бісмарк. Заметушилися також польські політики і почали спроби поєднати українців та поляків у Галичині, щоб спільні сили повернути проти царату". (І. Холмський, Історія, стор. 331-332).

Року 1892 на Шевченковій могилі засновано "Братство Тарасівців" — з молоді, що метою своїх прагнень ставила самостійну Україну; між першими членами були Іван Липа, Самійленко, брати Міхновські, Черняхівський, Грінченко, Вороний. Року 1897 з ініціативи Антоновича і Кониського засновано "Загальну Українську Організацію", до якої приєдналися всі Громади, що існували в 20 різних містах України. В 1897 р. виринув соціал-демократичний гурток, до якого належала Леся Українка. В 1899 р. засновано в Харкові Ре-

волюційну Українську Партію під проводом Дмитра Антоновича; вона поставила гасло самостійної України і масово поширювала нелегальну літертуру, яку друковано в Галичині і Буковині. Згодом виступила ще одна самостійницька група — Народня Українська Партія під проводом Міхновського.

З вибухом революції 1905 року самі собою впали обмеження українського слова, з'явилася українська політична преса та різнорідні видавництва. Відкривалися клуби, товариства "Просвіти". В Думі всіх чотирьох скликань були українські групи кількісно біля 43-47 осіб помимо бойкоту її революційними партіями. Російський уряд переміг революцію і конституційні свободи, надані створенням Думи, звів до найвужчих меж. Але, — констатують всі наші історики, — українське громадянство з революційної боротьби вийшло все таки скріплене, з краще поставленим політичним світоглядом і ширшою організацією. Найбільше скористалося з революції селянство, з якого знято різні обмеження, а Селянський Банк почав парцелювати між селян поміщицькі землі; багато поміщиків, наляканих селянськими розрухами, або продавали свої маєтки, або віддавали їх селянам в оренду.

З політичних реформ — найважливіше для українців було скасування заборони українського слова. Не дивлячись на різні утиски вільніше розвивалося письменство, українська періодична преса. Конституція царя Миколи дала також змогу організовувати товариства. Особливо стали популярними товариства "Просвіти", які розквітли буквально по всій Україні. І хоч ці вогнища національної свідомости, особливо більш діяльніші "Просвіти" і клуби, закривав уряд, але вони відіграли величезну ролю в пропаганді української національної ідеї. До того, чорносотенна реакція вже не могла справитись з виступами проти самодержав'я. Року 1908 діячі давньої Демократично-Радикальної Партії дали ініціативу до організації Товариства Українських Поступовців (ТУП), яке поставило за мету організацію українських сил, даючи провід у культурному, економічному і політичному житті. ТУП було центральною організацією Наддніпрянщини аж до часу створення Центральної Ради.

Вибух першої світової війни, наскрізь імперіалістичної і абсолютно не в інтересах українського народу, а навіть на шкоду йому, з одного боку, і шовіністична, віроломна політика

царського уряду з метою повного знищення політичного, національного і культурного ества України, з другого — все це зумовило інтенсивне зростання національно-політичного руху українців. На Наддніпрянщині виринули нові і відновили свою діяльність старі громадські, культурні, політичні і революційні партії і організації різних відтінків і напрямків. Не підлягає жодному сумніву, що збудником для виринення цих організацій була національно-державна свідомість народніх мас України. В Галичині відразу заснувалась "Головна Українська Рада", замість якої у травні 1915 р. постала "Загальна Українська Рада". Ця Рада 12-го травня 1915 р. випустила програмову декларацію "до всіх народів цивілізованого світу", де було ясно і рішуче заявлене, що ЗУРада у відносинах до українських земель під Росією має своєю метою створення "вільної самостійної української держави", а з українських земель в Австро-Угорщині домагається створення української територіяльно-національної автономної області, збудованої "на основах свободи і демократії". (Д. Дорошенко, Історія, т. I, стор. 28).

Ще в 1912 р., — пише історик Д. Дорошенко, — зформувалася вже у Львові ціла група українців з Росії і галичан, яка стала на самостійницькім ґрунті, заснувала Український Інформаційний Комітет для пропаганди українських домагань за кордоном і готовилася вже видати свій власний орган "Визволення". Ініціатором цих заходів був В. Липинський. І хоч до видання органу не дійшло, але українські політичні емігранти, розкидані по різних європейських центрах, порозумілися між собою щодо спільної інформаційної акції, яка і провадилася в роки перед війною про Україну на чужих мовах і по чужих виданнях.

З вибухом війни, саме 4 серпня 1914 р., група політичних емігрантів у Львові, за порозумінням з провідниками галицьких українців, заснувала "Союз Визволення України". Засновниками були Вол. Дорошенко, Дмитро Донцов, Микола Залізняк і Андрій Жук. В першому числі свого пресового органу "Вісник Союзу визволення України" (5 жовтня 1914 року) появилася "Платформа" Союзу, в якій заявлялося, що в Союзі представлені всі ті політичні напрями, які стоять на становищу державної самостійности українського народу, Формою правління самостійної української держави мала бути

"конституційна монархія з демократичним внутрішнім устроєм політичним, однопалатною системою законодавства, горожанськими язиковими і релігійними свободами для всіх національностей і віроісповідань, з самостійною українською церквою".

З цього короткого, стислого і суто схематичного нарису національно-політичного руху в Україні цілком ясно видно, що українці ніколи "не спочивали на окупантських лаврах", а безупинно боролись за волю, за свою державність. Ця боротьба тільки провадилась нерівномірно, а, в залежності від обставин, то притихала, то з новою силою підносилась. За станом на 1917 рік були всі атрибути для відновлення Української Самостійної Держави. Біля сорока мільйонів українського народу компактно посідали певну територію скраю метрополії і з морським виходом на світові води. 80% населення говорило українською мовою, плекало свої прадідівські традиції, вироблені віками звичаї і обичаї. Україна як хліборобська країна, славилась сільсько-господарською економікою, хліборобською культурою. Що не було українських шкіл, а тільки російські? Так, але це для початку державного будівництва не мало великого значення. Зрештою, школи в Україні з російською мовою навчання давали загальну освіту, середні і вищі професійні знання, як і всі школи в країнах Європи. І освічені українці могли вільно застосовувати здобуті знання в усіх ланках так імперського державного управління, як і в обласних установах України. Іншими словами, українська провідна верства мала досвід в державному будівництві.

То — які підстави є в уенерівців, зокрема у пана І. Кедрина, твердити, що за станом на 1917 рік українські народні маси були несвідомі і через те, мовляв, не можна було проголосити незалежність України? Це ж фальшування тодішньої дійсности. Кому це потрібно? Тільки ворогам нашої самостійної державности. Твердження, що була "пустка" — це ж вода на млин тих, які мелють нісенітницю, що Україну видумали німці. Це ж неправда, що межує з провокацією, бо твердити про несвідомість народу — означає ображати його національні почуття протягом його довгої історії. І головне — ці твердження уенерівців йдуть всупереч правді, яку констатують наші найбільш видатні люди якраз тих часів. Ось один з них:

"На Лівобережній Україні... козацька організація, не вважаючи на нівеляційну політику Москви, все таки витворює досить самостійне суспільно-політичне тіло, т. зв. Гетьманщину, яка, перебувши часи царського та бюрократичного авторитаризму, все таки зберегла найкращі козацькі традиції, як підвалину нового національного розвою України" — писав Іван Франко у 1912 році". Цю цитату з Франка з підкресленням наводить проф. О. Оглоблин у книзі "Опанас Лобисевич", беручи її з праці "І. Франка "Жарт непотребний" в Записках НТШ. До речі, проф. Оглоблин зазначає: "Це цілком справедливе зауваження зобов'язувало дослідників українського минулого приділити особливу увагу розвитку громадської думки і політичної ідеології Гетьманщини. Проте, на превеликий жаль, мусимо визнати, що історична наука... не зробила цього". Скажемо від себе: не роблять цього і універсіці, не добачають ідеологію Гетьманщини в 1917 році, приймаючи все за "пустку".

3. Антинародне сприйняття революції 1917 року і цілей України в ній. — Русофілство Центр. Ради в Першому і Другому універсалах Центр. Ради. Соціалісти проти самостійности України.

Із сказаного про "несвідомість" народніх мас і про "пустку", себто із сказаного про безперервну боротьбу — періодами активну, а періодами пасивну — українського народу за незалежність, видно, що революція 1917 року для українців не була "повною несподіванкою", як твердить автор книжки "Паралелі в історії України". Сама дата падіння царату може й була несподіванкою в межах 2-3-ох місяців (місяць раніше чи місяць пізніше), але революція, як зміна політичного режиму в країні, була очікувана, бо підготовлялась не тільки провідними колами, але й народами в імперії в недалекому часі після революції 1905 року. Очікування стало певним з виникненням безглуздої для самої Росії війни і особливо у зв'язку з невдачами її ведення. І це стверджується перебігом подій. За тиждень після революції в Петрограді, саме 17-го березня (за нов. ст.) вже була заснована Центральна Рада. Місце голови Ради було зарезервоване за проф. Грушев-

ським, що перебував тоді на Московщині, а заступниками його обрано В. Науменка, товаришами голови Дм. Антоновича і Дм. Дорошенка.

Центр. Рада вислала привіт голові Тимчасового уряду Росії князю Львову і міністрові юстиції Керенському, висловивши у своїй телеграмі надію, що "у вільній Росії задоволено буде всі законні права українського народу". А вже 22 березня ЦРда видала відозву "До Українського народу", в якій було сказано: "Народе Український! Впали вікові пута. Прийшла воля всьому пригніченому людові, всім поневоленим націям Росії. Настав час і твоєї волі й пробудження до нового, вільного, творчого життя після більш як двохсотлітнього сну. Уперше, Український тридцяти-мільонний Народе, Ти будеш мати змогу сам за себе сказати, хто ти і як хочеш жити, як окрема нація. З цього часу в дружній сім'ї вільних народів могутньою рукою зачнеш собі сам кращу долю кувати".

Ще день перед тим появилася відозва від "Товариства українських поступовців", провідники якого заснували ЦРаду. Ця відозва закликала підтримати новий державний лад, українізуватися, піддержувати українську пресу і готуватися до "всенародньої Установчої Ради, всеросійської, на якій має бути поставлено домагання автономії України у перебудованій на федеративних основах Росії.

На цьому місці треба зупинитись. Виринає ґрунтовне питання: для чого було українцям висилати привіт князеві Львову? Якщо з падінням царату "прийшла воля"... "настав час пробудження до нового, вільного, творчого життя" для України, то пощо було триматись Петербургу, який "більше двох сот років" присипляв і не давав жити окремій українській нації? З таких потягнень ясно видно, що українські демократи, засновники Центр. Ради, цілком зігнорували попередню українську державність у формі Козацько-Гетьманської Держави 17-18 стор. і знехтували весь дореволюційний національний рух в Україні. Більше того, т. зв. українська революційна демократія, як побачимо з дальшого викладу, вступила у боротьбу з народом, який зберіг у собі козацько-гетьманську славу і вибухнув стихійним хотінням до відновлення Гетьманщини.

22-го березня Збори українців-офіцерів проголосили себе "Установчою Військовою Радою". В той же день постав Центральний Український Кооперативний Комітет. Блискавично виринали українські організації по всій Україні, зокрема ширились "Просвіти". Засновувалась широко українська преса. Міста і села України вкрились бурхливими маніфестаціями. Подібно до всіх більших міст в Україні, — в Києві 29 березня відбулося "свято свободи" — велика маніфестація на вулицях міста. Українське громадянство взяло участь в цій маніфестації під жовто-блакитними прапорами з написами: "Хай живе вільна Україна". Українські вояки йшли окремою колоною під національним прапором. Але кульмінаційним моментом прояву відродженого українського життя у Києві, — свідчить історик Дорошенко, — була українська маніфестація уряджена ЦРадю 1 квітня. Найбільш сміливі сподівання не могли передбачити такого величавого й грандіозного свята, яким стала ця маніфестація. Більше ста тисяч людей з понад 320 прапорами (всі були національні, жовто-блакитні), взяло участь у маніфестації. Тут було кілька десятків тисяч узброєних українців-вояків, йшли українці-студенти, робітники, учні середніх шкіл, урядовці різних державних і громадських установ, бранці-галичани, діти з українських притулків..." (Д. Дорошенко, Історія, I том).

Похід вирушив від Володимирського собору, йшов по Фундуклеївській, по Хрещатику, мимо Думи на Софійську площу до пам'ятника Богданові Хмельницькому. Історик і пише: "Проф. Грушевський ще перед міською думою виголосив промову, в якій закликав усіх присутніх присягати перед портретом Шевченка, що не покладуть рук доти, доки не буде здобута автономія України. Маніфестанти стали на коліна і присягли. На Софійській площі Грушевський виголосив другу промову, в якій вказав на те, що настав час "утворити українське народовластя і державне право України в спілці з іншими народами Європи у федеративній республіці російській".

І тут дозволимо собі запитати пана І. Кедрина: де ж тут можна говорити про "несвідомість" українського народу до державного життя? Або — де ж у цьому здвигу можна добачувати "пустку" для відновлення державного життя? Найвища пора відверто сказати: помиляєтеся ви, соціялісти-банкрути

періоду УНР, зокрема часів 1917-го року. Більш того — ображаєте народ тим, що свою соціалістичну свідомість безсоромно видаєте за державну свідомість, в той час, коли український народ суцільно був свідомий державної розбудови, але навіть і не думав про якусь інтелігентами видувану "соціалістичну свідомість". Власне, у цьому й полягає весь блуд у політиці соціалістичних провідників Центральної Ради. І саме в тлумаченні слова "автономія". Зупинімося на цьому місці більш детально.

У словнику чужомовних слів кожний може прочитати: "Автономія, гр. — самозаконність, самостійність; 1) У філ. підчинення своєму власному законові, самовизначення; 2) у державному праві — право якоїнебудь державної одиниці (краю тощо) самостійно, на підставі власного законодавства, вирішувати справи внутрішнього управління; 3) культурно-національна автономія — право на створення установ, що забезпечують волю культурного розвитку".

Як бачимо, слово "автономія" можна розуміти двояко. Народні маси України розуміли автономію України як "самозаконну" і "самостійну" Українську Державу. І це не підлягає жодному сумніву, бо вийшли на маніфестації, з'являлись на з'їздах і мітингах тільки з національними жовто-блакитними прапорами і з портретами гетьманів, як суверенів останньої української державности, а не з портретами князя Львова чи революціонера-демократа Керенського, або Винниченка чи Грушевського.

А демократично-соціалістична інтелігенція відразу зловжила своїм провідним положенням в Центр. Раді. Вона, знаючи добре про настрої і споконвічні бажання і стремління українських народніх мас до козацьких свобод, до незалежності, до відновлення козацько-гетьманської слави на українській землі, — отже всупереч тим бажанням і стремлінням, закликала до автономії, так би мовити, в державному розумінні, себто до культурно-національної тільки автономії України. Як висловився Грушевський на Софійській площі — "утворити українське народовластя і державне право України в спілці з іншими народами Європи у федеративній республіці російській". До речі, вислів якщо не облудний, то принаймні безтолковий, бо "державне право України" не то у спілці з народами Європи і разом з тим у федеративній республіці

російській є очевидним абсурдом і з точки зору державного права.

Така, я сказав би, спекуляція словесними поняттями була характерна для провідників революційної демократії у пропаганді своїх ідей серед народніх мас. Вважаємо за доречне навести тут тільки один епізод з-поза українських теренів. У жовтні 1917 року, у м. Балашові, Саратовської губ., у великій залі повітової земської Управи, відбувався мітинг. Заля була вщерть забита солдатами, робітниками-залізничниками, міщанством, студіюючою молоддю старших клас середніх шкіл, серед якої був і автор цих рядків. Тематикою мітингу було — який уряд має правити у демократичній Росії. Спочатку виступали меншовики і все говорили про "коаліційне міністерство", про "коаліцію", не вияснюючи, що означає слово "коаліція". Проте кожному меншовицькому промовцеві (Чиникаєву, Колеснікову, Нікольському) аудиторія дружно аплодувала, викрикуючи: "Да здравствует коаліціонное міністерство", "Да здравствует коаліція". Але нарешті виступив большевик Серебряков і громовим голосом запитав аудиторію: "А ви знаєте що значить коаліція? Знаєте що то за слово? Вся аудиторія затихла, як у рот води набрала і очі всіх дивились на трибуну. А Серебряков гримів: "Коаліція означає — об'єднання, спілка. Це значить, що уряд має складатись з міністрів від усіх партій — буржуазних, революційних, демократичних, соціалістичних, а також і кадетських, а може й монархічних партій. То значить, ви хочете, щоб в уряді знову була буржуазія і експлуатувала трудовий народ, не давала свободи..." І тут вся заля, дружно, як і на виступи попередніх промовців, загула: "Долой коаліцію!", "Долой коаліціонное міністерство!" Хтось з солдатів крикнув: "Да здравствуют большевики!" І вся аудиторія закричала: "Да здравствуют революціонніе міністри!" Подібні епізоди практикувала т. зв. революційна демократія так на Московщині, як і в Україні в царині взаємовідносин з народніми масами, привласнюючи лише собі знання, чого хоче і чого потребує народ.

Ставши у спільні ряди з московською демократією, українські революціонери-демократи почали з перших же днів після падіння царату боротьбу за політичні напрямні революції в Україні з безпартійною інтелігенцією і народом. Українські соціалісти-революціонери і соціал-демократи, захо-

пивши провід у Центральній Раді, відразу повели радикальну політику за своїми політичними програмами, які найменше піклувались національно-політичними проблемами, а всю революційну гостроту спрямували на кардинальне вирішення соціальних проблем в дусі ідей пролетарського інтернаціоналізму. Центральну Раду, як "революційний парламента", вони укомплектовували сотками членів з прихильних до їх ідей груп. Наприклад, соціалісти-революціонери запридали Центр. Раду масою із т. зв. Селянської Спілки, що складалась виключно з малоземельних і безземельних селян. Соціал-демократи спілкували свою діяльність з соціалістичними партіями польських, російських і жидівських нацменшин. Ці партії і групи були втягнуті до складу Центр. Ради, а навіть до більш оперативного органу Центр. Ради, яким була т. зв. Мала Рада, що видавала універсали ЦРди. У складі Центр. Ради не було місця ні для "буржуазних" організацій, ні для демократичних партій правого напрямку чи будь-яких груп непартійного характеру, а все мало бути "соціалістичним" або "соціалістично-федералістичним".

Під загальний революційний галас, спрямований проти буржуазії — дідичів, куркулів, промисловців, купців, фінансистів — та ще й з "ганебним" додатком — російської, польської і жидівської, бо, мовляв, в Україні української буржуазії не було, ця боротьба провідників з народом провадилась у тактично виробленому пляні. Національний конгрес, селянські, робітничі і військові з'їзди завжди скликались з ініціативи і дозволу Центральної Ради, притому завжди відбувались за партійним принципом. Але провідники Центр. Ради видавали ці всі збори як всеукраїнські, всенародні і за такі, що виявляли волю "всього українського народу": На конгресах чи з'їздах завжди були відпоручники соціалістичних провідників; вони організаційно підготовляли відкриття зборів. На відкриття зборів з'являлись провідники Центр. Ради, голови чи генеральні секретарі революційно-демократичних і соціалістичних партій, з яких проголошувалась "Почесна" чи й "Ділова" президія. Вони приходили з готовими проектами постанов, резолюцій чи рішень зборів, або доручали складання їх певним представникам партій. Ці проекти приймались здебільшого "одноголосно" і правили за "волю всього українського народу".

Така "техніка" переведення вирішальних зборів не була б бідою, бо, зрештою, вона практикується скрізь, себто заздалегідь все приготується для переведення зібрань. Але лихо в тому, що ці партійні конгреси і з'їзди видавались за "всеукраїнські", "всенациональні", "всенародні", в той час, коли на тих зборах були відсутні або не мали жодного голосу представники найбільш статечних, господарних, творчих, економічно міцних організацій і груп українського населення. Саме тих груп українського населення. Саме тих груп самостійницького напрямку, які єдино були спроможні відновити, провадити і втримати Українську Самостійну Державу. Для повної характеристики перебігу таких зборів в період Центральної Ради дозволимо навести тут клясичний епізод для тих часів, про який свідчить учасник Першого Військового з'їзду 18 травня 1917 р., великий український діяч і науковець-історик Вячеслав Липинський у відомій праці "Листи до Братів Хліборобів" (стор. 12-13). Ми наводимо саме цей епізод тому, що якраз Перший Військовий з'їзд показав колізію і започаткував боротьбу між федералістами з Центр. Ради і самостійниками з військового Товариства ім. Полуботка. Ось як свідчить про це В. Липинський:

"Перед самим відкриттям 1-го Всеукраїнського Військового З'їзду — основи Української Армії — коли вже всі численні учасники були в залі і з напруженням ждали прибуття ініціаторів, раптом на естраду вискочив "хтось у сірому", розуміється інтелігент-офіцер, і став несамовитим голосом плюгавити нашу минувшину, а особливо лаяти Гетьманів, що тільки, мовляв, з народу кров ссали і його в неволю продавали. Тих самих Гетьманів, про яких — як це не одному з учасників з'їзду було відомо — згадав не раз добрим словом Шевченко, про яких і "батько Грушевський" стільки гарних книжок написав. Зробилося в залі так, як бува на великім селянським празнику хтось підпивши, скаже якусь дурницю. Всі стараються в це місце й не дивитись. Але в міру того, як "оратор" говорив, починали в очах деяких солдат появлятися злі вогники. "А де вони єти саміє, що отих гетьманів хотять?! — чулося виразно в цих поглядах, звернених жєстами оратора на нас, групу українських самостійників, що зібралась була в однім куті.

Для нас ця "передмова" до з'їзду майбутніх ідейних провідників української армії, була гіркою, болючою образою. Мій знайомий — полковник Олександр Сахно-Устимович, зрештою спокійний і як дитина лагідний чоловік, з шаблею хотів накинутись на хулігана. Ледве ми його здержали. Але від відповіді "ораторові" здержати таки не могли. Та тільки він став говорити — урочисто увійшла президія. Сахно-Устимович замовк. Демократичний настрій був попереднім "оратором" зроблений.

Поки життя не забуду отого моменту. Того й ще одного.

В яку годину по відкриттю з'їзду й цій хуліганській передмові, появляються раптом на сцені коло президії козаки з прапорами й портретами... Чийми?... Тих же самих тільки що обляяних та оплюгавлених Гетьманів! Мало того. На ці гетьманські портрети вони, ці козаки, вмерти за "федеративну Україну" клянуться...

Мене аж у горлі здавило. Зболілі, напружені нерви відчували одразу настроїв солдатської маси. Її почуття законности, почуття чесности й моралі було тяжко ображене. Оці "українські буржуї" з неї кепкують, сміються — такий тільки висновок міг зробити з того всього в справах політичних ще недосвідчений український солдат. І в "зраді" Сагайдачників, Полуботківців, Богданівців, Дорошенківців і тих усіх наших полків, що імена українських Гетьманів в інтерпретації українських есерів носили — зовсім невинна, чесна, моральна, законна українська солдатська маса. Винні ті "книжники й фарисеї", що свою національну пустопорожність хотіли затушувати перед "народом" підкреслюванням мертвої національної форми; ті, що своє власне духове каліцтво, свою невіру й погорду до ідеї власної державности, вважали вродженим каліцтвом цілого українського народу, який на їх думку їхню ідею нації тільки як "земельку" та зненависть до "панів" міг зрозуміти й прийняти...

І винні може більш від усіх ми самостійники-гетьманці, що тоді зараз же, не чекаючи, з вільним козацтвом, зі зброєю в руках, в оборону традиції національної, чести національної й своєї власної чести не стали..." (Листи..., стор. 12-13).

Автор книжки "Паралелі в історії України" І. Кедрин безсоромно фальшує дійсність, коли відкидає "політичне русофільство Української Центральної Ради" і твердить, що —

"насправді це був тільки еволюційний шлях, що ним ішла українська національна революція, яка не мала під собою тієї природної бази, якою була б державницька свідомість мас... Тому історичний період від 1-го Універсалу 23 червня 1917 до 4-го Універсалу з 22 січня 1918 треба вважати за чудо. І тому й трудно підтягати автономізм перших двох Універсалів та федералізм Третього під поняття політичного русофільства, бо це було змагання за ступневе добування чогось, чого Україна не мала..."

Безсоромним фальшуванням дійсності ми назвали тому, що твердження пана Кедрина цілком розходяться з даними відомих авторитетних авторів. За більш як 50 років тих даних накопичилось чимало, притому в книжках авторів уенерівського напрямку, як, наприклад, найбільшого героя русофільства В. Винниченка, П. Христюка, І. Мазепи, М. Грушевського, М. Ковалевського, не згадуючи вже про таких велетнів українського ренесансу як Вячеслав Липинський, Дмитро Дорошенко, Дмитро Донцов і багато-багато інших. Зрештою, маємо офіційні тексти Універсалів, постанов військових з'їздів, рішень партійних конференцій тощо. Пощо ж тоді видумувати те, чого не було?

Не підлягає сумніву, фальшування тодішньої дійсності робиться з метою виправдати антинаціональну політику тодішніх політиків — провідників Центральної Ради, а пізніше — періоду Директорії, звести на "об'єктивні" причини прогри визвольних змагань або звалити вину на Гетьманський переворот і Гетьманщину 1918 р. Жменька прихильників УНР, заснувавши в еміграції без легітимних даних т. зв. "Державний Центр УНР в екзилі", неперемінливими засобами і способами намагається оклеветати Гетьманщину 1918 року та її творця Гетьмана Павла Скоропадського і тим самим підкреслити "правильність" політики Центр. Ради і Директорії. За останні роки, зокрема з нагоди відзначення 50-річчя визвольних змагань 1917-21 років, так мовити, "на фронті оплюгавлення" всього неуенерівського, а також піднесення престижу УНР, помітне деяке поживавлення. Очевидно, верховоди УНРади і "Держцентру УНР" сподіваються на демократизацію в ССРСР, якої вимагає советська інтелігенція у своєму опозиційному русі проти внутрішньої політики уряду. Та і самі партійні і урядові чинники весь час трублять про "со-

ціалістичну демократію", про поглиблення її в діяльності депутатів рад. Сподіваючись, що — раніше чи пізніше, — а Москва піде на демократизацію країни, то, мовляв, логічно можна чекати на повторення взаємовідносин України з Московією в 1917 році, коли українські і московські демократи діяли спільно і федерувались в ім'я боротьби проти української і московської буржуазії, і в 1919 році, коли Український Грудневий Конгрес прийняв радянську систему управління в Україні (в УНР), щоб помириться з советською Московією.

Якщо так, то не тільки в ім'я історичної правди треба викрити фальсифікацію уєнерівців про "еволюційний шлях", про "чудо" і "нерусофільство" Центр. Ради, а в ім'я відвернення від згубної політики уєнерівського політичного сектору в майбутньому. Тому я вважаю за потрібне віддзеркалити політику ЦРади, спираючись на офіційних документах і заявах відповідальних керівників за ту політику. При тому почнемо, так би мовити, від "природи" наших демократичних і соціалістичних революціонерів.

Уряд російського самодержав'я провадив нівеляційну політику, трактуючи Україну як свою невід'ємну провінцію — "Юго-Западний край Росії". Економіка, освіта і Церква — все було та провадилось за московським трафаретом. Поділ на класи, на багатих і бідних був однаковий. Оскільки була єдина імперія і московська нація домінувала в ній, зрозуміло, що московський революційний рух, який мав соціальний характер, ширився з однаковою інтенсивністю і в областях України. Московські революційні організації (підпільні) були в Києві, Харкові, Катеринославі, Одесі, Херсоні, Миколаєві та інших містах. Більша частина українських революціонерів, переслідуючи також соціальні цілі, належала до тих московських організацій. Менша частина революціонерів Наддніпрянщини, вкупі з революційною демократією західних областей, діяла самостійно під національними гаслами українського сепаратизму. Вона організувала була СВУ в 1914 р., вона і вела дискусію в партіях соціал-демократичній і партії соціалістів-революціонерів на теми національні, відокремлюючи національні інтереси українців щодо цілей революційного руху. Але їх було менше і до того вони переважно перебували за кордонами імперії.

Цей "природний" стан революційного руху в Україні поклав свою чорну печатку на перебіг революції, чи пак на весь процес визвольних змагань України. З вибухом в 1917 р. російської лютневої революції — в Україні захопили політичний провід ті партії, які були довгий час пов'язані діяльністю з російськими партіями. У верховному проводі стали ті їх члени, які перебували в межах імперії (Винниченко, Петлюра, Грушевський). І коли в Петрограді революційний провід опинився в руках московських соціалістів-революціонерів і соціал-демократів, то і в Києві українські соціалісти-революціонери і соціал-демократи легко і без перешкод посіли політичний провід України. І в силу "природи" спільно продовжували поширення революції, спрямовуючи її проти спільного ворога — імперської буржуазії.

Звідси цілком стає зрозумілим, чому першим кроком "діяльності" щойно створеної Центральної Ради було надіслання привіту голові Тимчасового уряду князеві Львову. Центральна Рада укладалась за партійним принципом і неодмінно про-соціалістичним. Для "узаконення" цього "Революційного парламенту" 19 квітня зібрався *Український Національний Конгрес*. Почесним головою Конгресу був М. Грушевський; він же виступив першим з промовою. У президії були Винниченко, Єфремов, Ерастов та інші. Було вислухано сім доповідей і всі на тему автономії України у федерації з Росією. Виступали і самостійники, але їх не слухали. І перший пункт постанови Конгресу звучав: "1. Згідно з історичними традиціями і сучасними реальними потребами українського народу, Конгрес визнає, що тільки національно-територіяльна автономія України в стані забезпечити потреби нашого народу і всіх інших народів, що живуть на українській землі". А пунктом третім постанови Конгрес визнав за російським установчим зібранням право санкції нового державного устрою російської республіки. Наприкінці було переведено вибори Центральної Ради за нормами, пропонованими М. Грушевським і знову за принципом представництва від установ і партій.

У Національному Конгресі брало участь біля 900 делегатів з усіх кінців України, від більших українських колоній в Росії, з фронтних військовиків і Чорноморського і Балтійського флотів, від політичних, економічних і культурно-просвітних організацій і установ. З участю членів різних українських

організацій м. Києва — делегатура Конгресу доходила до 1500 учасників. І коли б українська революційна демократія чесно і об'єктивно повела наради Конгресу, тобто відповідно до історичних традицій і до тодішніх реальних потреб і вимог українського народу (про що детально сказано в попередніх статтях), то Національний Конгрес 19 квітня 1917 р. міг би стати дійсно славним у дорозі до самостійності України. Делегати Конгресу, хоч і були представниками партій і установ, а не народу, проте вони щиро вірили в "непомильність провідників Конгресу для інтересів України, для добра українському народові.

Сучасні українці напевно скажуть, що провідники Національного Конгресу допустилися непростимого гріха перед нацією, яка революційною стихією вимагала відновлення загарбаной колись Московією Української Козацько-Гетьманської Держави. Яким правом цей невсенародній, а по суті партійний Конгрес приймав політичні рішення конституційного характеру до Українських Установчих Зборів? Яке право мали провідники цього конгресу партійного представництва не слухати самостійників, які керувались виключно волею переважаючої більшості народу, і декларувати "Автономію України у федерації з Росією"? Це ж компетенція виключно *всенационального представництва!*

"Національний" Конгрес 19 квітня був би славним для України, коли б він Центральну Раду наділив функціями тільки *регенційними*, себто Раду *тимчасову* до скликання Українських Установчих Зборів, які проголосили б форму правління і конституційні засади Української Державности. Так як зробила Польща та інші визволені країни. Історик Грушевський, письменник Винниченко і високоосвічені доповідачі на теми "Автономії України в Російській Республіці", як Дм. Дорошенко, Ол. Шульгин, Ф. Матушевський, Мих. Ткаченко, Ф. Крижановський, Вал. Садовський і П. Помятенко безумовно знали про такий законний шлях відновлення колись втраченої державности, але передірили справу — задекларували автономізм відповідно до своїх партійних програм. А в програмах тих головню йшлося про "земельку", яку треба було відібрати від власників, які мають більше 15-ти десятин і без викупу передати безземельним і малоземельним селянам. Це факт, бо на цьому ж Конгресі, не дивлячись на його політичну

тематику, прийнято постанову в економічній справі, а саме: Конгрес доручив Центр. Раді домагатись від Тимчасового Правительства заборони продажу, закладу і довготермінової оренди землі, фабрик і заводів аж до вирішення цього питання Установчими Зборами, звичайно, всеросійськими.

На цьому місці дозволено запитати уенерівців і зокрема пана І. Кедрина: Хіба поступовання провідників Конгресу можна вважати першим кроком чи ступнем "еволюційного шляху" до української самостійности? Ні, панове, то було цілковите і неухильне, справжнє і щире русофільство українських соціалістів-революціонерів і соціал-демократів до демократичної Росії в ім'я спільного втримання "здобутків революції", бо самі українські соціалісти почувалися безсильними перед статечним антисоціалістичним громадянством в Україні.

Провідники Національного Конгресу, особливо Михайло Грушевський, втішались рішеннями Конгресу, що Україна "вкрилась сіткою українських організацій", що політична платформа, накинута ними Центральній Раді, ніби "відповідала вимогам і поглядам ширшого українського громадянства". (Стаття М. Грушевського у "Новій Раді" ч. 15, за 15 квітня ст.ст.).

Але політичні рішення, саме "політична платформа", задекларована Конгресом, активізувала буквально всі шари і прошарки українського суспільства. Україна дійсно вкрилась сіткою — але не загально-національних комітетів, — а партійних організацій "Селянської Спілки" (партнера Партії соціалістів-революціонерів), яка ("Спілка") національну справу ставила лиш як формальне гасло для переведення виключно соціальних завдань — безвипусної експропріації землі у приватних власників та її соціалізації. Партійні організації "Селянської Спілки" на селах обернулись в органи влади і так започаткували ворожість до заможніших хліборобів.

Декларація "Автономії України у складі Росії" активізувала російські і зросійщені, польські і жидівські елементи, завдяки чому по всіх майже більших містах України провід захопила російська та зросійщена демократія, яка противилася переведенню в життя українських домагань і дуже вороже ставилася навіть до автономії України.

У той самий час політична платформа Конгресу активувала всі групи населення України, які не належали до Центр. Ради і не респектували потягнень Соціал-Демократичної партії і Партії соціалістів-революціонерів та її широко-розгалуженої прибудівки — "Селянської Спілки". Засновано і з'явився на політичну арену "Союз Земельних Власників", а також Українська Хліборобсько-Демократична Партія. Ці дві політичні організації віддзеркалювали інтереси найбільш господарної і статечної частини хліборобської класи в Україні. До цих організацій належало не тільки заможне, але й майже все середняцьке селянство і козацтво. Почали виринати і реагувати на політику Центральної Ради промислові, торговельні фінансово-банкові та різні кооперативні організації і заклади. Виринали на сцену громадського життя культурно-освітні і мистецькі заклади і установи.

Але найбільше непокоїв українську соціалістично-радикальну інтелігенцію в Центральній Раді український військовий рух. Як відомо, вже 29 березня за ініціативою М. Міхновського відбулася Нарада військовиків київської залози, на якій одноголосно було прийнято постанову негайно відкрити в Києві "Український Військовий Клуб ім. Гетьмана Павла Полуботка". Обрано Організаційне Бюро з Міхновським на чолі, після доповіді якого прийнято з великим одушевленням і одноголосно ухвалу: приступити до "негайної організації власної національної армії, яко могутньої своєї мілітарної сили, без якої не можна й помислити про здобуття повної волі України" (Історія, Д. Дорошенко). Військовий рух, заснований націоналістами-самостійниками, розвивався під чисто національними гаслами. Його провідники, з Міхновським на чолі, рішуче осуджували тактику тримання т. зв. єдиного революційного фронту з москалями, що їй так гаряче пропагувала українська соціалістично-радикальна інтелігенція.

Серед української соціалістичної інтелігенції, що виховалась в антидержавнім і антивійськовім дусі, М. Міхновський і його група не були популярні. Провідники Центр. Ради всіляко поборювали військовий рух, як виразно самостійницький рух. Зокрема В. Винниченко з ненавистю ставився до творення української армії. На третій день Українського Національного Конгресу появилася в "Робітничій газеті" (ч. 7 за 8 квітня ст.ст.) його стаття, яка виразно показала,

як дивляться круги, які заступав Винниченко, на організацію війська. Стаття висміювала "віру в багнети", попереджала, що "на кінчиках багнетів можуть маяти не тільки червоні стяжки свободи, але й чорні пасма реакції, насильства, абсолютизму". З неукритою злістю глузувала стаття з пробудження історичної традиції: "замиготіли в очах червоні жупани, кунтуші, запахло димом гармат, свіжою кровію, гнилим трупом. Бунчуки, булави, дипломати, пани-державці. Кріпак спішить на шляхтича перевернутись, острогами дзеленьчати, нагаєм помахувати. Недурно другий нововизволеній кріпак — поляки (як ходять чутки), не хочать республіки, а неодмінно короля. Ми не здивуємось, коли наші кріпаки забажають і собі короля, щоб зовсім як у панів було".

Було ясно, свідчить історик Д. Дорошенко, — що обидва напрями мусять вступити між собою в колізію і стати до боротьби за опанування українським військовим рухом. Ареною цієї боротьби мав стати перш за все Український Військовий З'їзд, скликаний на 18 травня (нов. ст.) у Києві з ініціативи Українського Військового Комітету і за допомогою Центр. Ради. Про відкриття цього З'їзду ми вже наводили свідчення Вячеслава Липинського (гл. стор. 31), як "хтось в сірому" височив на естраду і промовив для "створення демократичного насторю".

На з'їзд прибуло 700 делегатів від 1,580,702 українських вояків на різних фронтах і флоті. Історик Д. Дорошенко нотує далі. Вже перед формальним відкриттям З'їзду агенти Центр. Ради засипали делегатів партійними відозвами й брошурами українських есерів і ес-деків, намагаючись загітувати їх на користь крайніх політичних та соціальних гасел і відвернути їх від ідей "націоналізму і шовінізму" на користь революційного соціалізму. З'їзд відкрив Голова Центр. Ради М. Грушевський. Зараз же за ним виступив В. Винниченко і запропонував в імені Центр. Ради вибрати на голову з'їзду Симона Петлюру, що приїхав до Києва як делегат від українського комітету західного фронту. Вибір на голову з'їзду соціал-демократа мав служити запорукою, що праця з'їзду буде вестися в бажаному для Центр. Ради дусі.

Кандидатура Петлюри відразу зустріла заперечення з боку М. Міхновського, який заявив, що головою з'їзду має бути неодмінно людина військова, а не цивільна, як Петлюра.

Після гострої суперечки вибрано колективну президію, кожний з членів президії мав по черзі провадити збори. І на першому діловому засіданні Петлюра, як голова зборів, зігнував програму з'їзду, вироблену Т-вом ім. гетьмана П. Полуботка і подав порядок дня, запропонований Центр. Радою.

Кореспондент "Кіевской Мислі", описуючи відкриття з'їзду, зауважив, що "покищо в настрою з'їзду помітно піднесений націоналістичний підйом, з перевагою радикальних мілітаристичних тенденцій, але можна думати, що під умілим провідом досвідченого председателя С. Петлюри з'їзд прийме дещо лагідніші форми на дальших засіданнях". Справознавець "Кіев. Мислі", нотує історик Дорошенко, не помилився: Петлюра і Винниченко старалися вдержати з'їзд у рамках лояльності до Тимчасового Правительства й не допускати його до "націоналістичних" і "мілітаристичних" ухилів. Вже у своїй першій промові Петлюра заявив, що — "не треба в дану політичну хвилину відокремлювати долі Росії від долі України. Якщо Росія, переживаючи тяжку історичну хвилю, потерпить катастрофу, наслідки цієї катастрофи неминуче відіб'ються і на політичній частині її — Україні". (Д. Дорошенко, т. I, стор. 353).

При обговоренні пункту порядку нарад "Відношення до війни" розгорнулись особливо гострі суперечки. Націоналісти і самостійники в особі своїх промовців Міхновського, Луценка та інших поставили питання про *Соборну Самостійну Україну, як ціль війни для українців*. Міхновський запропонував резолюцію, в якій, посилаючись на пункти Вілсона про самоозначення націй, стояло домагання української державної самостійности. Але з гарячим одпором Міхновському виступив Винниченко. Він ганьбив українських історичних діячів, гетьманів та полковників, обвинувачував їх, що вони гнобили простий народ і продали його свободу, казав, що війни ведуть пани-капіталісти, а не народ і т. д. (Там же, стор. 355).

Агітація соціалістів робила своє і Перший військовий з'їзд пішов за напрямком Центр. Ради, себто погодився на автономію у складі "російської республіки". Ще З'їзд засідав, але Центр. Рада вже виробила і оголосила перед закриттям свій Перший Універсал, знаменний своєю безпринципністю, демагогічним стилем і просто облудою з боку соціалістичних провідників з Центральної Ради.

По прочитанню цього "історичного" документу, найперше впадає в очі абзац, яким Центр. Рада відповідає на відмову автономії для України Тимчасовим урядом. Абзац цей звучить: "І тепер, Народе Український, нас приневолено, щоб ми самі творили нашу долю. Ми не можемо допустити край наш на безладдя та на занепад. Коли Тимчасове Російське Правителство не може дати ладу у нас, коли не хоче стати разом з нами до великої роботи, то ми самі повинні взяти її на себе... І через те ми, Українська Центральна Рада, видаємо цей Універсал до всього нашого народу і оповіщаємо: од нині самі будемо творити наше життя". Цей абзац можна зрозуміти, що коли відмовлено в автономії у складі Росії, то тим самим приневолено... до чого? — очевидно, до самостійного існування України. Як бачимо демагогія приваблива.

Але Універсал починається зверненням: "Народе Український! Народе селян, робітників, трудячого люду!" І тут бачимо блуд: формально звернення до всього народу, а на ділі — до "трудячого люду", поняття якого обмежено бідними селянами і робітниками. І далі. "Виборні люди заявили свою волю так: "Нехай буде Україна вільною". І зараз же: "Не відділяючись від усієї Росії, не розриваючи з державою російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям... Всі закони, що повинні дати той лад тут у нас, на Вкраїні, мають право видавати тільки наші Українські Збори (Сойми)". І тут ті "виборні" люди ніби вказали Центральній Раді:

"Ніхто краще наших селян не може знати, як порядкувати своєю землею. І через те ми хочемо, щоб, після того, як буде одібрано по всій Росії поміщицькі, казенні, царські, монастирські та інші землі у власність народів, як буде видано про це закон на Всеросійським Учредительнім Зібранні, право порядкування нашими українськими землями, право користування ними належало тільки нам самим, нашим Українським Зборам (Соймові). Так сказали виборні люди з усієї Землі Української".

Але Тимчасовий уряд Росії відмовив у запровадженні автономії України і тим самим забороняв "одбірання" поміщицьких та інших земель "у власність народів". І ця власне обставина "приневолила" Центр. Раду "стати на чолі нашого народу, стояти за його права і творити новий лад вільної

автономії України", про що і оповіщав Перший Універсал Центр. Ради. Цей Універсал посяв лихо, яке швидко охопило всю Україну, а саме Універсал започаткував анархію і руїну в краю, "узаконив" сваволу партійними організаціями т. зв. "Селянської Спільки", цієї прибудівки до Партії соціалістів-революціонерів, домінуючої партії в Центр. Раді.

Високий український національний патріотизм (за словами "Кієвської Мислі" — "націоналізм" і "шовінізм") делегатів Першого військового з'їзду хоч і був розріджений соціальними і інтернаціональними ідеями, що їх гаряче обстоювали Винниченко, Грушевський і Петлюра, однак послужив сильним поштовхом для організації українських військових частин на всіх ділянках російського фронту війни. Українські воюючі тоді ще віддзеркалювали стихію національного піднесення всього українського народу. Український військовий рух почав ширитися на всіх фронтах, де тільки стояли російські армії. Скрізь засновувались українські військові ради і комітети, відбувались військові з'їзди фронтів, армій і корпусів. Як загально відомо, Полуботківці на чолі з Міхновським плянували проголошення самостійності України, яку то акцію мав розпочати Богданівський полк у м. Києві. З цією метою був викликаний на пост командира полку кадровий офіцер Юрко Капкан. Утаємничений в плянах Полуботківців — Юрко Капкан дав присягу на вірність самостійній Україні, але, увійшовши в зносини з головою створеного Військовим з'їздом Комітету Симоном Петлюрою і з петлюрівською соціалістичною більшістю цього комітету, присягу свою зламав. Сам Міхновський мусів покинути Київ. Його було вислано на Румунський фронт, до штабу одної з армій, де він й перебував аж до глибокої осені 1917 року. Взагалі керманічі Центр. Ради дуже зручно взяли провід у свої руки і штовхнули військовий рух на шлях соціалістичної демагогії, яка розкладала здорові національні елементи військового руху, позбавляла його ідеалізму, ідейного пориву, викликала серед одних кар'єризм і авантюризм, серед других розпалювала соціальні апетити і вкінці спричинила охолодження до самої ідеї збудування самостійної української держави. (С. Шемет, "Хліборобська Україна", кн. 5, стор. 21-22).

Перший Універсал проголошенням автономії України, хоч і у складі Російської держави, налякав російську і про-

російську демократію в Україні, бо вважали, що піднесений національний патріотизм українського військового руху може довести до проголошення самостійности. До того Центр. Рада заходила навколо створення Генерального Секретаріату, який трактували — одні як "самостійний" уряд України, а другі — як красивий уряд, підлеглий центральному урядові в Петербурзі. З цього приводу провідники Центр. Ради давали в'яснення. Наприклад, на нараді членів Виконавчих Комітетів Ради Об'єднаних Громадських Організацій і Ради Робітничих і Салдатських Комітетів, з одного боку, і членів Комітету Центр. Ради, Президії Ради Селянських депутатів, з другого, що відбулася 2-го липня (відбулася на пароплаві на Дніпрі з участю преси), Грушевський з'ясовував, що завданням Центр. Ради є оберезити край від розкладу, анархії, економічної експлуатації. А Винниченко запевняв, що Центр. Рада не закликає до бунту проти Тимчасового Правительства; що Генеральний Секретаріат ніхто не вважає за Правительство, бо то є просто місцевий орган, який би вирішував практично і в'яснював місцеві питання. Винниченко доводив, що українська демократія мусить працювати спільно з російською демократією для боротьби проти української буржуазії. Він казав: "Безумовно українська буржуазія прийде і може бути за кілька місяців вона схоче зайняти своє місце в українському русі. І тоді українська демократія спільно з усією демократією буде боротись проти буржуазії". Отже, на думку Винниченка, настав час, коли демократії, які живуть на Україні, повинні зговоритися і знайти спільну мову. (Д. Дорошенко, Історія, т. I, стор. 99-100).

Перелякався подій в Україні і Тимчасовий уряд. Не встигла російська демократія обміркувати акти Центр. Ради про створення Генерального Секретаріату тощо, як у Києві появились чотири міністри Тимчасового Правительства на чолі з самим Керенським, з метою порозумітись з Центральною Радою. В результаті тих переговорів 16-го липня телеграфічно передано постанову Тимчасового Правительства, якою дозволялось створити Генеральний Секретаріат ЦРади з затвердженням його складу Тимчасовим Правительством; питання про національно-політичний устрій України і про способи вирішення в ній земельної справи, в межах закону про

перехід землі до рук трудящих мас, мусить бути вирішено Установчими зборами, звичайно, всеросійськими; Правительство вважає за можливе формування окремих військових частин виключно українцями без порушення загального мобілізаційного пляну і коли це буде можливо з технічного боку, звичайно, з дозволу Військового міністра.

Того ж дня, 3-го липня за ст.ст., проголошено було і Другий Універсал ЦРади. Ось його голос:

"Громадяне Землі Української! Представники Временного Правительства повідомили нас про ті певні заходи, яких Временне Правительство має вжити в справі управління на Україні до Учредительного Зібрання".

"Временне Правительство, стоячи на сторожі завойованої революційним народом волі, визнаючи за кожним народом право на самоозначення і односячи остаточне встановлення форми його до Учредительного Зібрання, простягає руку представникам української демократії — Центральній Раді і закликає в згоді з ним творити нове життя України на добро всієї революційної Росії".

"Ми, Центральна Рада, яка завжди стояла за те, щоб не одділяти України від Росії, щоб вкупі зі всіма народами її прямувати до розвитку та добробуту всієї Росії і до єдності демократичних сил її, з задоволенням приймаємо заклик Правительства до єднання і оповіщаємо всіх громадян України:

Українська Центральна Рада... незабаром поповниться... представниками інших народів, що живуть на Україні, від їх революційних організацій... Поповнена ЦРада виділить наново зі свого складу... Генеральний Секретаріят, що буде представлений на затвердження Временного Правительства, яке носитель найвищої краєвої влади Временного Правительства на Україні".

Заключний пункт Універсалу звучить:

"Оповіщаючи про це громадян України, ми твердо віримо, що українська демократія, яка передала нам свою волю, з революційною демократією всієї Росії та її революційним Правительством прикладе всі свої сили, щоб довести всю державу і зокрема Україну до повного торжества революції".

Так українські соціалісти-революціонери і соціал-демократи, в імені Центр. Ради, себто ними організованого "Революційного Парляменту" весною 1917 року паралізували *весну*

для українського народу, а з ним і для всіх поневолених російською імперією народів. Першим і Другим Універсалами великий самостійницький рух в Україні спрямували по лінії автономії в імперії, навернувши на "спільні інтереси" з Росією і могутній український самостійницький військовий рух. Вони завернули український військовий рух з національної ідеї на шлях соціалістичної демагогії і тим знівечили його як основу української державности.

Біля двох мільйонів українських вояків на всіх фронтах, із зброєю в своїх руках, представляли делегати Першого і Другого військових з'їздів. Не меншу кількість вояків творили солдати від інших поневолених Московією народів і вони не були ворогами українського національного руху. За станом на червень-липень 1917 р. і самі російські солдати не являли вже босвої сили і революцію розуміли як свободу для всіх народів. І Тимчасовий уряд тоді перебував уже на роздоріжжі по відношенню до ведення війни і щодо внутрішньої політики імперії, тому погодився на автономію України. І не підлягає сумніву, що в разі Центральна Рада стала б на дорогу повної самостійности, Петербург і ніякі сили фронту не в стані були організувати спротиву українізованам військовим частинам, серед яких тільки Перший Український Корпус генерала Павла Скоропадського нараховував до 60-ти тисяч бійців.

Але провідники Центральної Ради не хотіли самостійности України. Ідеалом їх була тільки автономія в єдиній Російській державі, і Перший і Другий універсали ЦРади ніякими кроками "на еволюційному шляху" до самостійности не були, як це тепер видумують уенерівці і зокрема пан Кедрин. Та й ніхто тоді такого не говорив, М. Грушевський, Винниченко і Петлюра говорили правду. Цю правду в поступованнях ЦРади розуміли і самостійники. Ось як свідчить найавторитетніший Вячеслав Липинський:

"Дії і поступовання соціалістичних провідників Центральної Ради подиву гідні. Щоб зрозуміти їх, каже Вячеслав Липинський, треба усвідомити факт: "Боротьба за сотворення Української Держави — тобто за здобуття повної волі для української нації — була ведена людьми, які в державну незалежність України не тільки перед тим ніколи не вірили, але навіть до самої ідеї державної незалежности ставились з погордою і вороже. Під гаслом осмішування самостійництва, як

"буржуазного балакунства" пройшов увесь період *ідейної підготовки* (підкр. — Липинського) до національної революції в кінці 19-го і початку 20-го століть. Під гаслом якнайгострішого поборювання самостійників, як контрреволюціонерів і ворогів народу, пройшов увесь перший, найбільше горячий, найбільше творчий період діяльності Центральної Ради".

І далі. "Українська демократична інтелігенція, що творила головні кадри так званого свідомого українства в часах передвоєнних і належала до всяких так званих вільних російських професій, себе в ролі будівничих української держави абсолютно уявити не могла і тому ідея своєї держави, збудованої якимись іншими українськими клясами, була їй як не ворожа, то в найкращім разі абсолютно чужа. Натомість, хотіла вона використати виключно для себе одну роль, до якої вона по природі своїй почула себе здатною — роль посередників між російською державою й українськими народніми масами, яких перші прояви національної свідомости вона намагалась у тій цілі всіма силами опанувати". (Листи..., стор. 5-6).

4. Від III-го до IV-го універсалів. Розпалювання і поширювання клясової боротьби. Хаос і руїна.

Як уже було сказано попередньо, провідники Центральної Ради, опанувавши військовий рух в Україні і спрямувавши його на соціалістичний шлях і на продовження війни Росії проти Центральних Держав, заходилися навколо внутрішніх справ України; вони почали лагодити адміністрацію України на автономний устрій. Для цього вони знову вступили в розмови з Тимчасовим Правительством у Петербурзі, вважаючи його "Центральним урядом", що має правити зверхньою владою і над Українськими центральними органами. Тимчасове Правительство погодилось на автономію України лише з територією п'яти губерній, а склад Генерального Секретаріату, як виконавчого органу Центр. Ради, мав би — на представлення останньої — затверджуватись Петербургом.

Після проголошення 2-го Універсалу і за згодою Петербургу Центр. Раду було поповнено представниками російських і проросійських наставлених в Україні нацменшин. Цей

“революційний парламент” за станом на серпень 1917 р. досягнув до 822 депутатів. Він складався: з 212 делегатів від Всеукраїнської Ради селянських депутатів; 158 — від Всеукраїнської Ради військових депутатів; 100 — від Ради робітничих депутатів; 50 — від загальних рад солдатських і робітничих депутатів; 20 — від українських соціалістичних партій; 40 — від російських соціалістичних партій; 35 — від жидівських соціалістичних партій; 15 — від польських соціалістичних партій; 84 — від міст і губерній (переважно російських меншовиків); 108 — від професійних, просвітніх, економічних та громадських організацій і національних партій, — разом 822 депутати.

Як бачимо, мішанина складу витримана в дусі автономії. Не було в Центр. Раді лише українських представників середньої й більшої власности, представників заможного селянства і козацтва, як також представників торгівлі і індустрії. І це не дало Центр. Раді зробитись справжнім українським парламентом і представництвом усіх клас населення України (Д. Дорошенко, “Мої спомини...”, стор. 129-130).

Історикові Д. Дорошенку, як членові Центр. Ради, пропонувано, від партії есефів, пост Голови Генерального Секретаріату. Він спочатку був погодився, а потім швидко зрікся. Вияснюючи причини зречення, історик пише: “Центральна Рада уявляла з себе в повнім розумінні слова революційний парламент: у її склад входили представники тільки лівих, соціалістичних партій; найправішими з українців були соціалісти-федералісти (ес-ефи), а з “меншостей” — російські кадети, але вони в кінці літа покинули Раду. Якихнебудь організованих виборів від населення не було: в члени Ради попадали лиш представники партій (бо і всі з’їзди були в суті речі нічим іншим, як партійними з’їздами), та й то майже виключно лівих. Таким чином не були, наприклад, зовсім представлені в Центральній Раді хлібороби-селяни й козаки (з Полтавщини й Чернігівщини), хоч вони ще з весни заложили свою демократично-хліборобську партію. Дивно було не бачити їх в українському революційному парламенті, адже наші козаки на Полтавщині й більш заможні селяни — то найбільш збережений і твердий з національного погляду елемент. Зате серед представників від жидівського “Бунду” я зустрів свого колишнього товариша по гімназії у Вільні Б. Гольдмана (відомий

під партійним псевдонімом "М. Лібер"), людини нічим з Україною незв'язаної, так само як, наприклад, і М. Рафес, жид з Білорусії, що відігравав дуже гучну роль в політиці Центральної Ради" (там же, стор. 155-156).

Своє зречення з посту Голови Секретаріату історик Дорошенко обґрунтував непогодженням з політикою Центральної Ради щодо будівництва автономії України з ласки Петербургу. Він занотував: "...До цього будівництва треба було притягти, на мою думку, якнайширші кола українського населення, в тім числі й землевласницькі, кріпко зв'язані з краєм, з його інтересами. Будувати нову Україну за допомогою в значній мірі вже здеклясованих кіл, що наповняли своїми представниками ряди членів Центр. Ради, і на космополітичній "революційній демократії", що засідала там же яко "меншості", я вважав ледве чи здійснимим. Хоч як скептично ставився я до нашого поміщицтва, але я гадав, що обійтися без цього культурного, звиклого до адміністраційної й громадської (в земствах) діяльності верстви суспільства, при будові автономного життя було б просто неможливо. Становище улегшувалось тим, що це поміщицтво, досі зросійщене (а по части спольщене — на Правобережжі) на очах у всіх верталось до своєї народности, і відкидати його, заганяти силоміць до московського, або польського табору і тим скріпляти всякі "меншості", я вважав ділом просто шкідливим для української справи. Навіть позбувшись своїх маєтків (при майбутній земельній реформі), наше поміщицтво могло знайти собі місце, як тісно з краєм зв'язаний і добре його відносини знаючий елемент, в широкому ділі будування автономії України" (там же, стор. 161).

Ось ще для характеристики складу Центральної Ради. Як відомо, між сесіями Центральної Ради діяла Мала Рада. Історик Д. Дорошенко наводить поіменний список членів Малої Ради перед проголошенням 3-го Універсалу. У цьому списку 63 особи, з яких: 15 від жидівських соціалістичних партій (серед них і згадувані Д. Дорошенком — Гольдман з Вільни і Рафес з Білорусії), 7 від російських соціалістичних партій і кадетів і 6 від польських соціалістичних партій, разом — 28 представників *неукраїнців*. Взагалі кворум Малої Ради складался звичайно з 40-45 членів, які і ухвалювали всі важ-

лівіші акти як, наприклад, проголошення Української Народньої Республіки або проголошення самостійности.

Автономна політика Центр. Ради і її Генерального Секретаріату в "демократичній Росії" під зверхнім проводом Тимчасового правительства в Петербурзі дуже скоро виявила свої катастрофальні наслідки. По всій Росії і в Україні йшов швидким кроком розвал і анархія. Після повного провалу т. зв. "Тарнопольського наступлення", переведеного за наказом Керенського і Петлюри в липні 1917 року, крах армії дійшов майже до краю; армія із знаряддя оборони держави ставала знаряддям внутрішньої політики і пострахом для мирних громадян; солдатська маса опинилася цілком під впливом крайніх лівих партій, найбільше большевиків, які кидали в ній гасла зовсім протилежні тому, що вимагало правительтво й команда армії. Солдати великих гарнізонів у запіллі робили всякі бешкети, які руйнували всяке нормальне життя. Села наповнились агітаторами в солдатських шинелях, які закликали не слухати уряду чи влади, а просто приступати до поділу землі і грабунку фабрик і маєтків. Йшла руїна залізничного транспорту і це зумовлювало страшні труднощі в продовольчій справі. Найбільш терпіла від цього Україна. Ось як змалював тодішнє становище в Україні сам голова українського уряду В. Винниченко:

"Розхитане війною економічне життя України підупало. Голод уже примарою ходив по Росії й подихав холодом на деякі частини українських губерній, сумежних з Росією... Податків ніхто ніяких не платив. Населення не почувало ніякої пошани до уряду, не чуло ніякої організації й через те не хапалось з виплатою своїх залеглостей. Селянство, змучене війною, знервоване революцією, убоге в духовному житті, бідне на розвагу, на засоби одхилення психіки від тяжких явищ, життя, кинулось в алкоголізм, шукаючи в йому забуття й розваги. По всіх селах розплодились в колосальній кількості саморобні гуральні, які курили горілку-самогонку. Сотні пудів зерна винищувалось на виріб цієї п'яної отрути. Село напивалось, дуріло, труїлось, мучилось і рятувалось тою самою самогонкою. Міліція сільська (та й міська) була організована зле, ніхто її не поважав, не боявся, не слухався. Подекуди траплялись випадки хабарництва міліції... Суд не функціонував... Пішла пошесть самосудів... 3

фронту масами сунули дезертири. Вимучені і розлючені своїми стражданнями в пеклі побоїща, вони страшною темною силою йшли на країну, забивали всі залізниці, додавали ще безладдя й часто виливали на неповинних свою лють і свій одчай" (В. Винниченко, Відродження нації, т. II, стор. 50-51).

Така ситуація в Україні здавалося б зобов'язувала провід Центральної Ради і Генеральний Секретаріат докорінно змінити свою політику, себто ставку на т. зв. "трудоий народ", відмовитись від соціалістичних утопій, простягнути руку самостійникам, залучити до співпраці консервативні кола в Україні, які вже встигли зорганізуватись в Союзи, Партії, Товариства і які вже достатньо впевнились в нездібності петербурзького правительства налагодити нормальний новий лад у країні, і готові були співпрацювати в розбудові української державности.

Одначе Центр. Рада і Генеральний Секретаріат продовжували тісну співпрацю з безпорадним Тимчасовим урядом. Коли 9-го вересня в Києві одержано вістку про виступ Корнілова з метою проголошення диктатури замість Тимчасового уряду, негайно зформувався "Комітет оборони революції", до якого ввійшли представники Генерального Секретаріату, Військової округи, Ради робітничих і солдатських депутатів, представників професійних спілок і всіх соціалістичних партій, включаючи і большевиків. Уся демократія, всі революційні організації з'єднались проти виступу ген. Корнілова, вважаючи його речником "контрреволюції", хоч він зовсім не був сторонником відновлення царського режиму. Але ген. Корнілов був проти соціалізму, хотів відновити дисципліну в армії, порядок у країні і творення нового ладу хотів спрямувати на більш-менш законну дорогу. А це, з погляду українських соціалістів, загрожувало втратою "здобутків революції".

Будучи заклопотаним високою політикою всієї "революційної Росії", Генер. секретаріат Винниченка щойно 10 жовтня виступив з програмовою декларацією на засіданні Малої Ради. В декларації говорилось про боротьбу з анархією, про самооборону силами "Вільного Козацтва", про опрацювання плану земельної реформи, про організацію української фінансової праці, про прогресивний податок для "буржуазії", очевидно, з метою її здушення, про органи освіти, шкільну справу і т. д. Преса тоді відмітила, що після кількох місяців

загальних балачок декларація взяла першу спробу якоїсь практичної, ділової програми. Одночасно з декларацією Генеральний секретаріат оголосив і Відозву:

"Народе Український! Волею і словом революційного парламенту твого, Української Центральної Ради, в тісній згоді з І правительством революційного всеросійського народу, ти обрав і поставив нас, Генеральний Секретаріат, на чолі влади, сказавши нам творити нове і вільне життя у нашім краю... І ми, Секретаріат України, керуючись оцим неписаним законом демократії всієї нашої землі, готуючи свій край до автономного життя у великій федерації республіканської Росії, оповідаємо, що не допустимо ніяких утисків або знуцання над чийми-будь національними правами. Бо тільки згода націй та братерське співжиття дадуть Україні той бажаний новий лад..."

Цю "Відозву" Генерального секретаріату вмістив у своїх "Матеріялах" соціаліст-революціонер Павло Христюк і там же признався, що за романтично-солодкими виразами про "край веселий і багатий, нашу тиху Україну", за голосними словами про "творення нового вільного життя у нашім краю", ховалась в дійсності сумна порожнеча, відсутність твердо наміченої програми практичної, злободневної діяльності" (Христюк, т. II, стор. 12).

Критичні події для всієї Росії поглиблювались. На поверхню політичного життя знову виплило питання про устрій Російської держави і про місце в ній автономної України. Для цього Центр. Рада скликала на 23 вересня у Києві "З'їзд представників національностей". Центральна Рада подбала, щоб З'їзд пройшов у рамках лояльності до Тимчасового уряду. І Грушевський на ньому говорив, що "ідея федерації глибоко закорінилась в масах українського народу", говорив про атракційну силу російської демократії і про те, що федерація веде не до самостійности, а до об'єднання, до федерації Європи і цілого світу. Не заохотила українських соціалістів до самостійности України і та обставина, що на цьому "З'їзді національностей" литовський делегат В. Вольдемарас говорив, що Литва хоче бути самостійною державою.

За станом на жовтень 1917 року було ясно, що большевики, користаючи з розвалу армії, хаосу і безладдя в усій Росії, викликаними скрайніми соціалістичними гаслами партій

Соціалістів-революціонерів і Соціал-демократів, прямують до захоплення влади. Ця обставина викликала реакцію і з боку несоціалістичних і консервативних партій і організацій. Іншими словами — загомоніли всі. І почались в Україні різні конференції, з'їзди і мітинги Центральної і Малої Ради, партій, коаліцій, а навіть був скликаний 3-й Військовий З'їзд Українських вояків. На всіх цих зібраннях основними проблемами були політичні напрямні України по відношенню до Росії, політичні напрямні якої вирішувались тоді в Петрограді у зв'язку з критичним станом Тимчасового уряду і виступами проти нього большевиків. Зокрема широка дискусія розгорнулася навколо питання скликання Установчих Зборів.

Питання про Українські Установчі Збори, яке піднесено на 6-й Сесії Центральної Ради, мало особливий інтерес з огляду на те, що у зв'язку з ним вирішувалося й питання: за що стоїть українська революційна демократія, чи за самостійну Україну, чи тільки за автономну в межах Всеросійської федерації? На засіданні Малої Ради 23-го жовтня представники національних меншостей виступали з гарячими промовама, закидаючи українцям сепаратизм і самостійництво, тому були проти скликання Українських Установчих Зборів і пропонували обмежитись виборами тільки до Всеросійських Установчих Зборів. Українці виправдувались і доводили, що Україна не стремить до самостійности, а скликання Українських Установчих Зборів, мовляв, потрібне для висловлення волі України жити у федерації з Росією, одночасно обвинувачуючи російський уряд у поганому досі ставленні до українських проблем. Наведемо тут кілька виступів провідників Центральної Ради.

Щоб ще більше заспокоїти російську демократію щодо українського "самостійництва", констатують Д. Дорошенко, а також і Павло Христюк, — В. Винниченко опублікував на сторінках російської газети "Кіевская Мисль" листа до редакції, в якому писав, що він і раніше, перед революцією "вважав самостійництво тою ідеєю, котра виходила швидше з розпуки, з мрій, з емоцій її прихильників, а не з об'єктивної можливості і необхідностей", що революція знищила царизм, а з ним і всякі підстави самостійництва, що "комбінація основних чинників соціально-політичного життя України не вимагає незалежности" і що одиноким ідеалом організованої україн-

ської демократії являється "федерація російської республіки і участь в ній України, як рівного з іншими державного тіла".

Деякі абзаци того листа В. Винниченка до редакції звучать: "Суверенність Українських Установчих зборів необхідна, як умова повного непримусового прояву доброї волі демократії України. Але суверенність Українських Установчих Зборів цілком не підриває прояву цієї волі в напрямі відокремлення від Росії і незалежності. Я говорю, що, як марксист, я не можу признати принципово ніяких абсолютних політичних цінностей... Коли б комбінація основних чинників укладалася так, що їх надбудова — політична форма — вимагала б незалежності, я мусів би признати й ту форму, хоч для України не передбачаю цього".

Далі Винниченко, засуджуючи СВУ 1914 року — "тенденцію на австро-німецьку орієнтацію і самостійництво", писав: "Самостійництво я вважаю тою ідеєю, котра виходила швидше з розпуки, з мрій, з емоцій її прихильників, а не з об'єктивної можливості і необхідності. Тому для політичної діяльності того часу вона була зайва, а тим самим і шкідлива... Та все-таки можна поставити питання: чи дійшов за ці три роки розвиток України до необхідності незалежності? Очевидно, ні. І я і мої товариші по партії на засіданні Малої Ради 23 жовтня ясно зазначили економічний зв'язок України з державною цілістю Росії, зв'язок, який зостався і до сьогодні... В кожному разі, ми не могли б мати економічної самостійності, а коли так — не могло б бути і політично-національної... Ідеали докладно і твердо означила вся організована українська демократія: це — федерація російської республіки і участь в ній України, як рівного з іншими державного тіла... Коли б Центр. Рада мала ідеали незалежності, вона висловила б їх так само твердо, відкрито та ясно, як виявила свої федералістичні змагання" (див. Христюк, Матеріали).

Історик Д. Дорошенко наводить дуже цікаві дебати на З'їзді української соц.-демократичної партії на засіданні 16 жовтня після доповіді М. Ткаченка "Про федерацію російської держави". Сам докладчик вважав, що "ідея самостійности України принесе користь лиш імперіялізму. Українська демократія повинна виступати під гаслом федерації, яка веде до розвитку продукційних сил і наближає її до соціалізму". Коли М. Порш, вказуючи на те, що між Україною і Росією

існують протилежності економічних інтересів, радив не зрікатись назавжди ідеї самостійності України, Б. Мартос рішуче виступив проти нього. Він казав, що укр. соц.-демократія, як партія інтернаціоналістична, повинна змагати до тісних зв'язків, до солідарності народів; її остаточна мета — федералізація Європи, але не шляхом самостійності окремих держав, а шляхом поширення і розвитку федерації. Полемізуючи з Поршем, Мартос запитував його: "чи не пошкодить самостійність інтересам пролетаріату і коли швидше можна дійти до соціалізму: чи тоді, коли Європа буде поділена на багато держав, чи тоді, коли їх буде зовсім мало?" (1917 год на Кієвщині, стор. 278).

А Павло Христюк наводить постанови того 4-го З'їзду укр. соц.-демократичної партії 16 жовтня, а саме: б) передачу всієї поміщицької, державної, кабінетської, удільної, церковної і монастирської землі в розпорядження і завідування Земельних комітетів, зорганізованих в революційно-демократично-однороднім напрямі; в) рішучу контролю державної і красової влади — при найближчій участі зорганізованого пролетаріату — над продукцією і поділом продуктів фабрично-заводської промисловости; г) фінансову політику в напрямі максимального оподаткування великого капіталу і майна, конфіскацію військових прибутків і, навіть, часткову конфіскацію капіталів".

25 жовтня (7 листопада за нов. ст.) Тимчасовий уряд впав і большевицька Рада Народних Комісарів перебрала владу в Росії. Українська демократія, що весь час спирала свою політику на сили російської демократії, мусіла була зайняти тверде становище до петроградського большевицького перевороту. Однак Центральна Рада і Генеральний Секретаріат не зайняли цілком виразної позиції до большевицького перевороту в Петрограді і до советського уряду Народних комісарів. Мала Рада, після довгої дискусії, постановила: "Визнаючи, що влада в державі, як і в кожному окремім краю, повинна перейти до рук всієї революційної демократії, вважаючи недопустимим перехід всієї влади *виключно до рук рад робітничих і солдатських депутатів*, котрі являються тільки частиною організованої революційної демократії, Українська Центральна Рада через це висловлюється проти повстання в Петрограді".

Третій Військовий з'їзд, що відкрився 2-го листопада, зайняв інше становище до большевицького перевороту. З'їзд начисляв 965 делегатів при відкритті, а пізніше дійшов до 2,500 делегатів і, звичайно, складався майже цілком з лівих соціалістичних делегатів. Оскільки соціалістів революціонерів була переважаюча більшість, то вони викинули самостійників із залі, а в оправдання такої "акції" виступив їх генеральний секретар М. Ковалевський з промовою, в якій сказав, що трудовий український народ мусить об'єднатися біля партії есерів, яка бореться за національну і за соціальну свободу. "Трудовому народу, казав Ковалевський, непотрібні гетьмани, яких добиваються самостійники, бо гетьмани землі і волі не дадуть; йому потрібні ті, хто дасть землю і свободу, хто веде до соціалізму. Україна під проводом самостійників не дасть землі, не дасть волі трудовому народу".

І Третій Військовий з'їзд виніс таку постанову:

"Що ж торкається подій поза межами України, то З'їзд вважає, що центральна коаліційна влада, в складі якої мають силу буржуазні елементи, не може вважатись виразницею волі і заступницею інтересів трудової демократії, а через те виступ большевиків З'їзд не може лічити вчинком антидемократичним і вживе всіх заходів, щоб війська України, а також українські військові одиниці з фронту і тилу, не посилялись для боротьби з представниками інтересів трудового народу".

В той час все населення України, за винятком національних меншин і членів партій соціалістів-революціонерів і соціал-демократів разом з большевиками, чекало на проголошення повної самостійности. Навіть серед останніх було чимало таких, що бажали відокремлення від Росії. Але 3-го листопада Генеральний Секретаріят видав відозву, один із пунктів якої вияснював:

"Всі чутки і розмови про сепаратизм, про відокремлення від Росії — або контр-революційна провокація, або звичайна обивательська неосвідомленість. Центральна Рада і Генеральний Секретаріят твердо і виразно заявили, що Україна має бути в складі Федеративної Республіки Російської, як рівноправне, державне тіло. Сучасне політичне становище сеї постанови ні трошки не міняє".

Нарешті 19-го листопада відбулося засідання Малої Ради. З промовою виступив М. Грушевський, в якій казав,

що "грізний момент переживають Росія і Україна, коли не стало центральної влади, коли вибухла і все більше поширюється громадянська війна"; що цей момент "вимагає рішучих кроків для скріплення влади на Україні"; що "обставини примушують нас здійснити те, що недавно ще мислили, як далеке від нас"; що 3-ій Військовий З'їзд, "який є уповноваженим від трьох мільонів озброєного народу, що перебуває на фронті, вимагає від нас проголошення республіки"; що "українські фракції цілий тиждень обмірковували це питання і прийшли до висновку про невідкладність цього акту".

Після промови М. Грушевський урочистим голосом прочитав 3-ій Універсал. Ось деякі його пункти:

"Однині Україна стає Українською Народньою Республікою. Не одділяючись від республіки Російської і зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими помогти всій Росії, щоб уся Республіка Російська стала федерацією рівних і вільних народів".

І далі. "Однині на території Української Народньої Республіки існуюче право власности на землі поміщицькі та інші землі нетрудових хозяйств сільсько-господарчого значення, а також на удільні, манастирські, кабінетські та церковні землі — касується. Признаючи, що землі ті єсть власністю всього трудового народу і мають перейти до нього без викупу. Українська Центральна Рада доручає Генеральному Секретаріатові по Земельних Справах негайно виробити Закон про те, як порядкувати земельним комітетам, обраним народом, тими землями до Українських Установчих Зборів".

І ще: "Громадяне! Іменем Народньої Української Республіки в федеративній Росії ми, Українська Центральна Рада, кличемо... до дружнього великого будівництва нових державних форм, які дадуть великій і знеможеній Республіці Росії здоров'я, силу і нову будучність. Вироблення тих форм має бути проведено на Українських і Всеросійських Установчих Зборах".

"Днем виборів до Українських Установчих Зборів призначено 27 грудня 1917 року, а днем скликання їх — 9-го січня 1918 року".

Ось, де були глибини і верхи "русифільства" чи "москвофільства" з боку української революційної демократії, саме в перших трьох універсалах, а не в угоді УГА з Денікіном,

чи в Грамоті Гетьмана про федерацію, про яку ще буде мова. Універсали Ц.Ради не були кроками на "еволюційному шляху" до самостійности, а віддзеркалюють процес боротьби українських соціалістів за соціалізм, якого український народ не хотів; отже йшла боротьба проти самостійної державности України.

У четвертому листі Першої частини відомої Книги "Листи до братів-хліборобів", під назвою "Для неї був рідніший Керенський, ніж український хлібороб" (тобто для української революційної інтелігенції), Вячеслав Липинський глибоко й безпомилково вияснює політику першого періоду діяльности Центральної Ради. Він пише: "Весь перший період Центральної Ради у внутрішній політиці пройшов — як було сказано — під гаслом боротьби з самостійниками взагалі, а з самостійниками несоціялістами зокрема. Ми українські самостійники несоціялісти хотіли тоді негайного проголошення незалежности України, миру з Центральними Державами та війни з Керенським, якого ми вважали ставлеником анонімного міжнароднього фінансового капіталу. Завданням того ставленика було — як ми думали — зробити російську революцію коштом зруйнування "аграріїв", тобто фактично коштом зруйнування України в першій мірі. Але навіть на самостійників-соціалістів дивились — як пише В. К. Винниченко в своїм "Відродженні Нації", як на людей занадто вже хоробливо пройнятих національним чуттям... Що ж до самостійности, то навіть уважали небезпечною для революції ідею сепаратизму, бо вони могли розбити революційні сили всієї Росії. Що ж допіру говорити про нас — самостійників і несоціялістів...

В результаті українська інтелігенція замість, в ім'я національної ідеї та єдности української нації, подати братню руку українським хліборобам, облобизалась, в ім'я єдности російського революційного фронту, з Керенським... Замість миру з Центральними Державами, який тоді незруйнованій ще Україні міг запевнити силу й будучину, відбулось знамените "Гарнопольское наступленіє", зроблене тоді за голосним у пресі російській і українській опублікованим, військовим наказом Керенського і Петлюри. Потім прийшов "третій універсал", український хлібороб був зруйнований до щенту, а антантський фінансист потирав із задоволенням руки". "При

такій міжнародній констеляції народилась Українська Народня Республіка. На чолі її стояли українські інтелігенти демократи, що в справах внутрішніх відзначались принципіальністю, російською революційною щирістю і чесністю, а в справах міжнародніх бездонною, дитячою несвідомістю" (Листи..., стор. 11-12).

Тепер простежимо, як українські соціялісти Центральної Ради, всупереч стремлінням українського народу до самостійної держави, продовжували свою антидержавну антисамостійницьку політику і після проголошення Української Народньої Республіки в російській федерації. Для цього подамо матеріяли наочних свідків і безпосередніх виконавців тої політики, які характеризують "соціялістичні ідеї", а не ідеї державницькі в інтересах всього населення. З тих матеріялів побачимо, що соціялісти Центральної Ради будували соціялізм, сполучений з московським соціялізмом, і в цьому аспекті українські соціялісти були просякнуті глибоким "сердечним", як каже В. Липинський, москвофільством, який тепер уенерівці, а серед них і автор книги "Паралелі в історії України" І. Кедрин, неправдивими способами намагаються приховати від українського загалу.

Ось Павло Христюк у своїх "Замітках і матеріялах до історії української революції 1917-1920 рр." (Том 2, стор. 53) свідчить:

"Аналізуючи наведені документи (різні постанови партій, 3-го Військового з'їзду, а головне — повний текст 3-го Універсалу — Д. Г.), особливо останній, бачимо, що у відношенні до селянсько-робітничої революції на Московщині, а тим самим і до советського правительства, утвореного в Петрограді більшевиками, Центральна Рада і Генеральний Секретаріят не зайняли цілком виразної позиції, хоч політика Временного Правительства і засуджувалась Центральною Радою, хоч упадок його і перехід до влади більшевиків був на руку Центральній Раді, остання все ж не спиналась серйозно над питанням про визнання московських Народніх Комісарів, коли не всеросійським, то хоч би московським правительством... А таке визнання само напрошувалось. Центральна Рада досить часто підкреслювала, що вона являється органом робітництва, селянства та вояцтва України. Отже здавалось, було б цілком можна визнати таку саме (хоч і в формі

диктатури соц.-дем. партії більшовиків) організацією влади і на Московщині. До того ж і 3-ій Військовий з'їзд підказував Центральній Раді саме таку позицію, зазначивши в своїй постанові, що він не може вважати виступу більшовиків вчинком антидемократичним і буде боротись зі спробами придушення його... Центральна Рада по суті речі не могла визнати його за уряд всеросійський, бо твердо стояла на ґрунті федеративної перебудови Росії і... домогалась утворення для Росії правительства "відповідального перед демократією всіх народів Росії", себто організованого на федеральних основах".

П. Христюк продовжує (стор. 54): "Залишилось для ЦРади ще дві можливості: а) зовсім махнути рукою на Московщину і всю Росію і зайнятись виключно своїми справами і б) вжити можливих заходів до утворення загальноросійського федерального уряду. На цей останній шлях і стала Центральна Рада, заявивши, як це бачимо в Універсалі, що вона вважає своїм обов'язком "помогти всій Росії" врятуватись "від безвластя, безладу і руїни".

Після директиви Центр. Ради, Генеральний Секретаріат почав дивирати заходів до утворення федеративного центрального правительства в Росії. П. Христюк констатує: 22-го листопада (нов. ст.) Генеральний Секретаріат вже вів з Головною Квартирою російської армії переговори в справі утворення правительства і мирних переговорів, а 23-го листопада (н.ст.) Голова Генерального Секретаріату В. Винниченко реферував справу участі Ген. Секретаріату в організації центральної влади на Малій Раді. Ген. Секретаріат видвигнув тоді проєкт утворення однородної соціалістичної федеративної влади — від народніх соціалістів до більшовиків включно. Цей проєкт Мала Рада одобрива, доручивши Секретаріатові і далі вести справу в розпочатім напрямку".

6-го грудня (н. ст.) Генеральний Секретаріат звернувся до Ради Народних Комісарів і краєвих правительств різних областей Росії з нотою, в якій писав: "...Беручи під увагу необхідність негайного вироблення умов загального демократичного миру, які (умови) може предложити воюючим сторонам тільки загальноросійська влада, уповновласнена всіма народами Російської республіки, Генеральний Секретаріат зараз, сьогодні, вважає необхідним приступити до утворення центрального російського правительства".

З цієї ціллю Генер. Секретаріят звертається... до Правительства південно-східнього союзу козаків, гірняків і народів вільних степів, до правительства Кавказу, правительства Сибіру, Молдавії, автономного Криму, Башкирії, а так само і до Ради Народних Комісарів у Петрограді з пропозицією негайно вступити в переговори з Генер. Секретаріатом у справі утворення соціалістичного правительства Росії”....

Та з цих заходів нічого не вийшло, — каже П. Христюк. Організовані області Росії були різнорідними суспільно-державними організаціями. Наприклад, козачі області, з одного боку, і Московщина після жовтневої революції, з другого — це були два смертельно ворожі табори, які ні під яким виглядом не могли дійти до якогось співробітництва... А посеред двох цих ворожих станів стояла Українська Центральна Рада зі своїм мрійницьким проектом — об’єднати те, що по самій своїй суті в той час не надавалось до об’єднання, не маючи щирих прихильників ні з права, ні з ліва” (стор. 55).

У розділі “Центральна Рада і завдання революції” П. Христюк пише: “З моменту проголошення УНР Центр. Рада мала розв’язані руки і могла вільно виявити свої соціально-економічні ідеали, своє розуміння революції і повести свою діяльність у відповідному напрямку. Центр. Рада і поспробувала це зробити” (2-ий том, стор. 56).

“Такі важні речі, як встановлення державного контролю над всією продукцією, припис про пристосування суду до народних потреб, про співробітництво органів самоврядування з радами селянських та робітничих депутатів, могли в процесі незакінченої революційної боротьби розвинути і піти далеко від свого первісного неясного прообразу. Так, приміром, участь робітництва у встановленні і переведенні контролю над продукцією і розподілом могла, врешті, перейти в форму націоналізації промисловости і організацію продукції на громадських колективних основах; притягнення до співробітництва з демократичними самоврядуваннями рад робітничих, селянських та солдатських депутатів могло легко повести до переміни ролі цих двох сторін: ради селянських та робітничих депутатів могли з підсоблячих органів перетворитись в головні — в органи влади на місцях. Нарешті, майбутні Установчі Збори могли також не потягти за собою ліквідації центральних класових революційних органів української де-

мократії — рад робітничих, солдатських і селянських депутатів — і витворити якусь форму співробітництва”.

Як бачимо, йшлося про встановлення советської системи. “Про всі ці можливості ми говоримо через те, — каже Христюк, — що вони не одкидалися і більшістю самої Української Центральної Ради і, як такі, являються цінними для характеристики виявленого Радою розуміння завдань революції”.

П. Христюк тут же наводить ще одну “ідею” Центральної Ради, майже невідому широкому загалові. Мова йде про назву республіки “народня”. Він пише: “Щоправда, Центральна Рада не стала виразно на позицію необхідності жорстокої клясової боротьби, не проголосила своєю ближчою метою цілковиту руйну буржуазно-капіталістичного суспільства і творення нового соціалістичного суспільства і, в зв’язку з цим, не проголосила гасла організації державної влади в центрі і на місцях на клясовому, радянському принципі. Але після цього було б цілком помилковим робити висновок, що Центральна Рада ставила собі ідеалом творення буржуазної чи дрібно-буржуазної державности. Слово “народня” республіка було вжито в Універсалі Центральної Ради зовсім не для прикраси і не для того, щоб його, в пристосуванні до відновленої української державности, спіткала така ж сама сумна доля, як і чужоземне слово “демократична” в старій європейській практиці”.

П. Христюк продовжує: “Центральна Рада свідомо ставила собі ціллю збудування дійсної народної державности... В досягненні цієї цілі Центр. Рада (маємо на увазі її робітничо-солдатсько-селянську більшість на чолі з українськими соціалістичними партіями — с.-р. та лівими с.-д.) зовсім не думала наслідувати зразків західноєвропейських республік, хоч би й найбільш “демократичних”, і через те не в’язала себе в той час старими встановленими на Заході політично-державними формами “чистого” парламентаризму. Основною помилкою Центральної Ради в той час була її позиція “соціального, міжклясового миру”, її віра в те, що намічені цілі вдасться перевести без жорстокої боротьби з буржуазією” (П. Христюк, Замітки і матеріали..., т. 2, стор. 57).

Із свідчень визначного і провідного соціаліста-революціонера Павла Христюка, члена Генерального Секретаріату, а пізніше міністра УНР, ясно видно, що провідники ЦРади

(саме соц.-революціонери і соціал-демократи) вагались між Федерацією України з Демократичною Росією і Федерацією України з советською Росією вже на чолі Ради Народних Комісарів. Але рішуче заперечували самостійність української республіки, як окремої повністю суверенної держави. Іншими словами, 3-ій Універсал проголосив УНРеспубліку, ліквідував власність на землю і задекларував націоналізацію засобів виробництва взагалі, отже прямувала соціалістична Центр. Рада до утворення "Робітничо-селянської державности" в Україні і федерації з советською Росією. Можна сміло ствердити: соціалістичні провідники Центральної Ради перебували тоді в глибокому русофільстві чи москвофільстві, що тепер уенерівці приховують від українського суспільства всіма неправдами. Більше того, третій Універсал вони вважають початком "Великої Української Революції", бо, мовляв, перед тим була російська революція.

Дозволимо собі запитати уенерівців: проти кого соціалісти почали "велику революцію"? Царська імперія вже впала, в Петрограді вже панували Народні Комісари, такі самі соціалісти, як і українські. Звідси робимо висновок: соціалістична революція за 3-ім універсалом була спрямована проти антисоціалістичного українського народу. Ось як описує становище населення в Україні до тодішніх подій історик Дм. Дорошенко, член Центральної Ради:

З падінням Тимчасового Уряду в Петрограді український народ чекав на проголошення повної самостійности України, на цілковите відділення від большевицької Московії. Цього хотіли всі праві партії, що не входили до складу Центр. Ради. Вони хотіли замирення з Центральними Державами. Цей мир, казав історик, можна було в кінці 1917 р. заключити далеко на вигідніших умовах, ніж три місяці пізніше. Цей мир в обставинах тодішніх означав би не союз з Центральними Державами і "запроданство німцям", а неутральність. Ставши на позицію повного самостійництва, визнавши Раду Народніх Комісарів за уряд Московії, треба було зайнятись своїми внутрішніми ділами. Центральній Раді треба було рішуче припинити міжклясову боротьбу всередині України, відсторонити від політики неукраїнські партії, що вороже ставились до української державности, притягти до спільної праці в Центральній Раді всі хліборобські організації в т. т. і "Союз Зе-

мельних Власників, а також і ПРОТОФІС. Іншими словами, треба було рішуче стати на рейки побудови не "народньої" в розумінні наших соціалістів, а "демократичної" чи "буржуазної" на зразок республік європейських, якщо вже так панічно боялись історично-традиційної української державности у формі Гетьманства. Українські народні маси, що з перших днів революції маніфестували українську державність з портретами гетьманів, вони сприйняли б і форму республіканську, коли б Самостійна Республіка України була будована всіми прошарками населення під проводом української провідної верстви, "аристократії" чи "шляхти" (нобілес), а не під проводом здекласованої соціалістичної інтелігенції, по вихованню—руїницької, а в політиці — по-дитячому наївної.

Українська преса, яка виявляла голос керуючих в Центр. Раді партій, зустріла 3-ій Універсал і проголошення УНР без усякого одушевлення. Всі газети, крім органу соціалістично-революціонерів "Боротьба", скрізь на публічних обговореннях універсалу критикували політичну і соціальну сторону політики Центральної Ради. На зборах Київської Миської Думи 26-го листопада кадет Крупнов казав, що — "Центральна Рада в складі 42-ох людей, проголосивши республіку, тим самим узурпувала права Установчих зборів", і "посягнула на волю народів України". Соціально-політичний зміст універсалу трактовано як "капітуляцію перед большевизмом".

Осінь 1917 року — період історичний, найбільш важливий в політичній історії України. Від часів Козацько-Гетьманської Держави, себто більш двохсот років, Україна чекала на ослаблення московської метрополії, щоб мати нагоду увільнитись і відновити козацькі вольності. Московська імперія в ході революції тоді не тільки ослабла, а розвалилась, стала політично німичною, імперська державна влада впала була зовсім. Таким чином Україна мала повну нагоду стати на свою власну історичну дорогу. І український народ так і зрозумів наслідки російської революції для України. Він з перших же днів створив революційну стихію, задемонстрував з жовто-блакитними прапорами і портретами своїх гетьманів, жадав від провідників відновлення самостійної держави і, безумовно, Козацько-Гетьманської Держави, по формі і по змісту рідної, традиційної.

Але українська олігархія соціалістичних партій, будучи довгі роки затуманеною соціалістичними ідеями, у спілці з олігархією таких же соціалістичних партій московських, польських і жидівських, спрямувала революційний рух з національної на соціальну дорогу, розпалила в народі "не творчу боротьбу кляс за такий чи інший новий соціальний лад, а безплідну, всі нації й усі держави все руйнуючу, а не будуючу, себто — боротьбу бідних з багатими, "дуків" з "голоотою", "куркулів" з "босовиками", десятидесятинників з парусотдесятинниками, врешті взагалі всіх, кому хочеться взяти, зо всіма, кому не хочеться віддати — боротьбу без цілі, без пуття, без краю" (В. Липинський, "Листи...", стор. 14).

На 8-ій сесії Центральної Ради, 25-го грудня 1917 року, товариш секретаря земельних справ Б. Мартос доповідав про стан в галузі земельній і з'ясовував наслідки проголошення 3-ім універсалом переходу землі "трудоному народові". Він стверджував:

"Після панського почали грабувати добро заможних селян, а потім солдати, у яких нема нічого, почали обдирати хати та розтягати тини у самих бідних селян. Різні речі з панського реманенту та хатніх речей селяни ділили між собою на части так, що жодної користі нікому з того не було. Розбирали та ділили плуги і всякі господарські машини, ділили з панських домів картини так, що один брав раму, а другий скло. Одне село поділило між собою фортепіано. Породистих корів стали дуже дешево продавати на м'ясо. Ліси також стали нещадно рубати та вивозити до міста на продаж... В багатьох місцях понищено лісові та хлібні селекційні посадки, які мають велику вагу для поліпшення всього хліборобського господарства" (Д. Дорошенко, Історія, т. 1).

Ото до такого стану довели Україну восени 1917 року українські соціалісти Центральної Ради. Цей трагічний для України період поступовань наших соціалістів В. Липинський глибоко правдиво схарактеризував так:

"Коли відродження нації відбувається без національного ідеалізму, без любови до цілої нації в усіх її клясах і групах, без того ідейного національного патосу, того романтичного захоплення образом нової волі й незалежності нації, що йшло в парі з відродженням усіх європейських народів, то в наслідок того з самого поняття нації викидається весь його живий

творчий зміст. Остається тільки форма — мертва шкаралупина без зерна” (“Листи...”, стор. 15). Простіше кажучи: остається Українська Народня Республіка, соціалістична за теорією Маркса, себто мертва шкаралупина без зерна — без державної самостійности, без національного торжества, без історичної перспективи. Бо остається у федеративних московських кайданах.

5. Четвертий універсал. Антинаціональна соціалістична політика Центр. Ради. Активізація антисоціалістичних сил в Краю. Суперечки з німецьким командуванням. Падіння Центральної Ради.

Відомий діяч на Полтавщині Віктор Андрієвський у своїх спогадах “З минулого”, писаних на самому початку двадцятих років, починає їх так: “Серед політичної завірюхи на Україні, серед страшного безладдя й хаосу, котрий пережили Українці з початку всеросійської революції аж до останнього дня, — сторонньому, що не бував на Україні в ті часи і неознайомлений з тодішніми відносинами, можуть здатися дивними й незрозумілими деякі явища та історичні події свого краю. Дивним і незрозумілим може здатися стороннім, особливо закордонним читачам, чому Україна, що тепер горить в огні селянських повстань проти чужоземної московської навали — не стала одразу твердою стопою на ґрунті своєї суверенности, не виявила змагань до самостійного державного життя? Або чому Україна, сей клясичний зразок краю дрібного господарства з більш як 80% хліборобського населення, яке наскрізь просякнуте інстинктом власности, отже цілком “буржуазним” інстинктом, — в ґрунті ворожим всякого роду соціалістичним засадам і соціалістичній ідеології, — чому той край одначе одразу виділив та й далі так само терпів цілком соціалістичні уряди?”... (Том I, ст. 3). Але відповідає на поставлене питання вже у другій частині того ж тому, у статті “Україна в боротьбі з “советами”. Віктор Андрієвський пише: “Коли будучий історик “советів” схоче розрішити питання: хто найбільше допоміг організації і розвиткові “советів” у перші часи їх існування, — він му-

сітимо сконстатувати факт... Були се в першу чергу помірковані соціалісти як С.-Р. і С.-Д.-меншовики”...

Очевидець і активний учасник тодішніх подій Віктор Андрієвський написав парвду. Українські соціалісти-революціонери і соціал-демократи, приписавши тільки собі монополію українства, організували та укомплектували Центральну Раду, т. зв. “Революційний парламент”, так, щоб вона свою революційну діяльність переводила в інтересах лише “трудового народу”. Це означає, що Центральна Рада політику Української Народньої Республіки спирала і орієнтувала на ті ж самі соціалні групи населення, що і большевики. Соціалістичні провідники Центр. Ради і ними створений Генеральний Секретаріат УНР однаково з советськими народніми комісарами були просякнуті ідеями інтернаціоналізму, мріяли про “всесвітню федерацію народів”, оперували тими самими гаслами, як: “грабуї награвоване”, “вся земля селянам”, “фабрики — робітникам”, “мир хатинам — війна палацам” і т. д. Народні маси тільки дивувались: пощо ворогують, за що б’ються?

Не підлягає сумніву, що наведеними соціалними гаслами протягом 1917 року були вщент розкладені і російська і українські армії. Німці і австрійці вже не наступали, а чекали на заключення миру. Але за станом на 1918 рік, завдяки безглуздій, з орієнтацією і на “демократичну” і на “советську” Московію, політиці Центральної Ради під проводом Михайла Грушевського і Генерального Секретаріату під головуванням Володимира Винниченка, створилась ситуація, що поруч з владою Центральної Ради і Генер. Секретаріату в Києві заіснувала друга влада — в Харкові: влада большевицького “Народного Секретаріату”, яка була у відкритій війні з київським урядом і яку підтримував Совет Народніх Комісарів у Петрограді. Історики констатують (Д. Дорошенко), що війна велася головню по лініях залізниць. У цій війні большевики скрізь були нападаючою стороною. В їхньому пляні було — оточити Київ. У большевиків надійними частинами були лише московські й петербурзькі матроси і червоноармійці. “Українське село, — констатує історик, — у цій боротьбі залишилося нейтральним, дожидаючи, чия сторона візьме гору”. Не підлягає сумніву, що цим самим хліборобська Україна відплачувала українським соціалістам

за ліквідацію власности на землю. Це — з боку статечних хліборобів. А безземельні і малоземельні, члени т. зв. "Селянської Спільки", були нейтральні у війні з советами, бо і більшовики давали земельку "даром", "без викупу", то пощо, мовляв, ризикувати життям.

Далі. По всіх значніших містах і по деяких повітових (особливо, де були фабрики або залізничні майстерні) більшовики мали свої організації, які зразу ж при вступі або наближенні більшовицьких відділів виступали збройно по їх боці. Підохочені успіхом більшовицького перевороту на Московщині, українські більшовики надзвичайно енергійно вели агітацію і пропаганду серед робітництва і дрібного міщанства в самому Києві; їм дуже помагала жидівська молодь, яка часом з ентузіазмом кидалася в цю боротьбу.

Але в той час, як більшовики виявляли колосальне напруження енергії, активність, захоплення й завзяття, — констатує історик, — на українському боці ясно виявлялася депрсія, упадок духа і зневіра, — починаючи з самого уряду, Генерального Секретаріату, крім, може двох-трьох осіб. Реально здійснити свою владу урядові не вдавалось. Він навіть в самім Києві не мав фактичної влади. Ніякі організації його не слухали і не виконували його наказів.

Історик Д. Дорошенко, підсумовуючи свідчення літописців тих часів, констатує: "Не мав уряд і збройної сили. Українське військо, всі ці численні "українізовані" полки, дивізії й корпуси танули як сніг, далеко швидше, ніж відбувалася їх українізація. Ентузіям літа 1917 року проминув безслідно, і од "мільйонів багнетів", про які так гордо говорилося влітку, не зосталося й сліду." "Всі ці полки, каже один з військових діячів того часу, що утворилися революційно, а їм нема ні назви, ні числа, були лишень випадковим зібранням людей, яке розкладалося негайно, доторкнувшись української території, бо їх гаслом було: "до дому". Цей "один" діяч був генерал В. Петров, — його стаття "До історії формування війська на Україні під час революції" (Літ.-Наук. Вісник", 1930, XI, стор. 987). Стара російська армія розкладалась цілком, і все, що вийшло з її лона, всі українські частини на ділі виявили себе мертвонародженими і для бойових завдань непридатними. А нові українські армії не встигли чи не спромоглись організувати, мріючи про якусь особливу демокра-

тичну армію — “народню міліцію”. В рішучий момент виявилось, що ЦРада не ма на кого опертись. Почали формувати добровольчі відділи, а тим часом залізне кільце большевицьких військ усе тісніше звужувалося коло Києва, обхоплюючи його з усіх боків. До большевицьких рук перейшли Харків, Полтава, Катеринослав, Одеса, Чернігів, і большевики наступали на Київ.

У самім Києві існував добре організований большевицький осередок, який вів свою розкладницьку роботу навіть серед членів ЦРади. На очах українського уряду зовсім відкрито велася агітація, виходили большевицькі газети, друкувалися й ширилися відозви, які закликали до боротьби з ЦРадою. Газета “Пролетарская мысль” систематично, день-у-день, вела відкриту кампанію проти українського уряду. Уряд же обмежувався тим, що видавав відозви і заклики, подібні до “Оповідання” з дня 2 січня 1918 р., виданого за підписом усіх членів уряду, в яких полемізував, відповідав на всі інтерпеляції з боку прихильників большевиків у Малій Раді.

Українські соціалістичні провідники продовжували большевиків вважати демократичними революціонерами, вірними захисниками “здобутків революції”, добрими партнерами в боротьбі з “буржуазією”. Серед соціалістів-революціонерів у Центр. Раді настало роздвоєння. Частина, т. зв. “ліве крило” все більше схилялось до того, щоб запровадити на Україні (советський) радянський устрій. Для цього постав був цілий комітет. Як свідчить сам В. Винниченко, вони задумали “висадити ЦРаду в повітря зсередини”, себто за порозумінням з большевиками зробити переворот, — розпустити або розігнати ЦРаду і поставити на її місце раду робітничих, солдатських і селянських депутатів. Змовники були в порозумінні з Радою Народніх Комісарів у Петрограді і “Народнім Секретаріатом” у Харкові (В. Винниченко, Відродження нації, II, стор. 220-221).

На тих же сторінках II-го тому “Відродження нації” показано ще одне безумство провідників Центр. Ради. В. Винниченко, як Голова Секретаріату, не вірив сам у свою справу і сам запропонував на одному з вужчих засідань Генер. Секретаріату плян перевороту, який був таким же самим “висадженням у повітря зсередини”, як і плян лівих ес-ерів: Вин-

ниченко пропонував ні більше й не менше, як арешт однією частиною Секретаріату — другої частини з самим Винниченком на чолі, проголошення влади рад, перевибори ЦРаді й негайні переговори про мир з більшовиками. Таким способом, на думку автора цього плану, "влада лишилася б в національних руках, за неї зразу встали б усі індеферентні в боротьбі з більшовиками національно-українські військові частини й припинилась би війна з Росією". Але товариші Винниченка не прийняли від нього такої "жертви" і не згодились на його план.

Як бачимо, українські соціалісти з уряду Центр. Ради і Генерального Секретаріату готові були злигатись і злигались із всілякими інтернаціональними силами, в т.ч. і з московськими більшовиками, що окупували Україну, але зовсім не думали про "більш як 80% хліборобського населення, наскрізь просякнутого інстинктом власности і в ґрунті ворожого всякого роду соціалістичним засадам і соціалістичній ідеології", як то сказав Віктор Андрієвський, зовсім не думали про державну самостійність України і все змагали до федералістичного співжиття з Росією. І в діях і поступованнях українських соціалістів, що верховодили Центральною Радою і визначали її зовнішню і внутрішню політику, нічого не було схожого на "еволюційний шлях" до самостійної державности України, як це твердить автор книжки "Паралелі в історії України" пан Ів. Кедрин і решта авторів з плеяди оборонців політики УНР. Та обставина, що останні, обороняючи цю політику, очорнюють і знеславлюють щиру і справді державницьку спробу побудувати Українську Самостійну Державу в період Гетьманства 1918 року, з одного боку, а з другого — що вони і тепер накидають українському народові ті самі соціалістичні ідеї, цілком несприйнятні для України, — ця обставина дає нам підстави обороняти Правду, так потрібну нам у дорозі дальшої визвольної боротьби. А Правда полягає в тому, що до проголошення самостійности 4-им Універсалом 22-го січня 1918 р. не завдяки бажанням і хотінням чи "еволюційним" плануванням соціалістичних провідників Центр. Ради і Генерального Секретаріату, а привели до проголошення самостійности України, як слушно признається активний соціалістичний діяч Павло Христюк, — "об'єктивні обставини розвитку революції в Росії самі вели Українську

Народню Республіку на шлях самостійного існування" (П. Христюк, "Замітки і матеріали", т. 2, стор. 103). Розгляньмо ці "об'єктивні обставини", а тоді побачимо — чи мають підстави українські соціалісти очорнювати і ганьбити інші політичні середовища, зокрема Гетьманців у період Української Держави 1918 року.

Після падіння Тимчасового уряду Керенського в Росії ніщо, здавалося, не стояло ЦРаді на перешкоді до проголошення повної самостійності України. Але, як уже було про це говорено, Центр. Рада видала 3-ій універсал, яким не тільки федерувалась з Росією, але й зобов'язалась взяти активну участь в боротьбі за збереження Московією на федеративних засадах всіх країв і народів впавшої Російської імперії. Ці намагання цілковито не вдалися. Відмовились від української федерації і народні комісари в Петрограді. Це одна "об'єктивна обставина".

Опинившись самітніми, без федерації, фактично в "самостійній" Народній Республіці, соціалісти Центр. Ради прийшли до думки, що треба припинити воєнний стан і добитись миру з Центральними Державами. З цього приводу 4-го грудня 1917 р. (нов. ст.) Мала Рада приймає постанову: "В імені Української Народньої Республіки Українська Центральна Рада визнає необхідним негайно приступити до перемир'я, повідомивши про це одночасно союзні держави". Для цього: — "Послати представників від Генерального Секретаріату на румунський і південно-західній фронті для ведення переговорів у справі перемир'я".

Одночасно з веденням переговорів про перемир'я Генеральний Секретаріат оголосив об'єднання двох фронтів — румунського та південно-західнього — в один український фронт. Постановою Ген. Секретаріату з дня 6-го грудня зазначено, що "неукраїнські частини на українським фронті" повинні діяти спільно в інтересах всієї Росії.

Трохи згодом Генер. Секретаріат вислав до Берестя-Литовського, де вже відбувались переговори між Центральними Державами і Радою Народніх Комісарів, свою делегацію для контролі над переговорами, в складі якої в числі інших входив М. Любинський (укр. с.-рев.). А 24-го грудня (нов. ст.), коли конфлікт між Центр. Радою і Радою Народніх Комісарів ввійшов в ту стадію, коли вже не було надії на

мир між ними і коли Рада Народніх Комісарів вже заключила з Центральними Державами, без порозуміння з Центр. Радою, перемир'я на всіх фронтах, Генер. Секретаріят знову опинився на роздоріжжі і не знав що робити.

Тоді Генер. Секретаріят, виконуючи вищезгадану постанову Малої Ради у справі миру, звернувся до воюючих і нейтральних держав із спеціальною нотою. У цій ноті Генер. Секретаріят доводив, що "Третім універсалом УЦРади з дня 20 листопада... УНР поставлено в інтернаціональне положення; що "УНР змагає до створення федеративної злуки всіх республік, які постали на території давньої Російської імперії"; що "Мир в імені цілої Росії може заключити тільки таке правительство (до того федеративне), яке буде утворене всіма республіками і державно-зогранизованими областями Росії. Коли б такого Правительства не вдалося утворити в найближчим часі, тоді тільки злучені правительства всіх тих республік і областей можуть заключити такий мир" (Пункт 9 Ноти за підписом В. Винниченка, як Голови Ген. Секретаріату і О. Шульгина, як Ген. Секретаря для міжнародних справ).

Другого дня після висилки цієї ноти, 25 грудня (нов. ст.), почались засідання VIII-ої сесії Укр. Центр. Ради. Справа стала на ній предметом палких дебатів, — констатує Павло Христюк. Ген. Секретар Шульгин виголосив реферат, в якому заявив: "Делегацію до Берестя треба послати. Генеральний Секретаріят не розпалює мілітаристичних пристрастей і змагає до мирного полагодження справи з великоруською властю". Далі були промови фракційних бесідників і за і проти послання делегатів до Берестя. Обговорення справи миру тяглося кілька днів. На засіданні Ради 28 грудня виступив з докладом делегат на мирову конференцію в Берестю М. Любинський, що саме повернувся до Києва з Берестя. Поінформовавши про хід переговорів, про *велике зацікавлення Центральних Держав Україною*, закінчив свою промобу словами: "конче необхідно послати своїх делегатів у Берестя, але не в ролі інформаторів і контрольорів, а в ролі самостійних представників, з повними повноваженнями і директивами".

У ці дні наспіла і відповідь Центральних Держав на мирову ноту Генер. Секретаріату, в якій сказано, що "Німеч-

чина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина... готові повітати уповновласнених представників УНР з участю в мирових переговорах в Берестю-Литовськiм..., а також при переговорах при заключенню перемир'я". (Цю відповідь датовано 26 грудня і вона підписана чотирма представниками Центральних Держав).

Центр. Рада постановила (переважно українського більшістю) — "взяти участь в мирових переговорах від імени УНР нарівні з іншими державами". Але ще й тоді не вийшла з омуту федералізму, бо зараз же в постанові було підкреслено: "Уважаючи, що для оборони інтересів усіх зачеплених війною націй необхідна участь їхніх представників у мирових переговорах, українська делегація обстоюватиме притягнення до участі в них делегацій всіх націй, як державних, так і недержавних".

4-го січня 1918 р. мали розпочатись у Бересті мирові переговори, але початок їх було перенесено на 9 січня. А 10-го січня почались виступи делегатів, в яких українська делегація на чолі і під проводом генерального секретаря торгу і промисловости В. Голубовича прекрасно обстоювала позиції України та її права на самостійні виступи на міжнародній арені.

Визнана делегаціями всіх присутніх на конференції держав за самостійну делегацію, українська делегація повела далі переговори досить швидким темпом, зважаючи на "очевидне бажання делегацій Центральних Держав заключити з УНР якнайшвидше бажаний і вигідний для обох сторін мир", — пише Павло Христюк, що й стверджує історик Д. Дорошенко. Павло Христюк свідчить далі, що — "Коли голова російської делегації Троцький запропонував 18-го січня зробити перерву в мирових переговорах до 29-го січня (нов. ст.) з огляду на потребу його від'їзду до Петрограду, то справа переговорів української делегації настільки вже пішла вперед, що пропозиція Троцького була якраз на часі: українська делегація потребувала вже порозумітись зі своїм правительством перед остаточним підписанням мирового договору. Пропозицію Троцького було прийнято: делегації припинили свої наради. Представники України виїхали до Києва" (т. 2, ст. 101).

Австрійське телеграфічне бюро 20 січня (нов. ст.) повідомляло: "Дотеперішні переговори, які проваджено між деле-

гаціями Центральних Держав з одного боку і УНР з другого боку, мали своїм наслідком те, що є надія порозумітися щодо основ мирового договору, який має бути заключений. З ствердженням важних основ мирового договору дійшли переговори до такого пункту, який обов'язує делегації увійти в зносини з відповідальними органами їх вітчизни". Цим пунктом була потреба проголошення України самостійною, бо лише з самостійною українською державою хоч би і у формі УНР Центральні Держави могли заключити "важні основи мирового договору". З цією "проблемою" і поїхала українська делегація до Києва.

Умови, поставлені Центральними Державами щодо заключення самостійного договору з УНР, є другою "об'єктивною обставиною" в дорозі українських соціалістів до самостійності.

В кінці грудня 1917 р. в Харкові, у противагу урядові УНР, створено "Советський український уряд", який голосив на весь світ про "повну самостійність України", а уряд УНР, разом з Центральною Радою, обвинувачував у "буржуазності" і "запроданстві національних інтерсів трудящих мас України". Ця пропаганда московська значно впливала на політичну ситуацію в Україні і творила третю "об'єктивну обставину" до призадуми над проголошенням самостійності УНР.

Зрештою соціалістичні провідники Центр. Ради і Генер. Секретаріату добре знали, що переважаюча більшість українського народу ще перед 3-ім універсалом чекала від Центр. Ради проголошення повної самостійності України і що тепер ці хотіння народу ще збільшилися у зв'язку з поглибленням хаосу і безладдя в краю. І такий стан створив четверту "об'єктивну обставину" для проголошення самостійності.

"І ця самостійність була нарешті проголошена, — констатує історик Дмитро Дорошенко. Так само як і проголошення УНР 3-ім Універсалом вона явилась не результатом якогось попереднього руху, не як осягнення вже раніше поставленого домагання, а просто як неминуча політична комбінація, як вимушений обставинами акт. Ми вже бачили, що протягом цілої революції 1917 року керівники українського руху раз-у-раз відхрещувались від усяких самостійницьких замірів і навпаки — підкреслювали свою незмінну вірність

федеративним ідеалам, а українцям самостійникам на з'їздах не давали навіть говорити (наприклад, на 2-му Українському Військовому З'їзді). Тож не диво, що проголошення УНР 20-го листопада 1917 р. не супроводилося зовсім проявом всенародньої радості й ентузіазму, які, здавалось би, повинен був викликати такої великої ваги акт. Були лиш офіційльні торжества і паради. Ще менше характеру "всенароднього горжества" мав акт проголошення на зборах Малої Ради 25-го січня 1918 р. самостійности, задля чого було зложено й оголошено новий — IV-ий Універсал Центральної Ради" (Д. Дорошенко, Історія, т. I, стор. 260-261).

Історик далі нотує: "Керуюча в ЦРаді партія укр. ес-ерів не крилася ані трохи з тим, що самостійність України не є для неї здійсненням якогось ідеалу, як про це марило покоління 1900-их років. Її орган "Народня Воля" раз-у-раз підкреслював, що Україна *примушена* оголосити себе самостійною державою — проти свого бажання. У статті "Фактична самостійність" (ч. 186, за 2 січня 1918 р.) "Народня Воля" писала, що "Україна проти своїх бажань і надій опинилась в стані самостійної, воюючої з московсько-петроградським правительством, держави... життя примусило Республіку стати самостійною". На слідуючий день (ч. 187 з 3 січня) з приводу випуску українських грошей "Народня Воля" знову повторює, що "як і в інших справах, так і в грошовій, Україна була примушена петроградським правительством стати на самостійний шлях". Нарешті вже в самий день опублікування IV-го універсалу "Нар. Воля" писала, що "само по собі проголошення самостійности не з'являлося останньою метою відродження України. Навпаки: голе гасло самостійности не мало в собі нічого приваблюючого для справжніх соціалістів, котрі вбачають свої ідеали в найбільшому понятті добробуту окремої людини та встановленні на всьому світі братерства, рівности й свободи. І коли під цей час наші соціалістичні партії знайшли потрібним поставити це гасло на чергу дня, то вони зробили так лише через те, що проголошення самостійности вимагали обставини".

Друга по своїм значенню в ЦРаді українська партія — соціал-демократична теж не була самостійницькою. Коли проголошення самостійности стало на чергу дня, то "Робітнича газета" (орган цієї партії, 19 січня, ч. 222) у статті

"Самостійність" і "самостійники" писала: "Серед української демократії запановує думка про конечність проголошення УНР самостійною, як вихід з утвореного тепер незалежними обставинами становища і яко єдиний шлях до справжньої федерації". Далі в цій статті писали, що самостійність тепер потрібна на випадок реакції в Росії, проти якої треба буде розгорнути "клясову боротьбу" і в Україні. В заключення висунуто гасло — "Через самостійність до федерації".

Засідання Малої Ради, на якому проголошено самостійність Української Республіки, розпочалося 22-го січня і скінчилося вночі 25-го січня. Засідання почалося самими фракціями Малої Ради і з трьох поданих проєктів (Грушевського, Винниченка і М. Шаповала), було вироблено спільну редакцію 4-го універсалу. У закритій частині засідання весь час ішли суперечки з представниками національних меншин, більшість яких, особливо представники Бунда і меншовиків, рішуче були проти проголошення самостійности. Нарешті відкрите прилюдне засідання Малої Ради почалось о 12-ій год. 20 хв. вночі з 24-го на 25 січня.

Збори відкрив М. Грушевський короткою промовою, в якій вияснив, що вибори до Українських Установчих Зборів через заколот і безладдя не відбулися до кінця і самі Збори через те не могли зійтися (9 січня) в призначений час. Обставини одначе склалися так, що відкладати на далі деякі важні рішення було не можна. Народ давно вже дожидає миру, а так звані "народні комісари" кличуть його до нової "священної" війни. Вони шлють на Україну своїх червоногвардійців для братоубійчої війни. *Щоб мати змогу самим заключити мир і запровадити лад та спокій, ЦРада постановила не відкладати таких важних справ аж до Установчих Зборів. Зібравшись 22-го січня, ЦРада (тобто Мала Рада) засідала перманентно і постановила проголосити 4-ий універсал. Грушевський прочитав його.*

Як було це і з проголошенням 3-го універсалу, керівники ЦРади вважали за потрібне піддати цей історичний акт — проголошення самостійности України — під голосування. Всього було присутніх 49 членів Малої Ради. З них "ЗА" Універсал подало свій голос 39 — всі українці й представник польської соціалістичної партії Корсак. "ПРОТИ" — подали 4 голоси. "УТРИМАЛИСЬ" — 6 членів (Д. Дорошенко,

Історія, т. I, стор. 268). Хоч і боляче про це писати, але мусимо тут сказати, що такої образи, як голосування над проголошенням самостійности державно поневоленого народу, допустилися тільки соціалісти з Цетнр. Ради, — ніхто більше. Вічна їм ганьба!

Після проголошення самостійности 4-им універсалом, у якому було записано і доручення Раді Народніх Міністрів самостійної вже України заключити мир з Центральними Державами, українська мирова делегація вже під проводом О. Севрюка (Голубович став головою нового уряду) виїхала до Берестя Литовського. Через кілька днів після відновлення переговорів, а саме ранком 9-го лютого (нов. ст.) 1918 р. було остаточно підписано мировий договір між Українською Народною Республікою і Центральними Державами. 1-ий пункт цього договору звучить:

"Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина з одного боку і Українська Народня Республіка з другого боку заявляють, що военний стан між ними скінчився. Заключаючи договір сторони ухвалили надалі жити з собою в мирі й приязні".

Вістку про заключення і підписання мирової угоди Центр. Рада і уряд одержали тоді, коли вони були вже в Житомирі з військом не більше двох тисяч солдатів. Большевики вже наближалися до Житомира. По соші, в Рівному, були большевики, до Бердичева большевики підступали з Козятина-Фастова, до Коростишева — з Києва. Така ситуація змусила українську мирову делегацію в Бересті, після підписання договору, звернутись з відозвою до німецького народу про допомогу вигнати большевиків з України. Павло Христюк вважає, що на підставі цього звернення німці і австро-угорці почали окупацію України. Однак з пізніших звернень до українського народу з виясненням причин, чому німці вступають на територію України, видно, що про німецьку допомогу говорено під час мирових переговорів й безумовно з доручення провідників Центр. Ради. У зверненнях Мирової делегації до українського народу, новоствореної Ради Народніх Міністрів після повернення до Києва, Голови ЦРаді М. Грушевського, персонально Голови Ради Народніх Міністрів В. Голубовича, ясно сказано, що німецькі і австро-угорські військові сили рушили на Україну в порядку і на виконання

договорености між урядом УНР і Центр. Державами в процесі мирових переговорів. Та й кожний політик скаже, що іншого виходу тоді не було. До такого безвихідного стану в Україні довела попередня політика соціалістичної Центральної Ради і її Генерального Секретаріату. Ця політика довела до повного розвалу українських частин армії, а соціалістичною демагогією ЦРада паралізувала національний ентузіазм народніх мас у боротьбі за самостійність України. Таким чином воювати за соціалістичну державність в Україні не було охочих, за винятком невеликої кількості прихильників соціалістичних ідей, які, звичайно, не могли протиставитись большевицькій навалі з Московії.

Вернімось до проголошення 4-го Універсалу Центр. Ради. Четвертий Універсал проголошено біля першої години вночі з 24-го на 25-те січня 1918 р. (за нов. ст.) у переповненій людьми залі Педагогічного музею (приміщенні Центр. Ради). Отже офіційне проголошення сталося 25-го січня, тобто в цей день український народ довідався про справді історичний акт України.

Однак творці 4-го Універсалу схилили український народ відзначати проголошення самостійности УНР датою 22-го січня, себто днем, коли на засіданні Малої Ради лише почалося фракційне обговорення трьох проектів універсалу, написаних Грушевським, Винниченком і М. Шаповалом. Більше того — почалась дискусія — треба чи не треба проголосувати самостійність України. Обговорення проектів і дискусія над "проблемою" самостійности України тривали три дні. На четвертий день, вночі, після короткої перерви засідання Малої Ради відновлено. Грушевський прочитав остаточню опрацьований текст. По прочитанні відбулося голосування і більшістю голосів універсал прийнято, себто прийнято 25-го січня, і тоді його постанови набрали законної чинности.

Чому ж тоді відзначаємо дату 22-го січня, коли універсал був ще лише в проєкті? Причини такого пересунення дати криються, очевидно, бодай частково, в перебігу мирових переговорів у Бересті-Литовському, — треба було послішати з проголошенням самостійности. Але головніша причина — це затушувати ганьбу з допущенням голосування і дискусії над "доцільністю" проголошення самостійности України. Та ще й дискусія і голосування з відвічними ворогами України, при-

наймні противниками самостійности — москалями, поляками і жидами, з їх "фракціями" в українському "парляменті". Такої нісенітниці в поступованні провідників, або образи ества української нації ніяка історія революцій в інших народів ні до, ні після 22-25 січня 1918 року не знає.

Павло Христюк (міністер внутрішніх справ новоутвореного уряду УНР) безпосередній творець тодішньої політики з присущою йому відвертістю оповідає про перебіг січневих подій 1918 р. Зокрема, він наводить зміст 4-го універсалу. Перше — проголошена самостійність УНР. За його ж призначенням соціалісти Центр. Ради змушені були це зробити, числячись з "об'єктивними обставинами". Друге — доручено Раді Народніх Міністрів заключити мир з Центральними Державами. Це і є одна з "об'єктивних обставин", бо цього вже вимагала договореність на мировій конференції в Бересті. Третє — оповіщено оборонну війну з Московщиною. Це теж "об'єктивна обставина" проголошення самостійности, бо большевики вже тоді були майже під самим Києвом, і в Бересті була вже намічена допомога німців у цій оборонній війні.

Що так воно було — є, так би мовити, свіжі підтвердження. Воно вийшло з-під пера відомого діяча з табору ОУН-мельниківців, захисника соціалістичної політики Центр. Ради, Дмитра Андрієвського. Цей "добродій" особливо прославився оплюгавлюванням Гетьманщини 1918 р. і св. п. Гетьмана Павла Скоропадського. Ось у червні 1972 р. він вмістив на сторінках мельниківського "Нового Шляху" (ч. 24) статтю "Три етапи — три постаті" з підтримкою книжки Михайла Шкільника — ще одного пасквильанта на Гетьманщину і Гетьмана Павла. У цій статті п. Андрієвський, очевидно, забувши свою роль оборонця УНР, пише: "...російські чинники ставили чинний опір діям УЦРади. І вже тому ця остання (УЦРада) мусіла шукати підтримки Німеччини і Австро-Угорщини. Слушною нагодою до того послужила мирова конференція в Бересті Литовському, де провадилися переговори між урядами Росії і Німеччини та Австрії. Тож УЦРада вислала до Берестя своїх делегатів, які уложили договір з німцями щодо їхньої військової допомоги Україні в її визвольних змаганнях. Але для того було потрібно, щоб існувала українська незалежна держава. Це то і спонукало

УЦРаду проголосити 4-им універсалом з 22-го січня 1918 р. незалежність Української Народньої Республіки”.

І четверте, каже Христюк, проклямовано основи внутрішнього соціально-економічного будівництва та намічення заходів, зв'язаних з ліквідацією війни з Центральними державами. Біля четвертої точки, свідчить П. Христюк, особливо коло питань про соціалізацію землі та про ролю рад робітничих, селянських і солдатських депутатів, велася в Центр. Раді велика боротьба між різними частинами її. У зв'язку з цією внутрішньою боротьбою, після 4-го Універсалу, сталась урядова криза. В. Винниченко, а за ним і інші міністри, українські соціал-демократи, уступились з уряду. Головою Ради Народніх Міністрів став В. Голубович (укр. соц.-рев.), який сформував новий, з есерівською більшістю, кабінет.

Всупереч бажанням українського, консервативного по своїй хліборобській природі, народу, четвертий універсал не тільки повторив проклямації третього універсалу, але й поглибив ідеї і розширив дорогу до "побудови соціалізму". Крім підтвердження націоналізації і соціалізації земель універсал проголошував контроль над промисловістю, торгівлею і банками, шляхом якої (контролі) можна було прийти до націоналізації і соціалізації всієї економіки. В. Винниченко, забравши слово після проголошення 4-го універсалу, сказав: "Українська революційна демократія, ведучи лінію творчого соціалістичного будівництва, набула собі багато ворогів, але ніякі вороги нашої державности й нашого соціального відродження не матимуть успіху в цій боротьбі. Українська демократія непохитно буде вести боротьбу зо своїми ворогами. Я щиро бажаю, щоб цей Універсал був твердим фундаментом під нашим будинком соціалізму, якого — я певен — прагнуть усі партії й фракції, які тут є. Я певен, що основи цього Універсалу приведуть нас до федерації соціалістичних республік всього світу". (Винниченкові зробили овацію, — констатує історик Д. Дорошенко).

Однак есдеківсько-есефівський кабінет під проводом Винниченка проіснував до проголошення 4-го Універсалу. З оповіщенням цього універсалу настав кінець есдеківсько-есефівського правління. Чому так сталося? Павло Христюк (соц.-рев.) вияснює: "Українські соціалісти-революціонери вставили в Універсал поперед всього ненависну для есефо-есдеків-

ського бльоку соціалізацію землі з націоналізацією лісів, вод і всіх підземних багатств; далі, хоч і не в зовсім ясних формах, але все ж підкреслили необхідність визнання за радами робітничих, салдатських і селянських депутатів прав, як за інституціями державними, хоч і побудованими на клясовому принципі; після настояли на оголошенню націоналізації головніших галузей торгівлі, монополізації вугляної, шкіряної й інших важніших галузей промисловости; нарешті настояли на встановленню державно-народного контролю над банками”.

І далі. “Звичайно, на все це, навіть на словах, не міг пристати есефівсько-есдеківський блок, що був уже неприємно вражений більш поміркованим соціально-економічним програмом 3-го Універсалу. Хоч і в 4-му Універсалі не все ще виразно було сказане, хоч він і не проголошував соціалістичної революції, та все ж після нього не можна було вже ніякими роз’ясненнями заспокоїти буржуазію. А головне — оголошені в нім соціально-економічні реформи були неприємними і для самої української дрібної буржуазії”.

Павло Христюк пише, що соц.-революціонери повели рішучий похід проти Винниченківського Секретаріату. Війна з Сов. Росією викрила всі хиби і нездатність до праці дрібно-буржуазного правительства В. Винниченка. “Орієнтуючись” весь час “на лад і порядок”, Генеральний Секретаріат В. Винниченка опинився в тяжкі для Республіки дні не тільки без армії, але навіть і без живих зв’язків та міцної опори в широких українських робітничо-селянських масах”.

Через те фракція українських соц.-революціонерів, з центральним комітетом цієї партії, постановили рішучо домагатись резигнації Секретаріату Винниченка. Павло Христюк далі вияснює: “Ліва частина Центр. Комітету партії, зв’язана з лівими російськими соціалістами-революціонерами, домагалась не тільки одставки Винниченківського Секретаріату і утворення ліво-есерівського уряду, але й негайного замирення з Советською Росією і цілковитого визнання радянської форми влади. Правиця і центр партії, приєднуючись до домагання лівіці щодо одставки Секретаріату В. Винниченка, настоювала: а) на утворенні компромісового кабінету з правих і лівих ес-ерів з участю лівих українських ес-деків, б) на притягненню до державної роботи рад робітничих і селян-

ських депутатів, в) на веденню війни з російськими большевиками... Врешті, і праве і ліве крила партії погодились на компромісовій позиції і фракція ес-ерів виступила на засіданні Центр. Ради не тільки з убивчою критикою політики есефівсько-есдеківського Генерального Секретаріату, але й з домаганням негайного усунення його та утворення справді революційного правительства з соціал-революціонерів і лівих соціал-демократів" (П. Христюк, т. 2, стор. 124).

Цікаво тут буде навести, як реагували на це соціал-демократи. Їх огран "Робітнича газета" (ч. 229, 16 січня 1918 р.) писала: "Ми твердо переконані в тому, що орієнтація на большевиків, яка так яскраво позначається в колах українських соціалістів-революціонерів, не може врятувати України від тієї небезпеки, в якій вона тепер перебуває; ця орієнтація швидше може зовсім загубити її. Всім же відомо, що большевики ні з чим не рахуються і не зупиняться перед розгоном хоча б і лівих ес-ерів... Та й революційна ситуація одзначається тим, що революція тепер переходить в стадію анархії, а після цього перейде в реакцію, і у державного керма стануть зовсім інші елементи, далекі від пролетаріату. В цей момент наша партія не може відповідати за той уклон політики, який позначається у есерів".

Павло Христюк дальше вияснює: "Соціалісти-федералісти і соціал-демократи, хоч і ображались на таку "невдячність" соціалістів-революціонерів..., проте були раді "оказії" і охоче пішли на одставку, тим більше, що міністерські портфелі вже не віщували нічого доброго. До Києва наближався зі своїми військами Муравйов. Вся Україна горіла в огні горожанської і московсько-української війни. Зробивши собі вдоволення з того, що кілька днів все ж таки побули міністарми (після Генеральних Секретарів), есефівсько-есдеківський кабінет, нарешті офіційно подав в одставку. Над Києвом уже розривались шрапнелі з большевицько-московських гармат. Українські соціалісти-революціонери мусли творити правительство і рятувати власними силами стоячу вже на краю безодні українську державність".

Замість бувшого Генерального Секретаріату, а потім Ради Народніх Міністрів під головуванням В. Винниченка, створено новий уряд — Раду Народніх Міністрів під головуванням В. Голубовича. Для полегшення вступу до Києва військ

Муравйова — виринуло большевицьке повстання. Російське та жидівське робітництво, розагітоване большевиками, вчинило повстання в самому Києві, чим дуже утруднило оборону столиці. Кабінет Голубовича продержався в Києві всього 10 днів. 24-го січня (ст. ст.) 1918 р. стало ясно, що далі не можна вже держати Києва, не наражаючи його на повну руїну. 25-го січня частина членів Малої Ради з головою Ради М. Грушевським і частина Ради Народніх Міністрів, виїхали разом з останніми військовими частинами з Києва по дорозі на Житомир. Ніхто з "меншостей", зауважує П. Христюк, з урядом Укр. Нар. Республіки не виїхав. Зате, нагадаємо ми, що Українська Центр. Рада ухвалила автономію для тих "меншостей", створила "державу в державі".

Тут не пишеться історія періоду Центральної Ради. Тут мова йде, як це видно із самого заголовку статті, лише про політику Центр. Ради та її Генерального Секретаріату, а пізніше — Ради Народніх Міністрів. Четвертий Універсал Центральної Ради з'явився кульмінаційним пунктом політики тих українських державних органів, або вузлом внутрішньої і зовнішньої політики в перспективі прийдешнього для України. І цей політичний вузол виглядає до крайности дивним не тільки для професійного політика, а й для звичайного громадянина-обивателя. Подумаймо тільки. Перше. Весь час все-російської революції український народ, в тому числі й мало-зёмельне селянство, виступав проти большевизму, а 4-ий Універсал стає на позиції большевизму і тим ідейно спрямовує маси в орбіту московського большевизму. За час революції провідники Центр. Ради мусіли впевнитись, що і большевицькій Москві йдеться про загарбання родючої України, а не про політичну форму її правління. Друге. Четвертим Універсалом Центр. Рада проголосила побудову соціалізму в Україні і в той же час запрошує на військову допомогу у війні з московськими соціалістами протилежні по ідеології держави — капіталістичні Німеччину і Австро-Угорщину, кайзерівський і цісарський уряди, які не менш боялись просякнення большевизму в їх країнах, ніж статечна хліборобська кляса в Україні. Невже Рада Народніх Міністрів припускала, що лімецькі і австрійські принци, фельдмаршали, генерали, графи, барони та інші фони, ці високі відпоручники своїх імператорів, з сотками тисяч свого дисциплінованого війська, будуть

"неутрально" спостерігати соціалістичні експерименти українських соціалістів-революціонерів та ще й всупереч волі і бажань 80% населення хліборобської України? Хто-хто, а з сивою вже і довгою бородою видатний історик Михайло Грушевський мусів зважити тоді всі обставини, що склалися в січні 1918 р. в Україні; мусів побачити "безодню", перед якою опинився український народ внаслідок політики, базованої на універсалах і особливо на 3-му універсалі, яким — проголошенням націоналізації і соціалізації землі — започатковано соціалістичну політику, себто хаос і руїну в Україні. Але не інакше, як люба "теорія народоправства" і візія практичного соціалізму запаморочила розум історикові, що не повстав і не стримав безумних поривів соціалістів ЦРади і уряду.

І Павло Христюк признається, бо пише: "Всі заяви про незмінність курсу внутрішньої політики ЦРади (тобто соціалістичної політики в період 3-го і 4-го універсалів) робились в надії, що німці дійсно повздержаться, хоч би у своїх власних інтересах, від втручання у внутрішні справи Укр. Нар. Республіки... Та не так склалося, як сподівалося. Німецьке військо, перебуваючи під проводом *реакційної монархічної німецької буржуазії* (підкр. моє — Д. Г.), швидко встрияло у внутрішню клясову соціально-економічну боротьбу на Україні, ставши, натурально, в обороні інтересів буржуазії України" (Замітки і матеріали, т. 2, стор. 146).

Але чому не так сталося, як сподівалося, П. Христюк не пише. З цього приводу більш даних знаходимо в інших мемуарах очевидців тих подій. Найбільш стриманий у висновках і, сказати б, найбільш об'єктивний історик Д. Дорошенко констатує:

"Перші враження, які німці діставали, посуваючись вглиб території, що належала до Укр. Нар. Республіки, перші знайомства з українськими військовими й цивільними властями, а особливо з представниками уряду, мусіли їх значно розчарувати. Вони не могли зрозуміти становища, витвореного цілим роком революції, а на останку ще й большевицькою руїною (повстанням і навалою військ Муравйова); вони не хотіли, наприклад, вірити, що давно неголена, в заяложеній одежі, в якімсь старім кашкеті без усяких відзнак людина — це є військовий міністер... Та й взагалі — ніде правди діти

— український хаос мусів вразити кожну свіжу людину. Чим менше зустрічали німці на своїй дорозі порядку, тим більше зростала в їх думка про потребу самим брати все по змозі в свої руки, щоб забезпечити собі транспорт, постачання, і нарешті — свою власну безпечність. Австрійці появились на Україні пізніше від німців, але й їхні враження були такі самі, що й у німців. І вже перші донесення австрійських військових і цивільних агентів з Києва та з Одеси малюють картину великого хаосу, відсутности авторитетної влади й непопулярности її серед населення" (Д. Дорошенко, Історія, т. I, стор. 338).

Українське військо входило до Києва 2-го березня, а на другий день увійшли і німці. Населення міста, кажуть історики, зустрічало українське військо з радістю: для більшости киян його вступ означав визволення від большевицького терору й безладдя. Всі чекали, що ось прибуде український уряд і тоді почнеться відбудова всього того, що було зруйноване в часі революції і большевицького панування. Люди, які ще недавно були проти української влади, тепер готові були її вітати в надії, що вона нарешті дасть лад і порядок многострадальному краєві.

Але скажемо словами Павла Христюка: не так сталося, як сподівалося. Есерівський кабінет — Рада Народніх Міністрів під головуванням В. Голубовича, ретельно дотримувався постанов 4-го Універсалу і продовжував перехід на большевицькі позиції в будівництві соціалізму в Укр. Нар. Республіці. Закон про землю, прийнятий Центр. Радою ще до евакуації з Києва, у пункті першому проголосив: "Право власности на всі землі з їх водами, надземними і підземними багатствами в межах Укр. Нар. Республіки віднині касується", — був оприлюднений після повернення уряду до Києва для практичного розподілу земель між селянством, з конкретними вказівками Земельним Комітетам, як це переводити в життя. "Основною ціллю цього закону, — каже бувший міністер внутрішніх справ у тодішньому уряді УНР, Павло Христюк, — являлось утворити такі умови користування землею, при яких була б виключена всяка можливість капіталістичного визискування за допомогою землі людської праці, інакше кажучи — всяка можливість використання землі, як знаряддя продукції для експлуатації людини людиною. Поруч

з цією ціллю стояла друга — утворення таких умов землекористування, які полегшували б спочатку організацію окремих великих громадських господарств з спільним, громадським веденням господарства, а потім — перехід до громадського ведення сільського господарства в загально-державних межах” (П. Христюк, “Замітки”, т. 2, стор. 131).

Отже бачимо, що “соціалістичне змагання” української Ради Народніх Міністрів з московською Радою Народніх Комісарів було у найголовнішій проблемі революції — проблемі земельній. Уряд есерів в Україні проєктував ту саму, і однаковими способами, колективізацію сільського господарства, яку перевели большевики в жорстокий спосіб в Україні.

Прибувши в Україну німці і австрійці бачили хаос і руїну, бачили й поступовання уряду. Один австрійський інформатор доносив своєму урядові, очевидно, за підшептом ворогів української державности, що ніякої Української Республіки в дійсності нема, що це один фантом (примара), що існує кучка молодих політиків дуже радикального напрямку, якій удалося якимсь способом стати в ролі правительства, а ширмою для цих молодиків служить “безпомічний і позбавлений всякого значення дід з сивою бородою — Грушевський”.

Звичайно, інспіратори завжди згущують фарби. Але справа не в їх видумках, а в тому, як дивились на політичний і соціальний стан в Україні ділові німці, що прибули в Україну. Історик Д. Дорошенко, майбутній міністер закордонних справ Української Держави, інакше — людина з великою ерудицією в політиці, свідчить: “Голова австрійської делегації для вироблення умов торговельного обміну граф Форгач, якому було доручено також дипломатичне представництво, вже з перших днів свого приїзду до Києва почав засипати свій уряд телеграмами, в яких передавав свої враження від українських відносин в дуже темному світлі. З його телеграм ми довідуємось, що серед німецьких представників на Україні не було єдності в поглядах, — якої політичної лінії додержуватись у відношенні до українського уряду. Військове командування т. зв. Східньої Групи стояло за те, щоб примусити слабкий уряд Центр. Ради вповні слухатись його порад та вказівок і взагалі підпорядкуватись німцям. Цивільний представник барон Мум, що так само як і гр. Форгач прибув спочатку в характері голови торговельної делегації, стояв за те,

щоб трактувати український уряд більш м'якко і старатись дійти з ним до доброго порозуміння без якогось натиску. Фор-гач цілком поділяв думку німецьких військових, що треба провадити політику сильної руки і раз-у-раз рекомендував своєму урядові поводитись з українцями безоглядно" (Таємне донесення ч. 168, Київ, 22. III, 1918).

Отже почались суперечки і тертя. Німці відразу побачили, що завдяки соціалістичній політиці українського уряду їхні цілі в Україні не будуть здійснені: селяни, захоплені набуттям дармової землі і загарбанням майна більших землевласників, не переведуть повністю весняної сівби і не зберуть осінніх зернових культур, через що голодні Австрія і Німеччина достатньої кількості продуктів з України мати не зможуть; що есерівський уряд Голубовича не має організованого державного апарату не тільки на провінції, а й в самому Києві і тому не в силі буде виконати економічні договори з Німеччиною і Австро-Угорщиною; що уряд більше зайнятий переведенням у життя реформ соціалістичного характеру, передбачених 4-им Універсалом, що найбільше зневірювало представників монархічних Німеччини і Австро-Угорщини в можливості існування Укр. Нар. Республіки.

Тяжко сказати чим би закінчились суперечки і тертя між соціалістичним урядом і німцями, але на арену тодішніх подій виринула стихія хліборобської України, про яку ми вже зазначали, наводячи роздуми Віктора Андрієвського про консервативність українського народу і разом з тим сприйняття ним соціалістичних урядів. На арену політичної боротьби виринуло все, що було проти соціалізму, заповідженого соціалістами 3-ім і 4-им універсалами. Ця обставина скріпила позиції німецького командування проти уряду ЦРад. Німецьке військо, — стверджує лівий ес-ер Христюк, — стало рішачим чинником для внутрішньої політики Республіки. І далі Христюк вияснює: "Посередній вплив цього чинника на внутрішню політику Республіки виявився в тому, що вся буржуазія на Україні — українська і неукраїнська, загнана в закутки суспільного життя революцією, побачила одразу в реакційному німецькому війську своїх природних спільників, заступників і оборонців від "руїників-соціалістів". Поміщики і капіталісти почали одверто мобілізувати свої сили для контр-

революційного виступу" (П. Христюк, "Замітки", т. 2, стор. 156).

Цілком зрозуміло, що лівий ес-ер Христюк вказує тільки на "поміщиків" і "капіталістів", а промовчує факт, що соціалістичні експерименти ЦРади, зокрема скасування приватної власності на землю, підтримували тільки не більше 15% безземельних і малоземельних селян і то тільки до тої пори, поки вони не одержали наділу поміщицької землі. По одержанню — відразу ставали сторонниками індивідуальної власності на землю. Решта хліборобської класи в Україні, а саме: середняки, що мали від 3-ох до 10-ох десятин землі і які мало розраховували на приділення дармової землі, заможні селяни ("куркулі"), значна частина яких підпадала під "буржуазію", заможне козацтво, хуторяни, менші, середні і більші землевласники-поміщики, а за хліборобською класою — промисловці, торговці, фінансисти, організатори банків, ремісники, провідні службовці і вища інтелігенція, статичне робітництво — всі ці шари населення були рішуче проти соціалістичної політики ЦРди.

Політичні партії і організації, що заступали соціальні інтереси зазначених шарів населення України, а саме: Українська Демократична Партія Хліборобів, Союз Земельних Власників, Протофіс та різні фінансові, економічні, кооперативні і банкові товариства з приходом німців, позбувшись різних терористичних тисків з боку революційно-соціалістичних чинників, вступили в боротьбу з насильством, з диктатурою соціалістів у Центр. Раді. Провідники зазначених партій і організацій просто апелювали до німецького командування і вказували на "нерозумну" політику уряду. Навіть Партія соціалістів-федералістів, що мала свою фракцію в Центр. Раді, стала більш активно виказувати своє незадоволення політикою Центр. Ради. Цю партію соціалісти-революціонери називали "дрібно-буржуазною". Один з лідерів соціалістів-федералістів О. Шульгин, засуджуючи диктаторську політику соціалістів-революціонерів, писав: "Єдиний вихід зі становища в коаліційнім кабінеті, в синтезі всіх персонально-душних елементів без поділу на партії і нації. Треба рятувати державу, рятувати культуру, бо хутко нічого вже буде й рятувати". Заговорили й соціалісти-самостійники, вимагаючи зміни "не відповідаючого моментів" складу Ради Народніх Міністрів на

"новий кабінет міністрів, побудований на принципі діловим і коаліційним", без участі в нім представників національних меншостей, який би повів "твердий" курс політики, рівняючись на буржуазію" (Христюк, т. 2, стор. 160).

Німецьке командування, а при ньому ціла низка цивільних дорадників—спеціалістів різних галузів господарства, спостерігаючи цю "клясову" боротьбу в Україні, вдалися до всебічних порад українському урядові про докорінну зміну курсу політики, особливо наполягаючи на зміну аграрної (земельної) політики. Тодішній міністер земельних справ М. Ковалевський, в книзі "При джерелах боротьби", свідчить, що німці рішуче доводили шкідливість земельної реформи, яку переводить уряд ЦРад; що землю від поміщиків не треба відбирати, а треба купити і продати малоземельним селянам, у яких тепер багато грошей. Цим держава зробила б подвійний інтерес — політичний і фінансовий. Політичний тим, що видавши продавцям земель довготермінові облигації (а не гроші), ця впливова верства більших і середніх землевласників не буде наставлена проти української держави. У всякому разі ворожі виступи цієї верстви, яка має велику силу в Україні, будуть зневалізовані. Фінансова вигода полягала б у тому, що багато схованих селянами карбованців пішли б до державного скарбу, і таким чином держава упорядкувала б фінансовий обіг в країні, себто ліквідувала б "фінансову кризу". І ще чимало порад з різних галузей економіки України давали німці українському есерівському урядові. (Зацікавленим більш детально пізнати перебіг "клясової боротьби" з приходом німців в Україну, рекомендуємо книгу "Ідеї і люди", 1917-23 роках", Видавництва "Булава", Нью Йорк 1968 р., зокрема статтю в цій книзі: "Сили демократії і консерватизму у визвольних змаганнях України").

Але — ані поради, а навіть категоричні вимоги німців, ані виступи "буржуазних" і "дрібно-буржуазних" партій не змогли вплинути на зміну соціалістичної політики в большевицькому дусі есерівського уряду Голубовича. Щодо змін земельної реформи, пропонованих німцями, відбулись дискусії в партіях соціал-демократів і соціалреволюціонерів і ці партії були схильні переглянути аграрну політику Центр. Ради, але ідеолог соціалістів-революціонерів М. Грушевський став на перешкоді. Він заявив: "Національна українська революція

була справою головним чином селянських мас і гаслом цієї революції була націоналізація землі і поділ цієї землі між селянськими громадянами. Якщо ми повернемо колесо історії назад, то народні маси будуть проти нас і цим ми відкриємо широко браму московському большевизмові". І ще Грушевський додав, що ЦРада оголосила передачу землі селянам без викупу і тепер, мовляв, відмовитись від того, що обіцяно народові, не можна.

І далі — німці поширювали свої вимоги щодо зміни політики, а український уряд Голубовича, відкидаючи ці вимоги, форсував переведення в життя постанов 4-го Універсалу. Німці втручались в переведення весняної посівної кампанії, уряд протестував проти цього і суперечки ще більше загострилися. Німці, не ховаючи свого незадоволення політикою уряду, почали шукати "ділових людей" з метою зформування "здатного" уряду до ведення державних справ. Створилась була небезпека, що німці ліквідують українську державність і встановлять своє "генерал-губернаторство". Провідники ЦРади і Рада Міністрів, передбачаючи плянований переворот з ліквідацією системи УНР, взяли з державного скарбу грубі мільйони карбованців, розподілили певні суми серед непохитних соціалістів для переведення повстанських акцій уже в підпіллі проти майбутнього "буржуазного" уряду після розгону ЦРади.

Центр. Рада під проводом М. Грушевського і уряд В. Голубовича рішуче відкинули претенсії несоціялістичних партій, зокрема Партії Хліборобів-Демократів і послідовно продовжували свою соціялістично-большевицьку, тобто антидержавну політику до кінця. 28-29 квітня, себто в день встановлення Гетьманщини, Центр. Рада, не чекаючи відкриття Установчих Зборів, призначених на 12 травня, прийняла Конституцію УНР в дусі проголошених постанов 4-им Універсалом, з включенням "Закону про національно-персональну автономію", і обрала президентом УНР Михайла Грушевського. Після цього члени Малої Ради розійшлись по хатах або в підпіллі з раніше наміченим активом українських і неукраїнських соціялістів.

Завданням цієї праці є, як сказано в заголовку, показати: "Дивні способи виправдування антидержавної політики". Хто творив таку політику? — запитає читач. За доби Центр. Ради

— демократи-соціалісти з українських партій соціалістів-революціонерів і соціал-демократів, що здійснювали провід Центр. Ради. А за Гетьманщини хто здійснював державну політику? — Звісно, що Гетьман і його уряд.

Але за часів Гетьманщини соціалісти-демократи бувшої Центр. Ради творили активну опозицію, виступаючи не тільки з усною і пресовою пропагандою, а також здійснювали під-ривні, саботажні і повстанські акції проти Гетьмана і його уряду, які насправду будували українську самостійну державу не в інтересах т. зв. "пролетаріату", а в інтересах всього народу, за що соціалісти назвали Гетьманщину "буржуазною" державою, і на кінець — спільно з силами московських соціалістів і большевиків, "успішно" повалили Українську Гетьманську Державу.

Отже, завданням цієї статті є показати дивні поступовання наших соціалістичних провідників у період Гетьманщини. Себто показати — проти яких справді державних актів Гетьмана і його уряду ті наші соціалісти виступали і тим самим продовжували свою антидержавну політику, в наслідок якої і дійшло до повалення власної Української Держави.

Щоб усвідомити таку складну політичну ситуацію, що створилась в результаті боротьби соціалістично-демократичних сил з консервативними силами в Україні, про яку вже говорено в попередньому розділі, треба вяснити справжні цілі Німеччини, заради яких вона прийшла з допомогою Україні. Вяснення тих цілей кине світло на слушність поступовань тої чи тої сторони у класовій боротьбі, що надзвичайно загострилась якраз з приходом німців у березні-квітні 1918 р.

З приводу цілей Німеччини і Австро-Угорщини щодо України в 1918 році написані гори літератури книжками і в періодичній пресі — німецькій, австрійській, польській, московській, українській та ін. Здебільшого ці писання тенденційні, а тому блудливі. Державні чинники зазначених країн вяснювали ті цілі, виходячи із своїх державних інтересів, а автори, ніби незалежні від інтересів державних, підходили до справи під кутом зору своїх персональних політичних переконань.

Одначе, виходячи з об'єктивних обставин, що заіснували тоді для зацікавлених держав у зв'язку з війною і російською революцією, потрібно впевнено вказати на дві основні цілі.

Перша ціль — здобути хліб і харчові продукти для Німеччини і Австро-Угорщини, виснажених у продовольчому відношенні тривалою війною і тим уможливити продовження війни і подолання Антанти. Друга ціль, зокрема ціль Німеччини, це — створити самостійну українську державу, очевидно, як сателіта в економічному і політичному відношенні Німеччини після успішного закінчення війни з Антантою.

Цілком зрозуміло, що друга ціль, при її здійсненні, дала б Німеччині широкий імперіалістичний розмах. Вона могла б перевести далі розчленування РСФСР, придбати ще сателітів на Сході Європи, прокласти шляхи на Дон, Північний Кавказ, до Каспія, до нафтових джерел на Близькому Сході. Звичайно, такий розмах ширив у політичних колах Німеччини і Австро-Угорщини і сумніви щодо здійснення таких "грандіозних" плянів на фоні незакінченої війни. Ці сумніви і позначились в літературі про цілі прибуття в Україну німецьких і австро-угорських сил, наведених вище.

Проте, державна політика Німеччини і Австро-Угорщини в ту пору була за самостійність України, і це було найголовніше для нас. Заради одночасно обох цілей, Центральні Держави спонукали Україну проголосити повну самостійність, уклали з самостійною УНР мировий договір у Бересті, військовими силами допомогли очистити Україну від московсько-більшевицьких сил і, обсадивши своїм військом її територію, обороняли від нападу зовнішніх ворожих сил, головно від московських.

Історик Української Православної Церкви І. Власовський, пригадуючи ті часи, писав: "Уряд УНР дістав тепер змогу зайнятись свобідно державним будівництвом і завести лад та порядок на всій території Наддніпрянської України. На жаль, гірка лекція, що її дали події січня і лютого 1918 р. (більшевицьке повстання, наступ військ Муравйова, відступ Центр. Ради до Житомира і Сарни — Д. Г.) не навчили українських соціалістів нічого. Уряд повернувся до Києва і до своїх попередніх методів праці" (І. Власовський, Історія УПЦ, т. IV, ч. I, стор. 33).

Історик І. Власовський наводить ще таку цитату з книжки проф. Ісаака Мазепи "Україна в огні і бурі революції" (Ч. I, стор. 53): "Можна собі уявити, — пише про цей час І. Мазепа, — яке враження справляло на німців це фактичне без-

власть в Україні, точніше: невідготованість українців організувати державні апарати влади власними силами. Наслідком цього легко було зробити гетьманський переворот”.

І справді політичні представники Німеччини і Австро-Угорщини (Мум і Форгач) з перших днів прибуття до Києва побачили, що український уряд, виконуючи соціалістичні настанови 4-го Універсалу, а в практичній діяльності — ретельно дотримуючись большевицьких методів у своїй діяльності, аж ніяк не зможе виконати зобов'язань по Берестейському договору щодо постачання харчових продуктів і не зможе втримати самостійність України, ігноруючи економічні й політичні інтереси найбільш господарської частини селянства, козацтва, менших, середніх і крупніших землевласників та провідних сил з промислово-торговельної і фінансової галузей; що хаос і руїна завдяки соціалістичній політиці, зокрема переведенню земельної реформи безглуздим способом, не тільки не зникнуть, а будуть ще більше поглиблюватись. І в ім'я тих двох основних цілей німці почали вимагати від провідників Центр. Ради докорінної зміни політики. До речі, представники німецької і австрійської монархії не були проти республіканської форми державності в Україні, але з їх поступовань ясно виглядає, що вони вимагали переходу з "народньої", "соціалістичної" республіки на "демократичну" республіку, за внутрішнім соціальним усторем подібну до європейських демократичних республік або до конституційних монархій.

Але українським соціалістам йшлося не про національну державність України європейського демократичного зразка, а, як признався Павло Христюк, про побудову соціалізму, про соціалістичну федерацію з демократичною і соціалістичною Росією, а навіть ще ширше. Гаслом соціалістичних провідників Центр. Ради було: "Україна має бути тільки соціалістичною", або — "Україна має бути тільки мужицькою, а не буржуазною". Тому вони всякі поради німців відкинули і вперто йшли своєю дорогою.

Проголосивши самостійність УНР, тим же 4-им універсалом, наказано провадити вибори до Українських Установчих Зборів із зазначенням: "Цьому найвищому нашому органі належить рішити про федеративний зв'язок з народніми республіками бувшої російської держави". Як відомо, вибори

до цього "найвищого органу" переводились ще до евакуації Центр. Ради з Києва, себто тоді, коли значна територія України вже була під большевицькими впливами, але встигли вибрати 172 делегати з визначеного числа 300. Переведені в самому розпалі московсько-большевицьких акцій, з уживанням крайне демагогічних способів, вибори там, де вони відбулися, дали перевагу большевицьким і есерівським елементам. Усього на 172 депутати припало: 115 есерів, 34 большевиків, 9 сіоністів, 5 поляків, 1 "бундовець", 1 есдек, 1 лівий есер, 1 хлібороб-власник і 4 з інших груп (Д. Дорошенко, Історія, т. II, стор. 6). Після повороту ЦРади до Києва, не звертаючи уваги на вимоги німців щодо зміни курсу політики, провідники ЦРади не скасували ненормальних виборів, а постановили продовжувати їх в тих районах, де вони не були переведені, при тому з тими ж соціалістичними гаслами, відповідно до настанов 4-го універсалу і директив есерівського уряду Голубовича, що стояв на позиціях большевицької політики.

Не підлягає сумніву, що 12-го травня 1918 р. Українські Установчі Збори в кількості 301 делегат були б з меншою пропорцією серед них есерів і большевиків та делегатів від нацменшин. Такі "Установчі Збори", зважаючи на присутність в Україні німців, може й не проголосили б ще федерації з советською Московією, але по відході німців, федерація наступила б негайно з переходом всіх есерів до лав комуністичної партії, або з віддаленням їх зовсім від української державности. Тепер, по впливі півстолітньої московської практики в Україні, такі метаморфози ясні для кожного українського школяра. Таких перспектив для України не могла допустити тодішня Німеччина та її політичне і військове представництво в Україні. Не могла допустити до такого лиха і *статечна хліборобська Україна!*

Якщо для невеличкої соціалістичної частини українства авторитетним та імполантним провідником був професор, прихильник народоправства, Михайло Грушевський, то ще більшим авторитетом для величезної консервативної частини і репрезентантом Хліборобської України став генерал, хлібороб, Павло Скоропадський. Нащадок Гетьманського Роду України, роду, що від Богдана Хмельницького і до наших часів представники його все стояли на передових українських позиціях, жертвували своїм життям і положенням за інтереси

України, зберегли на певній суспільній височині свій матеріальний стан — Павло Скоропадський мав усі підстави і повні права на Булаву в Україні. А в ті часи — корпусний генерал великої російської армії, флігель-адъютант почоту царя, командувач Першого Українського корпусу, обранець на пост Отамана Вільного Козацтва — Павло Скоропадський якраз надавався на Голову новоствореної держави. Його визнав би весь світ, бо тоді ще не було моди на різних недоуків чи сфрейторів очолювати держави. Кожна державно думаюча людина, в часи прагнення поневоленого суспільства до відновлення своєї власної незалежної державности, оцінила б персону-грата генерала, отамана Українського Козацтва Павла Скоропадського з його атрибутами і визнала б його права на очолення і провід нації до самостійного державного життя.

Але провідники Центральної Ради не були державниками, а були соціалістами. Вони навіть засуджували своїх колег, соціалістів польських, литовських, латиських, естонських і фінляндських за співпрацю із своїми князями, шляхтичами, баронами, графами та іншими нереволуційними магнатами, щоб відстояти і втримати свою незалежність. Українські соціалісти були далекі від такої коаліції. Вони повели відверту політику, саме політику большевицьку, — нищити "буржуазію", дідичів і менших землевласників-куркулів "як кляси".

Тому Павло Скоропадський приступив до організації українських антисоціалістичних сил. У березні, зараз же по приході німецьких сил, майбутній Гетьман заснував політичну організацію — Українську Народню Громаду. В основу своєї діяльності Громада поклала компроміс в соціальних питаннях, демократизацію державного ладу в межах нешкідливих для державної сили, й українізацію зрусифікованих культурних верств українського громадянства, але шляхом повільного притягання цих верств до культурної й державної української роботи. Дуже швидко до Громади приєдналось біля 500 її членів, серед яких були цілий ряд старшин кол. Першого Українського Корпусу і з лав Вільного Козацтва. Діяльними членами були: М. Устимович, Гижичький, Пашцевський, Мацько, В. Кочубей, М. Воронович, В. Любинський та інші видатні українські діячі.

В кінці березня в думках її провідників уже склався твердий погляд, що тільки сильна влада в руках одної людини може вивести країну з безладдя й анархії. Найкращою формою для такої влади була історична форма гетьманства, а найбільше відповідним кандидатом до тої влади явився сам Павло Скоропадський. В контактї з Громадою перебувала Партія Українських Хліборобів-Демократів і з Союзом Земельних Власників, чисельно великої української політичної організації. Таким чином Українська Народня Громада, під проводом історією збереженого Нащадка Гетьманського Роду, з'явилась організаційним та ідеологічним завершенням анти-соціалістичного руху в Україні.

На фоні тодішньої, в березні-квітні, сірої дійсности, інтернаціоналізму і космополітизму; на фоні "революційного", а на ділі анархістичного розбещення національних меншостей на українській землі, що вічно пхали Україну в обійми Московської імперії; в атмосфері хаосу і руїни; на фоні повного безвлястї і немічності уряду Народніх Міністрів Центр. Ради завести будь-який лад і порядок не тільки на провінції, а й в самому Києві—український консервативний антисоціалістичний рух, з програмою "демократизації державного ладу в межах нешкідливих для державної сили", був спасінням України, її національного ества і єдиною надією втримати від зовнішніх ворогів Українську Самостійну Державу.

Після безуспішних дискусій німецького військового командування, зокрема посла Мума, з українським есерівським урядом Голубовича про зміну політики, німці вирішили погодитися з пляном Павла Скоропадського про встановлення Гетьманства. 24-го квітня відбулося вперше побачення Павла Скоропадського з генералом Гренером, фактичним керівником усією військовою справою німців в Україні. На цім побаченні, як оповів сам Гетьман, "почався торг", внаслідок якого встановлено умови, на яких німці погоджувались підтримати новий майбутній уряд. Головні з тих умов такі: 1) Визнання Берестейської умови. 2) Розпуск Центр. Ради; Установчі Збори не будуть скликані; нові вибори до законодавчих інституцій будуть призначені тільки після повного заспокоєння краю. 4) Всі вчинки проти союзних військ каратимуться їхнім польовим судом. 5) Всі непевні елементи мають бути усунені з державного правління; всі земельні та інші комітети касу-

ються й замінюються звичайними державними й місцевими установами. 6) Дозволяється вільна торгівля і всі перешкоди, які роблено щодо виконання Берестейського договору, будуть усунені. 8) Земельне питання має бути вирішене через відновлення права власності й виплати селянами грошей за землю, надану їм при земельному розділі. Зберігаються в інтересах продуктивності сільського господарства більші земельні господарства в межах, установлених законами в кожному окремому випадку. 9) Військова поміч Україні буде оплачена.

Як свідчить сам Гетьман у своїх споминах, ген. Гренер підкреслив при переговорах, що німці не хочуть мішатися до внутрішніх українських справ і що П. П. Скоропадський може рахувати на їхню допомогу по відбудові порядку і на піддержку тільки після того, як він своїми засобами захопить владу, до того ж моменту німецьке військо буде тримати неутралітет, але значних вуличних розрухів не допустить.

З наведеного цілком ясно видно, що німці не тільки не були ворогами української державности, а були щирими помічниками побудови — лише не соціалістичної в інтересах "трудового народу", а національної в інтересах всього українського народу. Але провідники Центр. Ради і есерівський її уряд рішуче відкинули домагання покликаних ними ж "союзників", а арештом банкира Доброго, що співпрацював з німцями в торговельній комісії, ще більше загострили відносини. А чутки, що ніби якась організація під назвою "Комітет порятунку України" задумує вирізати в одну ніч усіх німецьких офіцерів у Києві і т. п. — страшенно наположили німців та змусили вжити поодиноких репресій, включно із роззброєнням дивізії синьожупанників, і видати наказ про заведення німецьких польових судів в Україні.

Отже, всі обставини виказували саме у квітні місяці 1918 року змінити курс політики, взятий після проголошення 4-го Універсалу. Проте, як було вже сказано, Мала Рада, відбуваючи безперервні засідання до 29-го квітня включно і все поглиблюючи ведення соціалістичної пробольшевицької політики, залишилась при своєму, чим і причинилась до падіння УНР: її революційно-соціалістичний "парлямент" — Центральна Рада перестала існувати. Замість УНР настала Гетьманщина під проводом Гетьмана Павла Скоропадського.

Відновив Гетьманщину З'їзд Хліборобів України 29-го квітня 1918 р. Такий акт повинні були проголосити провідники Центральної Ради у перші місяці після падіння царату, або, принаймні, після падіння Тимчасового уряду Керенського і захоплення влади більшовиками, коли вже не було ніяких зовнішніх перешкод до проголошення самостійности України. Видатний український історик, філософ і політичний діяч, амбасадор України в Австро-Угорщині, Вячеслав Липинський, цілком слушно писав: "Одречення од престолоа імператора Миколи другого і його наслідника перекреслювало всю політичну і правно-державну суть Переяславської Умови. Після упадку цієї точки опори та звільнення од присяги, складеної цареві Олексію Михайловичу і його наслідникам, українські консерватисти повинні були зараз же возстановити стан в період Переяславської Умови — возстановити свою власну точку опори — возстановити Гетьманство" (Листи, ст. 518).

Беручи на увагу оплюгавлювання нашими соціалістами (типу пана Панаса Феденка), а в ліпшому випадку — замовчування цього найімпозантнішого представництва українського народу — Хліборобського З'їзду в дні 29 квітня 1918 року, дозволимо зупинити увагу читача на його українській природі і прагненнях його заради користей для України.

Як відомо, З'їзд Хліборобів був скликаний Союзом Земельних Власників. На нього прибуло 6,432 делегати з восьми губерній тодішньої України. У З'їзді взяли участь і делегати З'їзду Української Партії Хліборобів-Демократів, що відбувся в Києві від 28-го квітня, делегати якого доповнили Хліборобський З'їзд-Конгрес до восьми тисяч делегатів. З'їзд-Конгрес складався з кількох десятків дідичів — більших чи менших землевласників, а решта — це тисячі хліборобського козацтва, заможних і середньозаможних селян-хліборобів з усіх закутків тодішньої України. Всі делегати виключно українці, що віками зв'язані мастиим посіданням з Україною, предки яких ще за Богдана Великого здобували волю Україні. Серед делегатів не було ані одного москаля, чи якогось іншого чужинця, хіба що в ролі кореспондента-журналіста від неукраїнської преси.

З'їзд відкрив голова ініціативної групи, селянин Кременчуцького повіту на Полтавщині Микола Гаврилович Коваленко. Президія З'їзду складалась з поважних делегатів —

по два від: Київщини, Волині, Подолії, Полтавщини, Херсонщини, Чернігівщини, Катеринославщини і Харківщини. З'їзд заслухав дві доповіді видатних діячів. Юлія Кістяковського про земельний закон Центр. Ради і І. Дусана про Українські Установчі Збори, заповіджені Центр. Радою, а після них — доклади з місць про становище в Краю. Народи відбувались у діловій атмосфері: були вислухані і проdiscутовані ґрунтовно як стан земельної справи в Україні, так і тодішнє політичне становище України.

Виступала ціла низка промовців. Микола Коваленко у своїй промові, як пише історик Д. Дорошенко, сказав: "ми всі сходимось на однім бажанні: утворити сильну владу, тепер же треба вирішити, що то має бути за влада?". Делегат від Полтавщини Юрченко каже, що ця влада повинна мати характер диктатури. Ту саму думку розвиває й делегат з Київщини Петровський і делегат з Чернігівщини Харченко. На це з залі полетіли вигуки: "браво!", "ура", "Гетьмана! Гетьмана!". В той саме час, в одній з лож, появился Павло Скоропадський із своїми осаулами. Тоді голова зборів закликав збори заспокоїтися й предложив вибрати на Гетьмана всієї України Павла Скоропадського. У відповідь зала задрижала (це відбувалося у великому будинку київського цирку) від вигуків: "Хай живе Гетьман!" Всі підвелись з своїх місць і кілька хвилин лунали оваційні вигуки. Гетьман Скоропадський покинув льюжу, вийшов на естраду. Овації ще збільшилися. Голова зборів ледве вгамував присутніх, щоб дати слово Гетьманові. Коли все заспокоїлося, Гетьман звернувся до присутніх з словами: "Панове! Я дякую вам за те, що ви довірили мені власть. Не за для власної користи беру на себе тягар тимчасової влади. Ви самі знаєте, що всюди шириться анархія і що тільки тверда влада може завести лад. На вас, хлібороби, і на статечних кругах населення буду спиратися і молю Бога, щоб дав нам сили й твердості врятувати Україну". Слова Гетьмана були покриті вигуками: "Многая літа!", "Хай живе Ясновельможний Гетьман!". Микола Коваленко гукає: "Всю владу передаємо до рук нашого батька — Гетьмана Павла Скоропадського!". Гетьмана підхоплюють на руки і обносять навкруги залі.

Далі проф. Д. Дорошенко фіксує: "Голова зборів прохає зібраних залишитися в залі, щоб закінчити офіційльну частину

Конгресу. Він читає вироблену спеціальною комісією з представників від кожної губернії резолюцію, яка приймається одноголосно. Голова зборів заявляє, що "резолюція прийнята і буде доложена дійсному Господареві Землі Української Ясновельможному Панові Гетьманові"... "На Софійському майдані було відправлено урочистий молебень. Спочатку в самому соборі Св. Софії єпископ Никодим поблагословив і помазав Гетьмана, а потім усі процесією вийшли на площу. Тут єпископ Никодим, після молебня, сказав відповідне слово. Хор співав "Многая літа Гетьманові всієї України".

Дехто може сказати, що Хліборобський З'їзд у дні 29-го квітня 1918 р. представляв лише одну частину України — хліборобську, мовляв, не всю. Тоді дозволимо навести тут статистичні дані. За станом на 1917-18 рр. селянське (хліборобське) населення України дорівнювало 85% всього населення. Решта 15% — це було міське населення, здебільша московське (наїзницьке) або змосковлене. З загального населення — українці становили біля 75-76%, решта — москалі, жида, поляки та інші національності. Окремо українське населення поділялось на сільське (хліборобське) — 92% і міське — 8%. У хліборобстві і добуванні сировини українців було 90%, у промисловості — 3,6%, в торгівлі — 0,9%, у командному складі війська, адміністрації, суді і вільних професіях — 5,5%. Як зазначають всі літописці революції, професійний рух тоді в Україні складався з робітників і службовців національних меншин і вказують на такий живий приклад: у серпні 1917 р. на Всеукраїнській Конференції Професійних спілок із 500 делегатів було лише 34 делегати українців і то від соціалістичних партій. Отже Україна була повністю Хліборобською Україною, себто сільсько-господарською країною.

І наш видатний історик Дмитро Дорошенко, до речі глибокий дослідник періоду славного гетьмана, свого предка, Петра Дорошенка, констатує: "Так відбулося проголошення Гетьмана Павла Скоропадського, одно з імпульсантиших у цілій нашій історії, якщо пригадати обставини, при яких і при якому числі учасників відбулися вибори, наприклад, Івана Виговського, Петра Дорошенка, Івана Скоропадського, Пилипа Орлика, Данила Апостола, Кирила Розумовського: всі вони були вибрані так само в присутності на Україні чужої

сили — татарської, московської, шведської, але ці сили були значно менше нейтральні й більше впливові на вибір, ніж тепер німці, та й самі вибори відбувалися при далеко меншому числі учасників, ніж вибори Павла Скоропадського. Ці вибори відбулися при надзвичайній однодушності й ентузіязмі” (Історія, т. II, стор. 38).

А тепер запитаємо самі себе: — Де була правда України і саме в дні 29-го квітня 1918 року? Чи в будинку Педагогічного музею на Володимирській вулиці, де Мала Рада, яка складалася з українських, московських, польських і жидівських соціалістів, що прийняли (шляхом голосування) конституцію Української Народньої (читай — соціалістичної) Республіки з широкою автономією для трьох ворожих Україні національних меншин та обрали соціалістичного президента Михайла Грушевського? — чи в будинку Київського цирку, де хлібороби українські проголосили Гетьманщину, і в той же день у Святій Софії поблагословили і помазали Гетьмана всієї України, перед пам’ятником Великого Гетьмана Богдана відслужили молебень і проспівали “Многая Літа” Гетьманові всієї України Павлові Скоропадському?

Відповідь ясна! Але для молодшої генерації українців і особливо для молоді в Україні і на еміграції потрібно її формувати детально. Найглибше і найясніше характеризував Хліборобський З’їзд у Києві наш геніальний Вячеслав Липинський у брошурі, написаній ним “з приводу десятих роковин 16/29 квітня 1918 р.” під назвою “Хам і Яфет” (Львів, накладом “Поступу” 1928 р.). Ось що Липинський в ній написав: “Десять літ тому, 16/29 Квітня 1918 р., одвічному на Україні процесові все більшого хаміння, аж до рабства, був покладений хоч на хвилину край.

Удільна Центральна Рада, розпочавши “відродження нації” бунтуванням селян проти панів, котилась нестримно на ліво — туди, де вискакував все більший Хам. Хоч декрет про признание права приналежності до української нації тільки особам не вище фершала (“лікарського помічника”, як сказано в декреті) був проголошений пізніше (Директорією), але зародки його були вже всі в Центральній Раді. Тому Німці, яким потрібна була тоді дійсна українська нація, складена з представників дійсного місцевого громадянства, а не з одної

секти все більше лівіючих інтелігентів, Центральну Раду розігнали”.

“З’їзд хліборобів Української Землі (з Московщини чи Польщі там ні одної людини не було!) проголосив Гетьманство. Хто були ці хлібороби? — Нащадки козацько-шляхетської старшини і старого панства, отже в дану історичну хвилину політично на Україні найстарша і найбільше досвідчена верства — зросійщена і спольщена в попередній добі — така, якою її створила історія українська. До них прилучилась найбільше господарна, найрозумніша і найбільше благородна частина селянства. Побачивши за своєю спиною большевицького дрючка, не захотіли ці чесні і розумні люди покористуватись своїм дрючком, якого дала їм на панів Центральна Рада. Хоч в з’їзді участі не брали, але йому співчували: духовенство, старе кадрове офіцерство російської армії родом з України, промислові, фінансові і торговельні круги, врешті горстка інтелігенції. Таким чином З’їзд Хліборобів виявив 16/29 Квітня 1918 р. бажання всіх *найважливіших* клясів тодішнього громадянства Української Землі”.

“Якщо не згадувати часів розквіту старої князівської Русі — часів, коли Україна, як щось окремого від Новгороду чи Суздаля, себе ще не встигла проявити — то не було події, як оцей З’їзд Хліборобів, так відмінної, так іншої від всього того, що досі діялось на Україні”.

“Перший раз в історії України Владу Українську проголошено під проводом батьків, а не синів: під проводом консервативного — старшого, а не революційного — молодшого клясу”.

“Перший раз в історії України джерело Влади виведено з традиції, а не з бунту: з моральної, а не фізичної сили — з чогось *старшого* ніж сама Влада”.

“Перший раз в історії України Влада Державна, сьогоднішня, не схопила “за патли” Владу Духовну і не примусила її себе визнати, а прийняла в покорі з її рук помазанництво Боже: помазанництво Духовного, *Вищого* од себе”.

“Перший раз в історії України Владу Верховну віддано не отаманові за його персональні заслуги, а представникові Роду, що вже гетьманував на Україні: отже во ім’я *спільної* минувшини *цілої* Української Землі, а не во ім’я сьогоднішнього гону якоїсь одної *окремленої* отаманської банди”.

"Перший раз в історії України знайшовся представник старшої, батьківської верстви, що, не підлизуючись до хамства і не кланяючись йому на всі чотири сторони, зважився взяти на себе страшний тягар Верховної Української Влади".

"Перший раз в історії України в творцях її дальшого життя проявилась свідомість Землі, а не орди. Пряма наслідниця кочового Низу — Українська Народня Республіка (що як той на Дунай, так вона згодом перекочувала до Варшави) — була замінена територіяльною, на засаді Батьківщини опертою, Українською Державою."

"Перший раз в історії України — поняття "Україна" стало означати ЦІЛЕ — у всіх його клясах — МІСЦЕВЕ ГРОМАДЯНСТВО, а не тільки один його "уділ", одну його "віру", якийсь один його "народ", чи якусь одну його "націю", в роді тієї, що розбудовується тепер "інтегрально" в Сміхові під Прагою".

"Тому перший раз в історії України могла з'явитись хоч на хвилину Законність, Маєстатичність і Загальність імени українського — Української Верховної Суверенної Влади. І в цьому — а не в різних побічних дрібницях — лежить все вікопомне значення акту, якого правду намагались і намагаються закрити страшною руїною і підлою брехнею ці перші десять літ нового панування Хама...".

"Такий, а не інший характер акту проголошення Гетьманства став зразу проявляти творчі наслідки, не зважаючи навіть на форми, в яких Законність, Маєстатичність і Загальність Влади могла в реальних українських умовах проявитись, і не зважаючи навіть на ґрунт, так глибоко переораний психікою і навиками хамства, як ґрунт український".

"Під впливом цього акту починають приймати поволі українські форми всі прояви місцевого життя. Українським — з російського та польського — починає ставати місцевий консерватизм. З хвилиною, коли і на Україні знайшлося нарешті щось консервувати, коли Україною має право зватися нарешті, не тільки жменька злобних літераторів, а все дійсно сильне і дійсно творче на Українській Землі, з'являються консерватисти українські. Тому може нарешті зорганізуватись і місцевий український поступ. Єдність "Національного Союзу", якої ані перед, ані по Гетьманстві не бачили між собою "національні" революціонери — стала можливою тільки завдяки

появі в українських формах місцевого консерватизму. Тільки його тверда стіна давала змогу революціонерам, замість летіти носом у прірву, одною рукою перти на стіну, а другою одмахуватись од натискаючих на них ззаду ще більших революціонерів (большевиків)" (В. Липинський, "Хам і Яфет", стор. 17-20).

6. Гетьманщина. — Розбудова Української Національної Держави. Демократи і соціалісти відмовляються від участі в Гетьманському уряді, ведуть активну боротьбу проти Гетьмана і уряду, переводять терористичні і саботажні акти.

По проголошенні Гетьманщини і генерала Павла Скоропадського Гетьманом з правами "дійсного Господаря Землі Української", себто тимчасової диктатури в його особі, Гетьман звернувся Грамотою до народу, яку в літературі ще називали маніфестом. В українському історичному аспекті вона була справді Українська "золота булла" чи "хартія", що давала широкі національні і громадянські права народові після тривалого московсько-монархістичного і короткого інтернаціонально-соціалістичного самоправства. На цьому місці дозволимо собі навести повний її зміст:

ГРАМОТА ДО ВСЬОГО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Громадяни України! Всім Вам, козаки та громадяни України. відомі події останнього часу, коли джерелом лилася кров кращих синів України і знову відроджена Українська Держава стояла на краю загибелі. Врятувалась вона завдяки могутньому підтриманню Центральних Держав, які, вірні своему слову, продовжують і по цей час боротися за вільність і спокій України. При такій піддержці у всіх зродилася надія, що почнеться відбудування порядку в Державі й економічне життя України увійде, врешті, в нормальне річище.

Але ці надії не справдилися. Бувше українське правительство не здійснило державного будування України, бо було зовсім нездатне до цього. Бешкети й анархія продовжуються

на Україні, економічна руїна й безробіття збільшуються і розповсюджуються з кожним днем, і врешті перед найбагатшою колись Україною стає грізна кара голоду.

При такому становищі, яке загрожує новою катастрофою Україні, глибоко сколихнуло трудові маси населення, які виступили з категоричним домаганням негайно збудувати таку державну владу, яка здатна була б забезпечити населенню спокій, закон і можливість творчої праці. Яко вірний син України, я постановив відкликнутися на цей поклик і взяти на себе тимчасово всю повноту влади. Оцією Грамотою я оголошую себе Гетьманом всієї України.

Управа Україною буде провадитись через посередництво призначеного мною Кабінету Міністрів і на остаточному обґрунтованні приложених при цім законів про тимчасовий державний устрій України.

Центральна і Мала Рада, а також всі земельні комітети від нинішнього дня розпускаються. Всі міністри і товариші звільняються. Всі інші урядовці, що працюють в державних інституціях, зістаються на своїх посадах і повинні продовжувати виконування своїх обов'язків.

В найближчий час буде виданий закон, установляючий порядок виборів до Українського Союму. До нього я буду твердо стояти на сторожі порядку й законности в Українській Державі, буду домагатися негайного виконання всіх державних розпорядків і буду підтримувати авторитет влади, не спиняючися ні перед якими найкрайнішими мірами.

Права приватної власности, як фундаменту культури й цивілізації, відбудовуються в повній мірі, і всі розпорядки бувшого українського уряду, а так само тимчасового російського уряду, відмінюються і касуються. Відбудовується повна свобода для розроблення купчих по куплі-продажі землі. Поруч з цим будуть прийняті міри по вивласненні земель по дійсній їх вартості від великих власників земель для наділення земельними участками малоземельних хліборобів. Рівночасно будуть твердо забезпечені права робітничої класи. Особливу увагу звернеться на поліпшення правного становища і умов праці залізничників, котрі при виключно тяжких умовах ні на один час не кидали своєї відповідальної праці. На економічним і фінансовім полі відбудовується повна сво-

бода торгівлі й відкривається широкий простір для приватного підприємства й ініціативи.

Передбачаю всю трудність праці, що стоїть передо мною і молю Бога дати мені силу, щоб достойно виконати те, що я вважаю своїм обов'язком перед рідною Україною в сучасний виключний і критичний для неї час. Мені далекі й чужі які б то не були власні побудки, й головною своєю метою я ставлю користь і добро народу всім дорогої нам України. В цій свідомості кличу всіх вас, громадян і козаків України — без різниці національності і віроісповідання — допомогти мені й моїм працівникам і співробітникам в нашому загальному великовідповідальному ділі.

Київ, 29 квітня 1918 року.

Гетьман Всієї України

Павло Скоропадський

**

Одночасно з Грамотою Гетьмана оприлюднено і "Закони про тимчасовий державний устрій України", тимчасові — до вибрання Союму — органу Народного Представництва, тобто Законодавчої Палати. В розділі "Про Гетьманську владу" сказано, що "Влада управи належить виключно до Гетьмана України в межах всієї Української Держави". Що — "Гетьман є найвищий керовничий всіх зносин Української Держави з закордонними державами". Що — "Гетьман є верховний воєвода Української Армії і Фльоти". Все в дусі постанов Хліборобського З'їзду.

У розділі "Про віру" написано, що — "Передовою в Українській Державі вірою є християнська, православна"; що — мешканці інших обрядів користуються повною свободою і захистом Держави. У розділі: "Права і обов'язки українських козаків та громадян" у дванадцяти точках передбачені права і обов'язки громадян як і личить культурній демократичній державі з вимогою дотримання законів. У розділі "Про закони" так і сказано: "Українська Держава керується на твердих основах законів, виданих в установленій черзі". Все тут спрямовано проти анархії, руйнівних проявів і безладдя.

Дальші розділи, а саме: "Про Раду Міністрів і про Міністрів", "Про Фінансову Раду" і "Про Генеральний Суд" —

передбачають права цих органів і визначається порядок їх діяльності.

Іншими словами — ці Закони являли собою стислу "Тимчасову до скликання Державного Союму Конституцію", яка забезпечила б спокійне і нормально суспільне життя в Українській Державі.

Так у дні 29 квітня 1918 року покладено край інтернаціонально-соціалістичній сваволі, анархії і хаосу: розпущено Центральну Раду, яка була центром тої сваволі, розв'язано т. зв. Земельні комітети, які ту анархію і хаос створювали на периферії, відновлено приватну власність на землю, як "фундамент культури і цивілізації". Перестала існувати "Українська Народня Республіка" — диктатура Партії Соціалістів-Революціонерів (ес-ерів) під маскою "всеукраїнської" Центр. Ради з її (партії) курсом советсько-большевицької внутрішньої політики. Замість цього всього *антидержавного, антиукраїнського* у дні 29-го квітня 1918 року розпочато будівництво УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ з традиційним Гетьманом на чолі — в майбутньому — Української Конституційної Монархії з незалежними Законодавчою, Виконавчою і Судовою владами. — Тобто державу на зразок європейських демократичних держав.

Кабінет міністрів (уряд) намічався ще перед переворотом, але остаточного складу вироблено не було. Члени "Української Народньої Громади" намітили були деяких міністрів, але не всіх. Так малося на увазі, що міністром шляхів буде Б. Бутенко, міністром здоров'я — В. Любинський: обоє брали участь в підготовленні перевороту. Увечорі 29-го квітня делегація представників торговельно-промислових сфер предложила Гетьманові свій список кандидатів, але Гетьман і не розглядав цього списку, а доручив полк. М. Устимовичеві зразу почати переговори з відомими українськими діячами з-поміж національних кругів. Уже 29 квітня Устимович відвідав цілий ряд українських діячів, головню ес-ефів, пропонуючи їм сім місць у кабінеті (крім уже намічених раніше). Але ніхто з них не згодився взяти участь у кабінеті. Про це оповідає історик Д. Дорошенко, тодішній соціаліст-федераліст (ес-еф), безпосередній учасник розмов і кандидат у міністри від ес-ефів. (Історія, т. II, стор. 53-54 і наступні).

30-го квітня головою Ради Міністрів Гетьман призначив проф. Миколу Василенка й доручив йому скласти кабінет не пізніше 1-го травня. Як оповідав трохи згодом Василенко в інтерв'ю з кореспондентом "Кієвскої Мислі", Гетьман заявив йому, що "про правий кабінет не може бути й мови, що склад правительства повинен бути лівий, що реформи необхідні, що земельна реформа має бути переведена в тім напрямі, як це зазначено в Грамоті; кабінет має бути утворений таким робом, щоб він розпочав віднову й реформу життя на найширших громадських принципах; в основу його діяльності має бути положене національне відродження України, але очевидно без тих крайностей, які б дратували населення, шкодили б правильному розвитку національного життя і викликали б неохоту до українства серед інших національностей".

Щирість директиви Гетьмана безсумнівна: вона цілком відповідає статутівій ідеології Української Народньої Громади, що перевела переворот. Проте і ес-ефи відмовились вступити до кабінету без порозуміння з рештою соціалістичних партій. Вони скликали міжпартійну нараду, на якій дискусія була "дуже бурхливою". Нарада ухвалила звернутись не до Гетьмана, а до начальника штабу німецьких військ генерала Гренера для переговорів. 2-го травня відбулись ці переговори Винниченка, Андрієвського, Єфремова, Салтана і Лоського з генералом Гренером. З докором, що німці сприяли переворотові, українська делегація виставила умови, на яких українські соціалісти могли б взяти участь у правительстві Гетьмана.

Ген. Гренер відповів, що німці не брали ніякої участі в перевороті; що перший наказ фельдмаршала Айхгорна не міг бути несподіванкою для панів Голубовича і Ковалевського, бо принципи цього наказу обговорювались вкупі з ними, і в самім наказі німецька влада бачила не втручання до внутрішніх справ України, а навпаки дружню поміч у здійсненні спільних завдань. Поворот до ЦРади, казав Гренер, неможливий. Гетьмана признала найвища німецька влада, і він лишиться. Це не значить, що робиться замах на самостійність України, навпаки, Україна залишиться самостійною державою, й її нове правительство не думає орієнтуватись ні на Москву, ні на Польщу. Політика його має бути лівою. і дуже бажана була б участь в ньому українських соціалістів.

Як пише історик Д. Дорошенко (а також соціаліст-рево-

люціонер Павло Христюк у своїх "Замітках і матеріалах"), розмова у ген. Гренера була обміркована на нараді представників партій, і на цій нараді були обмірковані умови, на яких партії погоджувалися взяти участь в уряді. Ці умови були передані 3-го травня ген. Гренерові тою самою делегацією. Дозволимо навести деякі важливі уступи цих умов:

"Саме в той час, як Центральна Рада плянувала важливі переміни в політиці і в складі правительства (тут історик Д. Дорошенко робить таку примітку: "Дуже цікаво, що це писали 2-го травня ті самі члени головного комітету партії ес-ефів, які 27-го квітня відкликали своїх членів-міністрів з кабінету Голубовича завдяки його незмінній програмі діяльності". Отже констатує неправду — Д. Г.), пан Скоропадський, несподівано для всіх (знову неправда — Д. Г.), спираючись тільки на меншість великих земельних власників (і тут безсоромна неправда — Д. Г.) і здавна ворожих усьому українському й українській державності російських офіцерів (цілковите фальшування дійсності — Д. Г.) — проголосив себе гетьманом всієї України і видав відповідні основні закони про форму державного устрою України.

Твердо стоячи на ґрунті української державности, посідаючи найстаршу демократичну традицію, українське громадянство почуло себе глибоко враженим через русофільський монархістичний переворот. Але тому, що правительство Гетьмана визнане кількома державами, то щоб уникнути конфлікту, який може бути небезпечним для української державности, українські партії погодилися між собою, що вони можуть визнати Гетьмана, як тимчасового президента Української Народньої Республіки під певними умовами.

В основу державного устрою України має лягти конституція, вироблена Центральною Радою і прийнята нею на її останньому засіданні (29 квітня). Це мусило б статися через видання особливого закону про тимчасову управу У.Н.Р.

Співробітництво українського громадянства й його партій в новому правительстві можливе тільки під умовою заміни опублікованого паном Гетьманом основного закону вищезазваним законом. Змінюючи соціальну політику, яка досі велася Українською Народньою Республікою, українські партії твердо стоять на тому, що ця політика не повинна бути випущена з дійсно демократичних рук.

Якщо ці основні умови будуть прийняті, може бути допущене до кабінету й певне число представників капіталістичних груп, але під певними умовами. Кабінет Василенка ні в якому разі не задовольняє українські партії. Серед осіб, дуже мало тямучих в українських справах (Боже! який глум! — Д. Г.), ми зустрічаємо й таких, котрі настроєні дуже вороже до української державности. З погляду українських партій особливо небажані кандидатури панів Ржепецького, Любинського, Бутенка і Гіжицького.

Перша умова вступу до кабінету була би виключення цих його членів.

Друга умова, це щоб число портфелів, переданих українським партіям, складало більшість.

Третя умова — щоб українським кандидатам були предоставлені місця прем'єра, міністра закордонних справ, земельних справ і просвіти."

Одночасно з цими умовами делегація передала ген. Гренерові й проект "державної конституції", звичайно в дусі У. Н. Р.

Ген. Гренер заявив делегації, що дещо з "конституції" можна було б прийняти, але що до кабінету міністрів, то тепер уже пізно про це говорити: Кабінет уже склався з людей, яких закликав Гетьман. Тепер можна говорити лиш про 3-4 портфелі, які можуть бути доручені представникам українських партій. А 4-го травня ген. Гренер дав категоричну відповідь, що предложені умови не можуть бути прийняті. На тім, — констатує історик Д. Дорошенко, — переговори з партіями й обірвалися.

Історик Д. Дорошенко зауважує, що з усіх цих переговорів заслуговують на увагу два моменти: представники українських соціалістичних партій не хочуть вести переговорів безпосередньо з головою нового українського правительства, з Гетьманом, якого самі ж погоджуються признати президентом української республіки, а воліють пертрактовувати з німцями, проти втручання котрих у внутрішні справи українські самі ж протестують.

Другий момент: самі обібравши представника німецької військової влади за арбітра у внутрішніх українських справах, впевняють його увесь час, що тільки вони являються представниками українського громадянства і навіть усієї україн-

ської народности; говорячи весь час, як про "українців" лиш про соціалістів, вони тим самим переконували німців, що "українство" єсть не більше, як партія, як секта. В той час, як тисячі хліборобів, промисловців, торговельників виступали на з'їздах, як українці і в ім'я інтересів України, жменька соціалістичної інтелігенції тільки собі самій присвоювала монополію представляти українське громадянство й цілий український народ.

Про враження, яке робила на німців тактика представників українських соціалістичних партій, історик Дорошенко наводить витяг з німецьких "Беріхт"-ів від 18-го травня про "Внутрішнє становище в Україні". Там читаємо таке: "Керманічі усіх соціалістичних партій звернулися до головної військової команди, щоб за її посередництвом доступитись до нового міністерства. По своєму звичаю вони виставили не-ймовірні домагання, бо вони завжди повні мрій, замість того, щоб думати просто й практично. Вони заявили, що готові погодитись з Гетьманом, якщо він вважатиме себе за президента республіки. Соціалісти-федералісти аж палали охотою ввійти в міністерство, — бо вони завжди перебільшують свої сили, а міністерські посади мають дуже велику притягаючу силу. Отже, вони все більше й більше відступають від своїх домагань, і тепер стоять в безпосередніх переговорах з правительством. Практично беручи, їхнє співробітництво не має значення, бо вони складають дуже малу партію. Вони вже зреклися своїх тенденцій до федерації з великоросами на користь ідеї самостійної України. Але поворот до соціал-революційної партії для німецької політики є виключений: ця партія довела остаточно свою нездібність до державного будівництва". (Д. Дорошенко, Історія, т. II, стор. 59).

Після персональної і колективної відмови спершу ведучих у ЦРаді соціалістів-революціонерів і соціал-демократів, а потім і соціалістів-федералістів, не залишилося нічого іншого, як звернутись до кандидатів, що були пропоновані іншими, не соціалістичними групами і що вже раніше намічалися, ще перед переворотом. І 3-го травня кабінет міністрів був уже зформований. Проте дальше тривали зміни у складі і остаточно кабінет був зформований до половини травня. Цей кабінет з незначними переміщеннями з одного міністерства на друге працював майже півроку. Ось його склад:

Голова Ради Міністрів і міністер внутрішніх справ Ф. Лизогуб, дідич з Чернігівщини. Походив з старого козацького роду, представники якого відігравали визначну роль в історії Першої Гетьманщини. Батько прем'єра, Андрій Лизогуб (нар. 1804 р.) був інтимним приятелем Тараса Шевченка, який частенько гостював у Лизогубівському маєтку — Седневі. Бувший голова Полтавського Губерніяльного земства.

Міністер закордонних справ Д. Дорошенко, походив зі старого козацько-дворянського роду Глухівського повіту на Чернігівщині, відомий історик, належав до партії есеїв.

Військовий міністер Ол. Рогоза походив зі старого шляхетського українського роду на Уманщині, якого представники займали різні земські уряди в Київській Землі. Під час війни командував IV-ою російською армією. Убитий в 1919 році більшовиками.

Міністер фінансів Антон Ржепецький походив з шляхетського роду, здавна осілого на Україні. Він грав дуже визначну роль в київському житті, яко радник міської думи, яко голова товариства взаємного кредиту і взагалі яко дуже енергійний громадський діяч.

Міністер торгівлі Сергій Гутник, за національністю жид, був головою одеського біржевого комітету, громадський діяч Одеси.

Міністер земельних справ Василь Колокольцов, діяч Харківської губернії й учений агроном, був головою Волчанського повітового земства і придбав собі широку популярність, як організатор земського господарства: агрономії, медицини, шкільництва та інших галузей життя.

Міністер харчових справ Юрій Соколовський, полтавець родом, діяч Полтавського губерніяльного земства, де завідував агрономічним відділом.

Міністер культів Василь Зінківський родом з Проскурівського повіту на Поділлі, професор Київського університету, талановитий лектор і учений, шанований громадянством Києва.

Міністер народного здоров'я Юрій Любинський, родом з Київщини, лікар-фармаколог з професії, належав до "Української Народної Громади", яка організувала гетьманський переворот. Московська газета "Кієвская Мисль" обвинувачувала його за українізаторську політику в міністерстві.

Міністер освіти Микола Василенко родом з села Єсмані Глухівського повіту на Чернігівщині, де його батько мав невеликий хутір, історик і правник, приват-доцент Київського університету, пізніше академік, співробітник української преси, член НТШ у Львові.

Міністер шляхів Борис Бутенко, інженер шляхів, родом з Херсонщини, був будівничим і директором Подільської залізниці. Належав до "Української Народної Громади". Прогодив радикальну політику українізації на посаді міністра, за що став ворогом неприхильників України.

Міністер юстиції Михайло Чубинський, походив з дворянської родини Переяславського повіту на Полтавщині. Був професором Харківського університету й сенатором по карному відділові. Був близьким співробітником "Української Жізни" під редакцією С. Петлюри.

Міністер праці Юлій Вагнер, син професора Казанського університету. З 1898 р. займав катедру зоології в Київському політехнічному інституті; завідував відділом праці в Київському Науково-Промисловому Комітеті. Належав до партії народних соціалістів. Видатний учений зоолог.

Державний контролер Георгій Афанасєв, народився в Уфі, скінчив Одеський університет і при ньому був приват-доцентом всесвітньої історії, але через "політичну неблагонадійність" мусів покинути університет і став директором Товариства Взаємного Кредиту, а пізніше — управителем Державного Банку в Києві.

Державний Секретар, пізніший міністер внутрішніх справ, Ігор Кістяковський, родом з Кисва, син Олександра Кістяковського, славного українського вченого і матері, що була сестрою відомого українського діяча П. П. Чубинського. Ігор Кістяковський у юнацькі роки перебував під впливом таких українських діячів, як В. Антонович (що також доводився йому родичем), В. Науменка, П. Житецького та інші. Скінчив юридичний факультет Київського університету з золотою медаллю за працю з історії римського права. Студював і в Німеччині. По повероті став доцентом Київського університету. Адвокат м. Москви і викладач на Московському університеті й Комерційному інституті. Жваво інтересувався українським національним рухом, підтримував матеріально "Українську Жізню" під редакцією С. Петлюри. На його світогляд,

— констатує історик Д. Дорошенко, — багато вплинули свого часу писання Драгоманова, з яким знайомив його старший брат, відомий український вчений і завзятий драгоманівець Богдан Ол. Кістяковський. До речі, син Богдана Кістяковського (племінник міністра Ігоря Кістяковського), проф. Юрій Кістяковський, проживає в США, учений-фізик, був дорадником президента Айзенгавера.

Пізніше, замість Ю. Соколовського, міністром харчових справ став Сергій Гербель, до того часу уповноважений українського уряду при австрійському командуванні в Одесі, а перед тим головно-уповноважений по постачанню армії румунського фронту, колись Харківський губернатор, земельний власник на Харківщині. Замість М. Чубинського міністром юстиції став Олексій Романов, син української письменниці Одарки Романової. Замість І. Кістяковського — що став міністром внутрішніх справ, — державним секретарем став Сергій Завадський, відомий як дуже знаючий і авторитетний судовий діяч, родом з Поділля зі старої польсько-української родини. Відразу українізувався і Державний Секретаріат вів у національному дусі.

Як бачимо, всі міністри були українцями і тісно зв'язані діяльністю з Україною. Всі міністри — це високі фахівці у своїх ділянках, з довголітнім стажем і досвідом на державних постах, чого майже не було в уряді Центр. Ради. Але цей факт нічого не означав для соціалістів, які провадили безсовісні наклепи на кожного з міністрів. Ось "лексика" соціаліста-революціонера П. Христюка в його "Замітках і матеріалах": Василенко — "Російський кадет", "малорос"; Ржепецький — "кадет", "малорос"; Гутник — "кадет", "єврей", "спекулянт"; Соколовський — "кадет", "агроном", "малорос"; Вагнер — "кадет"; Любинський — "власник медичної лабораторії в Києві"; Бутенко — "кадет", "землячок"; Чубинський — "малорос"; Афанасьєв — "правий", "україножер"; Гіжицький — "поміщик"; Лизогуб — "полтавський поміщик", "октябрист" і т. п. "Таким чином, — каже Христюк, — було остаточно зформовано гетьманське правительство, цілком буржуазне, російське, україножерське". (Том III, стор. 11).

Отже, коли Центральна Рада та її уряд весь час боролись проти самостійників, і викидали їх з нарад з'їздів, тісно співпрацювали, і були вірні в послуху перед московською демо-

кратією та її Тимчасовим урядом у Петербурзі; коли у фракціях Малої Ради, що видавала 3-ій і 4-ій універсали, було 15 жидів, 7 москалів і 6 поляків із усіх 61 членів Малої Ради — то все це було "українським". Коли ж Гетьман затвердив кабінет з ділових професіоналістів, українців з походження і народження, із знавців саме української економіки, культури, її славної і неславної історії, то все це в оцінці соціалістів "російське" і "україножерське". Бо, мовляв, там були всі "соціалісти", а тут "буржуї".

Історик Д. Дорошенко (міністер зовнішніх справ в уряді Гетьмана) вияснює, що на посади товаришів міністрів, чисто ділові і фахові, запрошувались відповідні люди, з досвідом і стажем по роботі за своїм фахом, але таких, що своїм походженням або діяльністю були зв'язані з Україною і добре ознайомлені з її життям та потребами. З усіх товаришів міністрів лиш Ол. Палтов (при міністрі Д. Дорошенкові) був росіянин; решта ж були природні українці або люди німецького походження (таких усього було 4-5), але такі, що народилися і виростили на Україні й стали її громадянами. "Частина товаришів міністрів, — каже Д. Дорошенко, — не зважаючи на всю ненависть уряду Директорії до "гетьманців", була залишена ним на своїх постах (Холодний, Мазуренко, Галіп, Бородаєвський, Затворницький, Мирович, Лукашевич, Яковенко)". Решта відповідальних і менш відповідальних працівників у міністерствах У.Н.Р. залишалась на своїх постах і в гетьманському уряді.

Але українські соціалісти не числились з фактами і дійсністю, а й по упадку ЦРади провадили свою антидержавну і антинаціональну політику, обвинувачуючи Гетьмана і його уряд у "русофільстві", "антиукраїнстві" і т. п. Взявши скрайньо лівий курс політики, проголошений 4-им Універсалом ЦРади, вони по-большевицькому з великою ненавистю ставились до партії кадетів та її членів за те, що останні творили, мовляв, єдину "російську партію" та ідейно стояли на засадах "конституційної монархії" або "буржуазної республіки". Як бачимо з характеристики Павла Христока для гетьманських міністрів — слово "кадет" зробили лайливим словом, що ніби означало "україножер", або в ліпшому випадку "землячок". І власне в цьому полягає найглибше лицемірство наших соціалістів перед українським народом — і ось чому.

Всі історики стверджують факт, що до падіння царату в Україні власних соціалістичних партій не було. Існували тільки невеликі групи соціал-демократів і соціалістів-революціонерів. Наміри цих груп в аспекті організації партій дуже швидко розбивались від переслідувань з боку імперської жандармерії. Наприклад, партія соціал-демократів — українська — скоро після постанови перестала існувати від 1907 року, а групи соціалістів-революціонерів входили до складу партії російських соціал-революціонерів. Такий само стан був і з партією Конституційно-Демократичною (Кадети) — українські кадети перебували в імперській кадетській партії.

Соціаліст-революціонер Микита Шаповал і стверджує, так би мовити, "імперський" характер революції 1917 р. Він пише: Революція виникла в Петрограді. Державна Дума створила "окремий комітет", який призначив "Тимчасове Правительство". По всій Росії і "по цілій Україні стали комісари Тимчасового уряду. "Партійні комітети соціалістичних партій "вилізли з підпілля" і "одкрили своє обличчя". Скрізь в громадських комітетах і радах "провід був у руках соціалістів — звичайно росіян, жидів, поляків, німців і ін. Де-не-де зазначились і окремі українці-соціалісти або й безпартійні, але дуже мало. Отже на Україні революційна влада зразу стала російська, що радісно проголосила новий лад". (М. Шаповал, "Велика революція" (Виклади в Америці), стор. 73-74).

У березні і квітні 1917 р. виринули окремі українські соціалістичні партії, з яких партія соціалістів-революціонерів цілком унаслідувала програму російських соц-революціонерів, притому — підкреслюємо — українські соціал-демократи і соціал-революціонери завжди спільно діяли в політичних акціях з російськими соціал-революціонерами, що перебували на території України. Українські соціалісти перейшли на самостійність У.Н.Р. лише з проголошенням 4-го Універсалу в січні 1918 року.

Українські кадети перейшли до самостійности іншим шляхом. Деякі з них ще з весни 1917 року, себто тоді, коли російські кадети почали втрачати свою силу в Тимчасовому уряді Керенського, а в суспільстві почала поширюватись анархія, — тоді почали вимагати від Центр. Ради переходу на самостійність України і таким чином відчужувались від

"всеросійськості" кадетської партії. Восени і Союз Земельних Власників і ПроТоФіС на своїх з'їздах стали на позиції самостійности. А 8-11 травня 1918 р. Краєвий З'їзд "Партії Народної Свободи" (популярно "Кадети" — Конст.-Демокр. партія) ухвалив: Заснувати свою Українську Конституційну демократичну партію з мотивів, що "найвищі інтереси краю примушують нас пристосуватись до нових форм державного життя та влити в них наш зміст". Тоді ж обрано і Головний Комітет партії у складі 38 осіб від різних міст України. Власне, самостійна, себто незалежна політика українських кадетів від російських, зачалась з утворенням генералом Павлом Скоропадським "Української Народньої Громади" членами якої було чимало українських кадетів та й ідеологічні засади Громади у багатьох пунктах збігались з програмовими засадами конституційних демократів, як наприклад, — теза "демократизація державного ладу в межах нешкідливих для державної сили", присуца і для кадетів.

Якого ж курсу державної політики дотримувались українські кадети? На це питання дає відповідь перебіг з'їзду ПроТоФіС-у, що відбувся в Києві 15-18 травня, на якому виступали міністри-кадети і Голова уряду Ф. Лизогуб. Щоб прихильники наших соціалістів не дорікали нам "необ'єктивністю" — подамо виступи і постанову ПроТоФіС-у за "матеріалами і замітками" соціаліста Павла Христюка, може найбільшого ворога Гетьманщини. Ось як він говорить про з'їзд:

"Та кадети тільки "поблагословили" російсько-єврейську буржуазію на підпертя гетьманщини, дали свою вчену марку, підвели, так би мовити, принципово-ідеологічні підвалини під ту роботу, а самий напрям роботи, конкретний плян її виробили безпосередньо самі "люде діла" — великий з'їзд буржуазно-поміщицьких депутатів у Києві 15-18 травня. Як та чорна галич (лексика "міцніша" ніж у большевиків — Д. Г.), злетілись з усіх кінців України представники всіх галузів буржуазної, визискуючої вляси: промисловці, банкири-фінансисти і поміщики — в числі 1000 душ — на велике свято похорону революції і відродження диктатури буржуазії. Треба було бачити бурхливу радість цих чорних круків! Треба було бути свідком їх незміряної вдячності німецьким генералам і гетьманові Скоропадському, що визволив їх з робітничеселянської "неволі", в якій вони перебували під час Централь-

ної Ради і особливо в дні большевицько-московської окупації України!"

"Відкриваючи з'їзд, голова "комітету тимчасового союзу промисловців, фінансистів і сільських господарів на Україні", п. Щенівський коротко, але ясно охарактеризував ситуацію: Минув час розмов, сказав він: ставаймо до діла. Гетьман привернув право приватної власності, без якого не може бути ані культурного поступу, ані суспільного життя, і заповів утворення міцної державної влади. Більшого, тим часом, не доводиться бажати. Ми можемо бути певні, що нове правительсто узгляднить в своїй діяльності інтереси творчих, будівничих груп суспільства, інтереси промисловців, торговців, фінансистів і сільських господарів — землевласників".

П. Христюк наводить такі слова з виступу голови уряду Ф. Лизогуба: "Завдяки нашому патріотизмові і допомогі заприязнених держав — Німеччини та Австрії, ми увільнилися від большевицьких банд і тепер стоїмо на порозі нового життя... Величезна праця жде нас, бо все треба зачинати знова... Першим завданням правительства буде привернення ладу та тривкого порядку, щоби кожний громадянин міг працювати, не побоюючися за своє життя і масток. Щоб завести лад і безпечність, правительство вживе всіх заходів; сильною рукою задушуватиме всякі спроби викликати анархію і неспокої".

Далі Христюк пише: "За Лизогубом привітав буржуазно-поміщицьких депутатів міністер торгу і промисловости Гутник, який, почавши свою промову з лицемірних заяв (?), що гетьманське правительство не являється ані поміщицьким, ані буржуазним, а, мовляв, тільки безстороннім, надклясовим, "оборонцем держави, яко цілости", під кінець своєї промови скинув з себе машкару лицемірства та "понадклясовости" і одверто заявив: — А зрештою, чого ми маємо соромитися чи лякатися слова "буржуазія"? Хіба ми не знаємо, хіба це не ясно всім, що тільки ми, тільки буржуазія в силі повести край до відродження! Отже хто, як не буржуазія, повинен взяти на себе політичну роботу?... Щоб перейти від теперішньої анархії і грабіжів до нових умов життя, треба виконати велику державну роботу. В тій цілі треба пробудити та змобілізувати всі творчі сили, треба утворити нормальні умови для приватної ініціативи". "Пізніше, — зазначає Христюк, — з подібною промовою виступив на з'їзді і другий гетьман-

ський міністер Бутенко, який вітав з'їзд, як символ "пробудження буржуазних сил, які тільки й мають хист до державного будівництва".

П. Христюк розповідає далі: "Радісне піднесення з'їзду після промов гетьманських міністрів досягло своїх верхів. Поміщики, промисловці, торговці і банкири заплескали в долоні, заворушились. Під бурхливі оплески прийняли внесення голови з'їзду, п. фон Дітмара подякувати міністрів за ласкаве слово і вислати до "ясновельможного пана гетьмана" делегацію, щоб "поздоровити його з гетьманством і висловити певність та довір'я, що під його ясновельможним проводом Україна стане на шлях культурного розвитку і зробиться матір'ю всіх своїх громадян".

Недивлячись на іронічний тон, "лапки", кепкування з імени Гетьмана, некультурну лайку на адресу делегатів, з інформації цього соціаліста-революціонера (Христюк року 1921-го повернувся на советську Україну) видно, що гетьманські міністри на з'їзді ПроГоФіС-у поводитись як високодостойні державні мужі України. Так само було і на Кадетському з'їзді, де міністер М. Василенко заявив: "Я прийняв обов'язки міністра, вважаючи це своїм обов'язком. Я не зйду з позицій, котрі потрібні для добра Батьківщини... Українська культура повинна вступити в боротьбу з російською культурою. Ця боротьба буде допомагати розвиткові української культури. Україна може й повинна творитися як самостійна держава". А міністер А. Ржепецький, на якого соціалісти теж ввазували як на "ворога" України, на кадетському з'їзді заявив: "Я не хочу каятися тут в утворенні гетьманщини і в зближенні з новими союзниками, бо я був переконаний, що іншого виходу для 40-мільйонного народу не було.я увійшов до міністерства тому, що, обміркувавши питання про добробут країни, прийшов до переконання, що можемо існувати тільки відокремившись від Росії...". Далі Ржепецький говорив про конечну потребу приєднання до України Криму.

Отакі були міністри в уряді Гетьмана. Чотири міністри "кадети" і голова уряду "поміщик" Лизогуб бачили серед делегатів обох "буржуазних" з'їздів ще якусь кількість (може й значну частину) прихильників, тому вони й закликали їх стати на позиції самостійности України і приступити до твор-

чої роботи. Вони всіма силами доводили, що "українська державність стала реальним фактом". І довели, бо резолюції обох з'їздів були прихильними до засад, проголошених у Грамоті Гетьмана до українського народу, зокрема в аспекті заповідженої земельної реформи. "Взагалі, — констатує і історик Дорошенко, — у своїх промовах і дебатах члени з'їзду ПроТоФіС-у стояли на ґрунті української самостійної державності, винесли ділові резолюції й вислали по закінченню з'їзду спеціальну делегацію до Гетьмана, яко до голови Держави, з заявою про бажання всіх представників економічних сил України віддатися справі улаштування нового державного, громадського, й економічного життя Української Держави". (Історія, т. II, стор. 47).

З наведеного у цьому розділі про підготовку до гетьманського перевороту, про переведення його, про перебіг Хліборобського З'їзду в дні 29-го квітня, про створення гетьманського уряду і декларації про взятий політичний курс Української Держави — видно, що Гетьманство мало сотворити одну — спільну і для консерватистів і для поступовців — **місцеву територіальну державну владу**, і возстановити на Україні, разом з такою владою, нормальні взаємовідносини між консерватизмом і поступом. Значить, було воно, Гетьманство, такою спробою політичного відродження Української Нації, яка єдина тільки могла до цього відродження довести.

Але, — як побачимо далі, — українські соціялісти добавували у цій спробі "контрреволюцію" і стали їй на перешкоді.

Відновлене Павлом Скоропадським Гетьманство цілком відповідало історичному розумінню гетьманської влади, — констатує проф. історик Д. Дорошенко. Різниця була та, що відповідно до сучасного життя у своїх тимчасових законах оповіщено політичну волю громадян Української Держави (§§ 14-22 "Законів про тимчасовий державний устрій України") у формі, прийнятій в найпоступовіших сучасних державах, а в близькій будучині мав бути скликаний Державний Сойм, заповіджений Грамотою Гетьмана.

Проголошуючи себе "Гетьманом усієї України", — продовжує історик Д. Дорошенко, — Гетьман Павло Скоропадський тим самим означив загально-національний характер

свої владі, яко владі над цілою Українською землею, тим самим завершуючи означення границь цієї землі у великих плянах гетьманів Богдана Хмельницького і Петра Дорошенка, з яких перший накреслив границі України, як "усю Русь по Володимир, Львів, Ярослав і Перемишль" або "усю Русь, де віра православна грецька була і де мова ще задержалась, тобто по Вислу" (Див. також В. Липинський, "Україна на переломі", стор. 43 і 50), а Дорошенко накреслює межі України "до Перемишля і Самбора, до Висли, до Минська, Сєвська і Путивля".

Після проголошення Гетьмана з усіх усюд до Києва почали прибувати делегації для привітання Гетьмана і з різними до нього проханнями. Почали приїздити делегації з пограничних місцевостей, які не були певні, чи ввійдуть вони до складу Української Держави, і посилали спеціальних депутатів просити, щоб Україна прилучила їх до себе. Поприїздили делегації з Дону, Кубані, Кавказу, з Туркестану, з Холмщини — з усіх місць, де жили українці, просити захисту й порятунку в Українській Державі. Іншими словами — відразу Україна, прибравши історично-традиційну форму державности, ставала маєстатичною, в очах і свідомості своїх і чужих людей набирала означення одного цілого для всіх клясів українського народу. Відомий діяч Микола Міхновський сказав: "Я бажав би, щоб в Росії була республіка, а на Україні — монархія. Україна буде Гетьмансько-Козацькою, або її зовсім не буде". У Московії перелякались від гетьманського перевороту в Україні. Ленін заявив: "Як втримається Гетьманщина, то Росія повернеться в кордони Московського Князівства з XV-го сторіччя".

Так виглядало ззовні і так мало бути. Одначе Уряд Української Держави стояв перед надзвичайно складною ситуацією, ствердження якої знаходимо в писаннях усіх видатних діячів тої доби. З одного боку, в середині краю — завзята, загострена до крайніх меж боротьба клясових, національних інтересів, змагання політичних орієнтацій; з другого — світовий поєдинок двох великих груп держав, тобто війна. Порозуміння з якоюсь одною з цих груп викликало безпощадне ворогування другої групи. З одного боку стояли німці, з другого большевики; порозуміння з першими загрожувало гнівом і помстою Антанти; порозуміння з другими було не-

можливе без допомоги німців. Одне могло допомогти Україні вийти цілою з цієї всесвітньої завірюхи, де билися між собою всі її ближчі й даліші сусіди, і при тім зберігаючи неутральність, — це внутрішня консолідація, створення внутрішньої відпорної сили. Хоч як страшні та грізні сили уявляли собою держави, що боролися на всесвітньому поєдинку, але вони були у 1918-му році вже втомлені й виснажені. Україна, з її 45-мільйоновим населенням і ще далеко не зруйнованим запасом природних багатств, могла вдержатись і встояти серед тої бурі, навіть в багатьох справах їй могло належати останнє рішаюче слово. Але на своє нещастя, вона не мала внутрішньої консолідації: всі її активні організуючі сили йшли врозтіч.

Які ж обставини стояли на перешкоді до внутрішньої консолідації національних сил в Україні на протязі всіх періодів визвольних змагань і особливо в період Гетьманщини? Вияснення цих обставин вияснює і причини провалу визвольних змагань. У розпалі революційних групових змагань ті обставини і причини не виглядали так ясно, як тепер, по упливі півсторіччя. І тут вкажемо, що всі видатні літописці про ті часи, як республіканського, так і гетьманського напрямку сходяться на тому, що політичні розходження між українцями тоді полягали в різниці поглядів на суть і характер української державности. Конкретизуємо ті погляди.

Російська лютнева революція 1917 р., як це вже було сказано, мала соціяльний характер. Перевели ту революцію соціялісти-революціонери і соціял-демократи всіх народів, що склали імперію. Національні мотиви, в розумінні творення самостійних держав, заглушувались соціяльними і висувались на перших порах тільки окремими групами самостійників. Провід тої соціяльної революції захопили (цілком природньо) революційні соціялістичні партії і в окремих національних краях імперії. В Україні більше одного року (березень 1917 і по квітень включно 1918 р.) Центральна Рада, що складалась у проводі з соціялістичних партій, переводила соціяльну революцію шляхом соціяльних реформ з креном до національного самовизначення тільки до часу можливого створення російської федерації, а далі й світової федерації. За цей революційний рік соціялістичні провідники самі уроїли і усвідомили прихильні до них групи населення, що тільки вони,

соціалісти, є українцями, що тільки вони робили революцію, що тільки вони мають право виступати провідниками нової державности і що тільки вони мають право визначати інтереси українського народу та що ті інтереси зводяться до побудови соціалістичного устрою в Краю. Решта населення, хоч би вона чисельно переважала соціалістичних прихильників, то є "несвідомі" українці, малороси і "російська буржуазія", "поміщики", тобто всі вони "неукраїнці", і з ними нема чого рахуватись. Отож, коли 29-го квітня до влади прийшов провід тих "неукраїнців", "буржуазії" чи "поміщиків", то непорозуміння між бувшими у провіді соціалістами-революціонерами і новою адміністрацією набрали найгострішого характеру.

Становище в Краю ускладнилося багатьма антисупільними явищами, зокрема справою т. зв. карних експедицій. Безпосередній учасник тих подій, соціаліст-федераліст, пізніший міністер в гетьманському уряді, проф. Д. Дорошенко, констатує, що — осінь, зима 1917-1918 рр. (період 3-го і 4-го універсалів) пройшли на українському селі під знаком розбурханої агітацією соціальної боротьби. На ґрунті цієї боротьби між дрібними земельними власниками та середніми й великими, між різними верствами всередині самого селянства накопичилось дуже багато злоби й ворогування. Це не була просто ворожнеча селян і поміщиків, яку підогривали невпинною агітацією представники соціал-революційних партій ще з весни 1917-го року, це була боротьба взагалі заможніших селян з біднішими, людей працьовитих, спокійних — з елементом неспокійним, авантурницьким, охочим поживитись і збагатити на чужий кошт; гасла, що їх кидано з висоти трибуни Центральної Ради, з сторінок часописів, з уст агітаторів — давали цій охоті, цьому зазіханню на добро свого сусіда "ідейне" оправдання. "Земля Божа!", "Вся земля трудовому народові!" — казали й писали українські соціалісти-революціонери. "Грабуй награване! Все, що має буржуй та куркуль — твоє!" — казали ще простіше більшовики. І коли восени за Центр. Ради все окошувалось на поміщицьких садибах та економіях, підпалюваних, нищених та грабованих, то з приходом більшовиків ці клясові різниці і усобиці поглибилися ще більше й перейшли на такі ж самі гострі форми ворожнечі й нищення між різними категоріями селянської та козацької

маси. Було багато вбивств, мордування, грабежів, отже багато накопичилося й злоби та бажання помсти. Прогнання польовиків і прихід німців та австрійців послужили гаслом до аграрної реакції в широкому розумінні слова. Всі покривджені за попередньої доби елементи перш за все почали дбати про відшкодування за понесені втрати та збитки, і тому, що ніякої фактичної влади на місцях так скоро завести не було можливо, то поміщики й заможніші селяни самі заходилися стягати пограбоване майно, формуючи т. зв. карні відділи, до яких само собою пішли всякі пройдисвіти й авантюристи, які поєначили свою роботу огидними гвалтами та насильствами. Група польських поміщиків на Волині та на Поділлі просто звернулася до австрійської влади, щоб вона окупувала Правобережну Україну, завела там свої порядки й примусила селян виплатити та відробити заподіяні шкоди. Австрійці давали свої відділи для стягнення з селян "контрибуцій". Про це писав тоді ж проф. М. Грушевський на сторінках "Народньої Волі". За прикладом поміщиків Волині і Поділля пішло чимало поміщиків по всій Україні, зокрема на Лівобережжі і Степовій Україні, або самі організовуючи добровільні "карні відділи", або звертаючись за допомогою до німецької або австрійської команд, щоб ті приборкали селян. Уряд Центр. Ради не в силі був зарадити цьому лихові і весь одіум за "карні експедиції" соціалістичні агітатори перенесли на гетьманський уряд. Останній в перші дні теж був безсилий: одних телеграфних наказів було мало, треба було налагодити виконавчий апарат. Розуміється, і Гетьман, і міністри, до яких надходили скарги на ці "карні відділи", глибоко обурювались їх "діяльністю", але пройшло кілька тижнів, поки вдалося їх приборкати й розігнати, а тим часом вони встигли наробити багато шкоди й викликати озлоблення проти нової влади, на карб якої ставилися всі злочинства тих відділів.

Гетьман в інтерв'ю з різними кореспондентами, на авдієнціях з делегаціями від організацій, партій і товариств, в усіх своїх публічних виступах детально з'ясовував курс державно-національної політики і закликав допомогти йому і урядові у боротьбі з антидержавними елементами. Уряд за підписами всіх міністрів мусів випустити 10 травня заяву, в якій з'ясовував свої погляди й ближчі завдання та спростовував різні чутки, навмисно сіяні ворожими до нього людьми. У цій уря-

довій Деклярації міністри закликали до об'єднання всіх політичних національних сил "в ім'я утворення міцного державного ладу, опертого на законі і дійсній волі та поважанні найважливіших прав людини, які так довго топтано безкарно ногами". Міністри наголошували, що — "тільки при спільнім узгідненім змаганні всіх суспільних елементів збудується вільна, незалежна, могутча Україна".

Але українські соціалістичні партії своїх поглядів на українську державність не змінили і на консолідацію сил не пішли та продовжували спротив Гетьманові і його урядові. Ліва частина демократії, до якої можна зарахувати цілком партії соціалістів-революціонерів і соціал-демократів, пішла частково в підпілля і там чинила саботажі і диверсії проти заходів до впорядкування державних справ гетьманським урядом, а частково, засівши в різних громадських, професійних, кооперативних і земських установах, чинила опір встановленню правопорядку. Правіша частина демократії, будучи і за Центральної Ради і після гетьманського перевороту під впливом і на поводі соціалістів-революціонерів і соціал-демократів, зайняла трохи інше становище до Гетьманщини. Одні, більш помірковані, пішли на співпрацю з гетьманом і його урядом, але у формі "персональної згоди". Їх же партії, значно зменшені по кількості членства, а саме: українських соціалістів-самостійників, соціалістів-федералістів, українська трудова партія, партія Хліборобів-Демократів, "Об'єднана Рада Залізниць України" і Поштово-Телеграфна Спілка, щоб тиснути уряд більш організовано, в половині травня 1918 р. в Києві заснували "Український Національно-Державний Союз", який поставив собі за мету: "врятувати загрожену українську державність та сконсолідування всіх сил для праці над будовою незалежної Української Держави". До цього "Національно-Державного Союзу" з правом ніби "дорадчого голосу" увійшли представники партій соціалістів-революціонерів і соціал-демократів, очевидно, по-перше, щоб мати вплив на політику і тримати на своєму "соціалістичному" поводі цей союз партій, ідеологію якого соціалісти вважали "віддзеркаленням інтересів української дрібної буржуазії", по-друге, щоб замаскувати акції ес-ерів і ес-деків, які пішли в підпілля — одні для агітації і саботажів серед малоземельного

селянства, а другі — для переведення тих же злочинних акцій серед робітництва і міщанства в містах.

Створення і існування "Українського Національно-Державного Союзу" могло не протирічити новій дійсності. Відновлена Гетьманщина, як історично консервативна ідея 17-18 сторіч, у 20-му сторіччі особливо потребувала поступових сил, конструктивної опозиції в суспільстві. Творчий консерватизм і конструктивний поступ могли тоді творити консолідацію національних сил, як єдиний спосіб закріплення української державности. Зрештою, сам Гетьман і його урядові міністри зовсім не цурались ліберальних ідей. Доказом цього є грамота Гетьмана усім своїм змістом, зокрема заповідженням земельної реформи, скликанням Державного Союму та іншими політичними і соціальними проектами, а також курс взятої урядом політики внутрішньої в ліберальному напрямку. Гетьман і його уряд були за демократію, але в межах нешкідливих для державної сили, навіть не були проти соціалістичних ідей з запровадженням їх у життя законним, еволюційним способом, знову таки в межах нешкідливих для нормального спокійного життя українського суспільства.

Однак "Український Національно-Державний Союз" не став на позиції творчої опозиції, конструктивного поступу в українському суспільстві, не став на шлях поступового, еволюційного переведення в життя своїх програмових соціалістичних ідей, а пішов, не інакше як під традиційним тиском ще за часів Центр. Ради партій соціалістів-революціонерів і соціал-демократів, революційним шляхом. "Союз" відразу після свого утворення, а саме 24 травня, зайняв непримириму позицію і в особі виділеної делегації, подав Гетьманові меморіал. У ньому українських міністрів називано неукраїнськими, проросійськи наставленими, в їх діях (яких вони за двадцять днів урядування безумовно не могли виявити) додано "антиукраїнську" політику і т. п. і в заключення заявив: "Сучасний кабінет міністрів врятувати Державу від анархії і безладдя (до речі створених у період 3-го і 4-го універсалів Центр. Ради їх же політикою — Д. Г.)... та зміцнити самостійну Українську Державу не зможе, і тому нижчепідписані українські партії й організації висловлюють йому вотум недовіря".

Як бачимо, всього двадцять днів тому ці "українські партії" відмовились взяти участь у творенні кабінету міністрів. завдяки чому Гетьман змушений був доручити створення уряду з інших українських кіл і політичних середовищ, тепер відразу заявляють "вотум недовір'я". І цей меморіал, повний фактичних перевертень, неправильних висновків, голословних тверджень і весь перейнятий вузько партійним розумінням українства, — констатує міністер Дмитро Дорошенко, — був поширений в пресі і окремими брошурами, правда, з пізнішими поправками своїх перевертень.

Але на цьому "Національно-Державний Союз" не обмежився, а 30 травня звернувся з особливим "покликом" до "німецького народу". У цьому "поклику" ще більш перевертень дійсности, ще більш соціалістичної демагогії. (Ця відозва є в "Матеріялах" П. Христюка і в 2-му томі "Історії" Д. Дорошенка — стор. 107-111). Читаєш її і дивом дивуєшся: чи мали ті люди, що писали її, хоч трохи державного хисту, розуміння ситуації, а навіть просто розуму, наділеного Богом людині. Цей "поклик", по-перше, викликає огиду своєю улесливістю перед "німецьким народом". А далі, видаючи період Центр. Ради за "державне будівництво України", рясніє такими соціалістичними випарами на адресу Гетьманства: "Москалі, жиди та польська шляхта почули себе zagrożеними зростом української державности (це ніби за Центр. Ради — Д. Г.) і, безсильні стати до одвертої боротьби, вони почали свої потайні інтриги... Москалі прагнуть до повернення єдиної Росії ...Жидівський нарід прагне єдиної Росії і ненавидить українську самостійність... Польська шляхта, маючи величезні маєтки на Україні, неприхильно ставиться до державного відродження українського народу".

Ці "українські партії" т. зв. "Національно-Державного Союзу" навіть допускаються нечуваної підлости і лукавства, заявляючи німецькому народові таке: "Отже, об'єднані ненавистю до українського народу, Москалі, Жиди і Поляки добачають свій порятунок тільки в тім, щоб український народ пересварити з німецьким. Гасло до цього подали представники московської та жидівської демократії, що на правах членів Центральної Ради засідали в Малій Раді і робили безконечні запити. Роздмухуючи деякі малозначні вчинки з діяльности німецького війська й надаючи тим вчинкам першорядне дер-

жавне значення, вони систематично і свідомо **провокували** (підкр. авторів відозви — Д. Г.) українсько-німецькі відносини". Тут варто пригадати, всього місяць перед цією відозвою, саме 29 квітня ці московські, жидівські і польські фракції голосували в Малій Раді за Конституцію УНР з автономією для москалів, жидів і поляків в УНР.

Але далі: "Переворот віддав усю владу на Україні в руки чужинців, ворогів українського народу. Міністерство Лизогуба зложено здебільшого з т. зв. Малоросів, себто індивідумів української крові, але з московською душею, які в часи українського національного поневолення покинули свій нарід, пішли на службу московському і як ренегати ще й досі ненавидять українство". Тут вже автори звернення до німецького народу проявили повне нахабство, бо хто ж, як не соціялісти всіх мастей в Україні, себто не самі вони, вірою і правдою служили московському народові до революції? Вони ж, соціялісти, українські революційні демократи, з моменту свого політичного народження співпрацювали тісно, плекаючи спільну ідею, за єдину "демократичну федеративну Росію". І так було аж до 4-го універсалу, та й в останньому було доручено Українським Установчим Зборам "обговорити й вирішити" питання федерації України з Росією. Іншими словами, найбільше малоросіяństwo за всі часи історії визвольної боротьби України проявили саме українські соціялісти і особливо під час революції 1917-1918 рр.

Нарешті, до інсинуацій (наклепів) т. зв. "Національно-Державного Союзу" на "антиукраїнськість" гетьманського уряду, приєднався Симон Петлюра. Він безпосередньо на ім'я німецького посла Мума вислав меморандум як голова київської губерніяльної земської управи і голова управи Всеукраїнського Земського Союзу з нападками на "антиукраїнську" політику Гетьмана і його уряду. Копії цього меморандуму надіслано австрійському і болгарському послам. Немає радії переповідати зміст того меморандуму. Цей, з дозволу сказати "документ", яким оперують й досі прихильники УНР, так само виповнений неправдивими відомостями про взятій курс внутрішньої і зовнішньої політики, з метою пошкодити урядові в його державній праці. Але й тут випадає сказати кілька слів про "мораль" автора меморандуму. Всім же відомо з історії революційного руху в Україні, що Симон Петлюра,

як соціал-демократ, був "російської", а не "західної" орієнтації, весь час співпрацював ідейно з російськими соціал-демократами-меншовіками; редагуючи в Москві газету "Українська жінь", був автором патріотичного звернення до Українців підтримати ту імперіалістичну війну, "стати на захист "отечества" і т. д.; у 1917 році був вірним соратником "в українських справах" російського неділимця Керенського так у політиці, як і у веденні імперіалістичної війни проти Центральних Держав, зовсім непотрібної для України, і чого — принагідно кажучи — в 1917 році не робив корпусний генерал Павло Скоропадський, пізніший Гетьман України. Зрештою, Симон Петлюра очолював тоді земські органи, лише за назвою "українські" чи "всеукраїнські", а по суті органи, обрані в часи хаосу і руїни (у квітні 1918) та укомплектовані переважно московськими, польськими і жидівськими соціалістами-революціонерами, соціал-демократами та іншими "діячами революції", себто вже добре відомими ворогами української самостійності з часів Центральної Ради, зокрема з їх фракційної "діяльності" в Малій Раді. Ці "діячі революції", втративши міністерські і державні посади, окопувались в громадських "виборних" установах і там баламутили суспільство, зловживали ім'ям народу і варили своє єдинонеділимське соціалістичне варення. Свої установи вони називали "народними управами", і Симон Петлюра писав: "...звертаюсь до Вас не яко політичний діяч, а яко голова..." і т. д. Але німці самі бачили, до якого стану довели Україну оті "народні управи земського союзу", тому і знали, чому Гетьман і його уряд їх не респектує.

Задумуючись над цими виступами, у кожного вирине питання: чи були тоді в Україні політичні, соціально-економічні і суспільні умови для опозиційних виступів того "Союзу політичних партій і організацій", якого ліві українські соціалісти (ще з часів 4-го універсалу) називали речником "української дрібної буржуазії"? Для відповіді на це питання є доцільним дати слово безпосередньому свідкові тих подій, лівому соціал-революціонерові Павлові Христюку. Ось як він дивився на тодішній стан речей:

"Наведені документи (звернення і меморандуми) краще всяких слів характеризують позицію української дрібної буржуазії в часі гетьманщини. З них ми бачимо, що позиція ця

була гостро національною і виразно клясовою. Та українська дрібна буржуазія не виявила і не могла виявити сили і здатності, потрібної для того, щоб стати пануючою клясою в українській державі. Історично-економічні умови суспільного розвитку на Україні були проти дрібної буржуазії. Вона не в стані була організувати господарство України; не в стані була перевести земельної реформи (заплутавшись в протиріччі між необхідністю примусового переведення її й обстоюванням непорушності принципу приватної власності, як основи економічного життя), а вже про організацію фабрично-заводської промисловости про організацію економічного життя в загальнодержавному, всеохоплюючому масштабі не доводиться й говорити: для того вона не мала жадних даних і поперед усього не посідала потрібних капіталів. Смішно було б говорити про підпорядкування цій клясі з одного боку великої аграрної буржуазії, капіталістів, фабрикантів і заводчиків, тисячею ниток зв'язаних з світовим капіталістичним господарством і капіталістичними колами, а з другого — кляси будуччини — пролетаріату України. І перша і друга кляси почували в собі кожна зокрема більше сил, мали під собою більше ґрунту для організації господарства (кожна, звичайно, на свій зразок), ніж українська дрібна буржуазія, і через те не хотіли і не могли безпідставно підпорядкуватись посередній суспільній клясі, якою була дрібна українська буржуазія. Навпаки, ця остання по умовам свого існування могла підтримувати або ту (капіталістичну) або іншу (пролетарську) клясу в їх взаємній боротьбі. І коли українська дрібна буржуазія, через захоплення влади на Україні великою буржуазією (у Христюка "національно-неукраїнською"), опинилась, з відомих мотивів, в опозиції до цієї великої буржуазії, як перед тим була в опозиції до робітничо-селянської (у Христюка "національно-української") демократії, то в цій її становищі ніхто не міг її врятувати — ні генерал Скоропадський, ні апеляція до "німецького народу" в ім'я "справедливости". (П. Христюк, "Замітки і матеріали", т. 3, ст. 68-69).

Як бачимо, непримиримий ворог Гетьманщини П. Христюк тодішні умови суспільного розвитку змальовує тенденційно, в дусі своїх соціалістичних переконань, хоч би тому, що "пролетаріатові" в Україні приписує якусь "українську силу", здатну на клясових началах будувати українську

державність. Так зв. пролетаріят у хліборобській Україні був дуже нечисленний і то складався здебільшого з московсько-польсько-жидівських елементів, керований московською і жидівською соціалістичною інтелігенцією з українських міст. Малоземельних же українських селян не можна зараховувати до "пролетаріату", бо після одержання земельних наділів вони в силу своєї власницької природи зараз же стають речниками дрібно-буржуазної ідеології. Поза цим П. Христюк цілком слушно визнає підстави державної влади в гетьманській Україні в руках кляси "поміщиків" і "капіталістів", і з його характеристики тодішнього політичного і суспільного стану в Україні, зовсім слушно випливає єдина рація для кляси "дрібно буржуазії" стати до співпраці з "клясою поміщиків і капіталістів" у Гетьманщині.

Такої співпраці справді вимагали історично-економічні умови суспільного розвитку на Україні, а в майбутньому — перспективи національного розвитку, як в державі хліборобській, а не індустріально-промисловій, якою тоді не була Україна. Зрештою, така воля була Хліборобського З'їзду в дні 29-го квітня, що складався з кількадесяти делегатів від поміщиків, але з тисяч делегатів хліборобів-селян, найстатечніших господарів, які саме й творили т. зв. "клясу дрібно буржуазії" і яку так нерозумно нехтували українські соціалісти в угоду неукраїнським демократам у містах України.

Крім українських політичних незгод, які так шкодили для налагодження правопорядку в Українській Державі, звилла свої гнізда в містах України, за висловом історика Дм. Дорошенка, — ліва й права російська іредента. (Іредентизм політичний рух, метою якого є об'єднати в одну державу території, відірвані від неї в минулому. В даному випадку — московські іредентисти боролись за відновлення єдиної російської імперії). Як всім відомо, ця російська іредента стала найбільшим лихом для відновлення Української Самостійної Державности.

Якщо ліва частина московського політичного руху в Україні, т. зв. революційна і соціалістична демократія, за часів Центральної Ради діяла відкрито і була респектована у вигляді фракцій на ниві політичної діяльності в напрямі створення "Російської демократичної федеративної республіки", то права частина, т. зв. "буржуазні" і "капіталістичні"

московські угруповання сиділи в Україні нишком, бо були стероризовані всією революційною демократією. З падінням демократичного Тимчасового уряду в Петрограді і приходом до влади большевиків та у зв'язку з терором останніх супроти ворожих їм політичних сил, ліва і права частини московського руху в Україні значно і систематично поповнювалась втікачами від большевицького терору в Московії; зрозуміло, що цього напливу втікачів з Московії з гуманних мотивів не могла заборонити Україна.

З приходом німецьких військових сил в Україну і вигнанням з її території московсько-большевицьких сил, а особливо з відновленням історичної української державности у формі Гетьманства, з присущою йому політичною толерантністю, ліва і права частини московського політичного руху в Україні значно піднесла свою активність в боротьбі проти державної самостійности України. Ця права частина "російської іреденти" у самому Києві заснувала "Київський Національний Центр", до якого входили різні московські "об'єднання", "товариства", "бльоки", "клуби", — у всіх їх була єдина ціль: вальити українську державну самостійність, паплюжити Українську Державу і Гетьмана.

Ліва московська іредента, зокрема соціал-революціонери і соціал-демократи, виходячи із своїх програмових засад, солідаризувалась з правою частиною московського руху. Спільними силами московська іредента здійснювала в Україні шпіонаж для Антанти, перевела вбивство німецького Фельд-маршала Айхгорна, плянувала замах на життя Гетьмана, доконала вибухів порохових складів у Києві і Одесі та інших саботажів по всій Україні, спричинилась до вибухів пожеж (як у Києві на Подолі), страйків на виробництвах і провінційних повстань проти Гетьмана і його уряду.

Українські соціал-революціонери і соціал-демократи цілком підтримували акції лівої московської іреденти. На жаль, й інші українські противники Гетьманства не були безучастні. Ось що констатує історик Д. Дорошенко: "Поруч "білих" чи "правих" російських організацій невтомно працювали ліві, які знайшли собі дуже енергійну опору й поміч з появою в Києві советської місії й з установленням советських консульств у Києві та Одесі. З ними увійшли в тісний

контакт не тільки українські більшовицькі організації, але й Український Національний Союз". (Історія, т. 2, стор. 119).

На цьому місці випадає констатувати: коли б навіть українські соціалісти і вся українська демократія, об'єднана в "Українському Національно-Державному Союзі партій", не виступали і не допомагали московській іреденті в Україні, а тільки пасивно дивились на московські ворожі виступи, то і тим творили б злочин перед українським народом у його боротьбі за самостійність і перед Гетьманом, що ту самостійність творив у традиційній формі Гетьманщини, хоч би й буржуазної за соціальним устроєм.

І цілком по-державному поступив Гетьман, що відповів на ті державні злочини репресіями проти активних злочинців, і за допомогою німецького командування і Німеччини, як союзної держави, будував Українську Незалежну Державу.

Нашим завданням у цій статті і є показати, хоч би у суто схематичному вигляді, як св. п. Гетьман Павло Скоропадський будував Українську Державу і як злочинно повели себе українські соціалісти, коли те Українське Будівництво валили. Наведемо тут кілька найбільш актуальніших на ті часи думок і закликів Гетьмана і нагадаємо про кілька державних чинів Гетьмана і його уряду.

"Політика України буде вестися на демократичних основах і в дусі скріплення державної самостійности". (З промови на святі відкриття Українського Клубу в Києві, 19. V. 1918).

"Мій уряд вестиме демократичну й національну політику і доложить усіх сил, щоб укріпити самостійність". (З другої промови на тому ж святі).

"Ми вживаємо всіх заходів, щоб селянське трудове населення не переносило всіх труднощів переходового часу... Ми розуміємо стан справи й разом з міністрами працюємо до самого ранку, стараючись скоріш скласти закони... Аграрний закон провадиться, великі мастки ділитимуться, але треба перекладати це не відразу й не безглуздо, пам'ятаючи, що все багатство України в землі. Згадайте, що нам потрібна фабрична діяльність, через що треба відноситись з великою обережністю до поділу великих заводських мастків. Говорять серед народу, що землі не дадуть. Це неправда: закон розробляється, але не можна його відразу видати, не рахуючись з історичним та юридичним боком питання. Великих мастків

більше не буде, землю передасться хліборобському населенню, але в кількості не більше 25 десятин в одні руки, причім купівля землі одною особою в різних місцях також не дозво-лена... Уряд сам буде ділити між безземельних земельні запаси. Тільки треба пам'ятати, що для всіх землі не виста-чить, а тому треба підняти промисловість краю. Україна не має своєї текстильної промисловости. Треба всіма силами піднести нашу промисловість і заснувати по всій Україні кооперативи, що значно поліпшить й життя Рідного Краю". (З промови на прийнятті делегації хліборобів 21. VI. 1918).

"Панове вчителі! Більше ніж 250 років минуло від того часу, коли Україна з'єдналась Переяславською умовою з Московщиною, як рівна з рівною.

Весь час об'єднаного життя України з Московщиною можна назвати тяжким 250-літнім ярмом національної неволи українського народу. На протязі цього довгого часу москов-ська політика помосковлення і централізму зробила те, що український нарід забув, хто він і чиї ми діти. Дійшло навіть до того, що більшість синів України соромилась назвати себе Українцями, вживати свою рідну мову, уважаючи її за мову мужицьку, навіть носити свої національні прізвища. Після загально-російської революції, коли пута централізму були назавжди розбиті, коли український нарід зміг виявити своє національно-державне обличчя, — державну владу на Україні захопили темні невідповідальні люди, котрі не вмiли або не хотіли, або просто державним безладдям бажали доказати неможливість існування незалежної України.

Коли утопійність політики цих людей досить виявилась, коли український нарід переконався в потребі міцної влади, яка змогла б забезпечити українському народові вільний роз-виток його духових культурних сил, — я, як вірний син України примушений був послухати голосу народу та свого серця й узяти всю державну владу в свої руки. Прохаю пам'ятати, що не задля себе взяв я цей важкий тягар, а задля користи українського народу. Я висловлююсь так: "не про себе турбуюсь я, а про те, щоб жила Вільна й Незалежна Самостійна Україна". Народні потреби мені добре відомі і я пороблю всі заходи, щоб створити краще його життя. Вас же, панове, прохаю, коли роз'їдетесь на свої посади, прикласти весь свій розум і любов до Неньки-України на те, щоб під-

няти рідну національну школу якнайвище, розуміючи, що тільки освіта допоможе народові використати ті багатства, котрі сховані в нас самих, так і у всій Українській Державі і що тільки вона допоможе народові вийти на кращій, спокійний і рівний шлях життя.

Крім того прохаю вас, панове, вжити всіх заходів, щоб розтолкувати мало освіченому народові про нині існуючу державу і розкрити народові очі на тих, хто в неспокої і людським хвилюванні бачить свою власну користь.

Прохаю пам'ятати, що я не той, хто багато обіцяв й нічого не дає, а той, хто працює мовчки, маючи своєю метою тільки щастя народу, українського народу.

Єдиний, незалежний, вільний Україні слава!"

(З промови на прийнятті учителів 29 червня 1918).

У цих двох виступах Гетьмана — до хліборобів і вчителів — визначена загально вся політика побудови Української Самостійної Держави.

Відкинувши все хаотичне і руїницьке, чуже і шкідливе для українського народу, практиковане попереднім соціалістичним урядом, Гетьман і його уряд творили державний чин, виходячи з історичної слави і соціально-економічних інтересів **всього українського народу**, відповідно до здобутків в галузі культури і цивілізації передових країн Європи. Настановивши уряд з 15-ти міністерств, Гетьман створив самостійне Міністерство Ісповідань, чого не було за попереднього уряду. На Церковному Соборі 6-го серпня 1918 р. Гетьман промовляв: "Я гадаю, що наша Православна Церква, що одночасно з Українською Державою вийшла на вільний шлях життя, стане **близько до свого народу й поверне його по тому шляху віри й правди**, по якому вели його славні, великі духом владики: Петро Могила і інші. ...Я гадаю, що розквіт православної віри, розквіт духовенства буде хутко йти у нас на Україні, бо **кожний з нас розуміє, що розквіт національного духовенства, це розквіт вільної Української Держави**, що спирається від малого до великого на сильних духом, окутаних любов'ю до віри й Рідного Краю. Бажаючи повного й вільного розвитку православної віри та духовенства, я хочу, щоб всі діла української Церкви рішались тут у нас, на Україні, і тоді тільки будуть корисні наслідки і вашої праці і бажань народу". І 9-го липня Статут Православної Церкви в Україні проголо-

шує автономію Церкви, як перший крок до майбутньої її автокефалії.

І відразу розпочався інтенсивний розвиток української національної культури. 10 червня відкрито Курси українознавства для вчителів; з липня заснуються українські нижчі школи; 2-го серпня — заснуються: Український Національний Архів, Бібліотеки, Музей та Галерії в Києві, а згодом — Українська Національна Опера, Український Національний і Державний Драматичний Театр, Українська Державна Капеля й Державна Симфонічна Оркестра в Києві, виробляється проєкт пам'ятника Шевченкові в Києві; 17 серпня — заснування українських державних університетів у Києві та Кам'янці й приватного в Полтаві; 23 серпня — організація дошкільного виховання й позашкільної освіти в Україні; з початком 1918-19 учбового року відкриваються 50 нових українських державних середніх шкіл; 16-го вересня — українізація Київського, Харківського та Одеського університетів, Київської Політехніки та інших вищих шкіл в Україні.

Ще й нині, тут, на чужині, глибоко зворушують і викликають сльози радості слова Гетьмана всієї України:

"...Панове професори! В Ваші руки передає правитель-ство вищу освіту української молоді, цього цвіту всього нашого народу. В цій великій справі, я певен, Ви будете кермуватись широкими гуманними цілями, пам'ятаючи, що наука єсть всесвітнє надбання всього людського генія, всієї людської культури. Отже тому не повинно бути на цьому полі місця для вузької національної нетерпимости... Всі здобутки людської думки по всіх галузях науки мають бути прийняті Вами і перетворені в горнилі національної свідомости українського народу..."

Панове студенти! Закликаючи Вас до праці, я вважаю своїм обов'язком зазначити одно важне питання: наша доба єсть добою великих соціальних реформ. Але ми бачимо також, як ці ідеї, коли їх фальшиво зрозуміти, ведуть до нечуваних страхіть, до руйни культури та цивілізації, до повного знищення свободи особи. Тільки на основах науки, на основах державности та принципі індивідуальної свободи — можливий соціальний поступ людськості. Твердо вірю, що в стінах цього університету Ви станете на цих основах і, вступивши в життя, Ви зробітесь оборонцями законности й справжньої свободи

особи і діяльність Ваша послужить для проквітання та добробуту народу українського й нашої дорогої України”.

(З промови на урочистому відкритті Українського Державного Університету в Києві 6 жовтня 1918 р.).

13 травня утворена Державна Варта (Поліція) для охорони ладу й порядку в Українській Державі.

25 травня розповсюдження чинности Української Державної Влади на територію Сіверщини (Гомель), прилучену до Української Держави із стратегічних мотивів.

Ясновельможний Пан Гетьман 12 червня ратифікує Берестейський Міровий Договір. При тому включає до складу Української Держави Холмщину й Підляшша. Того ж дня підписано Київський тимчасовий договір між Україною та Росією про припинення ворожих дій.

14 червня видано Закон про право продажу купівлі землі. Закон мав на меті справедливий розподіл земельних багатств України, забезпечення всього хліборобського населення землею й до створення дрібного й середнього, але здорового та сильного землеволодіння. Право продажу землі нічим не обмежувалося, право купівлі землі обмежувалося розміром 25-ти десятин на одного землевласника.

21 червня встановлення дипломатичних зносин з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією, Туреччиною й Румунією, а згодом із Швейцарією, Фінляндією, Польщею, Швецією, Норвегією, Данією, Францією, Англією та США. 4-го липня встановлення консульських зносин з Росією, а згодом з Італією, Еспанією, Грецією, Іраном та Грузією.

У липні 1918 р. був створений Сенат, як вищий орган у справах судових і управління. Затверджений Статут Штабу ЯВПана Гетьмана. Переведено реорганізацію Воєнного міністерства. Запроваджена загальна обов'язкова військова повинність. Встановлено Присягу на вірність Українській Державі і ЯВПану Гетьманові.

29 липня затверджено плян забудови порожніх земель м. Києва, як передумови до майбутньої величної розбудови столиці Української Держави.

10-го серпня створено Державний Банк для розвитку грошового обігу, фінансової допомоги державній торгівлі, промисловості й сільському господарству в Україні та забезпечення грошової системи Української Держави. А 23-го

серпня засновано Державний Банк для сприяння укріпленню дрібного й середнього землеволодіння та піднесення продукції сільського господарства.

З—17 вересня подорож Гетьмана до Берліну скріпляє дружні відносини між Німеччиною і Україною і впливає на корисне для України вирішення цілого ряду справ з обсягу зовнішньої та внутрішньої політики, яких не можна було полагати з дипломатичними представниками і військовим німецьким командуванням у Києві.

Але кожний успіх, кожне досягнення гетьманського урядування в напрямку скріплення української державности не тішило українську т. зв. "революційну демократію", яка ці досягнення вважала не досягненнями народу, а тільки української "буржуазії". Тому ця українська інтернаціональна демократія вживала своїх контрзаходів, щоб прибрати владу в Україні у свої руки. З цією метою було, — констатує історик Дорошенко, — переведно об'єднання українських політичних партій, культурно-просвітних і навіть професійно-економічних організацій, в яких провід належав представникам тої демократії й які перебували в опозиції до правительства — в один союз. Щоб скріпити натиск на правительство й проложити шлях до переходу влади в руки тих українських партій, на початку серпня 1918 р. було довершено перетворення "Українського Національно-Державного Союзу" в "Український Національний Союз", який відкрито виставив своїм гаслом боротьбу за "законну владу на Україні" й "оборону прав українського народу", як стояло в його статуті.

Головою Національного Союзу став соціяліст-федераліст А. Ніковський. Як і раніше, представники тої демократії заявили устами Ніковського, що тільки вони одні репрезентують собою весь український народ, що тільки члени демократичних і соціялістичних партій та організацій складають з себе українську національну інтелігенцію і можуть промовляти за всю українську націю і переговорювати в її імені з головою Української Держави і представниками Німеччини. Ці "державники" з Нац. Союзу були так засліплені своїм "революційним соціялізмом", що не помічали, яку шкоду вони приносять взагалі українській справі. Слухаючи їх пропаганду, німці та інші чужинці могли прийти до переконання, що або взагалі ніяка українська нація реально не існує, а с

лише невелика частина інтелігенції, що зве себе "українцями", або ж, що "українці" це просто назва групи політичних партій, з якою доводиться рахуватись постільки, поскільки вона виявляє активність і може мати вплив на певні круги населення.

"Національний Союз" став осередком, біля якого купчились усі опозиційні елементи і осередком не тільки "легальної, опортуністичної боротьби з гетьманщиною", як казав ес-ерівський історик П. Христюк, але й заходів зовсім повалити Гетьманську Державу. Той же Христюк каже, що українські ес-ери вели в Союзі свою окрему політику: "М. Шаповал і деякі інші члени партії, що входили до складу Союзу, провадили там роботу більше на власну відповідальність, ніж після директив партії. Подібну до соц.-рев. позицію займала і селянська спілка, що була під впливом соц.-революціонерів". (Христюк, т. 3, стор. 90). Це була "робота", направлена просто на зруйнування Української Держави за допомогою московських большевиків. Одним з головних ініціаторів цього задуму був В. Винниченко, який 18 вересня був обраний головою Національного Союзу і який повів таємні переговори з представниками большевицької мирової делегації, яка перебувала в Києві.

Як бачимо, соціально-революційні елементи в Краю ніколи не складали зброї і вели свою агітацію, стараючись викликати й провокувати розрухи та повстання. Спеціально біля цього заходила партія соціалістів-революціонерів, її так зване ліве крило. Це ті провідники Центр. Ради, що — передчуваючи своє падіння — ще у квітні взяли із державної скарбниці грубі мільйони карбованців для "діяльності" в підпіллі проти Гетьманського уряду. Не маючи змоги викликати загальне повстання, соціалісти-революціонери вкупі з большевиками в липні, серпні і вересні переводили локальні повстання у Васильківському, Звенигородському повітах, в Таращанському, в околицях Чернігова, в Глухівському і в Новгород-Сіверському повітах, біля Могилева-Подільського та в інших місцях.

Всі вороги так Гетьманщини, як і взагалі української державности, координували свої сили і не перебирали засобами, щоб тільки повалити "буржуазний" уряд Гетьмана. На квартирі товариша міністра фінансів Української Держави Ма-

зуренка (залишився з уряду УНР) Раковський і Мануїльський вели переговори з Винниченком про державний переворот на Україні. Міські думи й земства, керовані російською і українською демократією ще з 1917 року, закликали до відкритих повстань проти "буржуазного" Гетьмана. Вся російська й жидівська демократія в Україні була в гострій опозиції проти уряду. Російські праві й націоналістичні круги ставились принципіально вороже до самої ідеї української державности що стояла на перешкоді реставрації всеросійської монархії.

Зрозуміло, що де-які організації, які вели явну агітацію проти Української Держави, от як "Бунд" або "Союз професійних спілок" зазнавали репресій. Бувало, що арештовувалися люди, які за попереднього режиму відігравали визначну роль. Такі були, наприклад, арешти В. Винниченка 28-го червня, але на другий день звільнено за особистим розпорядженням Гетьмана, С. Петлюри й М. Порша 27-го липня та інших. Певна річ, що ці арешти викликали страшенне роздратування серед української демократії й трактувались нею, як боротьба з "українством". Обвинувачували Гетьманський уряд в "реакційності", коли така політика уряду не мала нічого спільного з реакцією і ніяких цілей реакції не переслідувала.

Всім відомо, що політика і діяльність Міністерства внутрішніх справ кожної країни віддзеркалює політику і діяльність тої країни і її уряду. Щоб ясно з'ясувати політичний стан, політику і діяльність Української Гетьманської Держави в 1918 році, дозволимо тут навести "Загальні принципи політики Міністерства Внутрішніх Справ і спеціально діяльність провінційної адміністрації, як їх вияснив міністер Ігор Кістяковський у своїй промові, виголошеній на з'їзді губерніяльних старост та їх помічників у Києві 19 вересня 1918 р. У цій промові міністер Української Держави сказав:

"При допомозі союзників: Німецької Держави й Австро-Угорщини, Україна вступила на широкий шлях свого державного самостійного існування. Зріст та розцвіт України можливі тільки на твердих національних підставах. Могутній рух селян-хліборобів, перенятий здоровими ідеями державности, підняв історичний прапор українського самостійности — Гетьманство. Під цим прапором йде глибокий національний

рух і нашим завданням підтримати його всіма засобами й всіма силами. Культурна, просвітня та взагалі національна праця як в центрі, так і на місцях в напрямку відновлення української державности повинна зустрічати повну нашу піддержку і допомогу. До цієї праці конче треба притягати усі українські національні елементи, що бажають щиро і чесно працювати над утворенням Гетьманської України.

Але міністерство внутрішніх справ не виконало б свого національного завдання, коли б не звернуло серйозної уваги на ті злочинні елементи, котрі борються з нашою державністю. Представники крайніх лівих партій на підставі інтернаціоналізму провадять найінтенсивнішу працю, прямуючи нахабно обдурити нарід гаслом загальної клясової боротьби. Практичною ідеологією цих елементів являються гасла революції й захоплення влади. Особи, котрі захоплювали владу при допомозі різного роду "совітів" і комітетів, що грабували та нищили мирну людність, не покинули ідеї грабунку та насильства. З цими ворогами суспільности міністерство внутрішніх справ повинно провадити енергійну боротьбу і до цієї боротьби я вас закликаю.

На великий жаль, мушу сконстатувати, що й поміж українцями існують течії, котрі революційне захоплення влади і принцип соціального інтернаціоналізму ставлять на перше місце. На них треба дивитись, як на псевдонаціоналістів. Тут націоналізм тільки оборонна барва, котра не повинна вводити в блуд міністерство внутрішніх справ. Протинаціональні та протидержавні елементи дістаються й до наших здорових інституцій держави, як професійних спілок, кооперативів, культурних й просвітних товариств і т. д. Не може бути жадного сумніву, що без професійних спілок, не може бути здорового робітничого руху, без кооперативів немислима організація нашого господарського життя — одначе, власне, в ім'я перш за все збереження й захисту цих державних інституцій міністерство внутрішніх справ повинно прикласти всіх зусиль для того, щоб ці інституції не були заслоною, за котрою ховаються люди, що мають зовсім інші цілі.

Теж саме треба сказати щодо окремих політичних партій. Українська Держава може йти по шляху свого національного розвитку тільки при умові широкої політичної толерантности. Окремим політичним партіям треба дати цілковиту волю бо-

ронити свої ідеї і погляди. В цьому питанні не може бути винятку й для партій соціалістичних, котрі стоять на підвалинах еволюційного розвитку соціалізму. Але революційний соціалізм — явище протидержавне, і приклад російської революції показав все безглуздя революційного соціалізму. Оскільки безглуздя не має права претендувати на соціальне будівництво, настільки держава повинна боротись з революційним соціалізмом. (Підкреслення моє — Д. Г.). Перед міністерством внутрішніх справ стоїть тяжке завдання впорядкування місцевого життя. Поза державною роботою місцевих людей, поза працею земських і міських самоврядувань місцеве життя не можливе, однак досвід революції показав, що місцеве самоврядування, збудоване на протидержавним виборчим законом, знизило місцеве господарство та повернуло здорове господарче життя земств і міст в боротьбу політичних програм.

Тепер внесено в Раду Міністрів закони про вибори до земських та міських самоврядувань, збудовані на широких демократичних, а не протидержавних підставах і будем сподіватися, що на місцях знову відродиться місцеве господарство та могутньо рушить вперед місцеве життя. Без сумніву, велику піддержку новому земському і міському самоврядуванню дасть "третьій елемент", котрий в період самої завзятої революційної боротьби не зійшов з своїх славних постів і кінче треба вжити всіх заходів до того, щоби цих ідейних працівників утримати на своїх місцях.

Але, шановне панство, головним завданням міністерства внутрішніх справ має бути турбота про село та біднішу міську людність. Цей елемент повинен ясно бачити, що правительством насамперед і виключно думає про них, що всі сили державного будівництва направлено на утворення народного, а не клясового добробуту. Виданий правительством земельний закон дав широку спромогу селянам набувати землю. Встановлюючи 25-десятинну норму землеволодіння, Закон поставив певну ідею парцеляції землеволодіння. Загально відомо, що за час війни й революції у селян зібралась великі запаси грошових заощаджень. Ці заощадження селянство повинно повернути на купно землі.

Представники місцевої влади не повинні відноситись до цього питання байдуже. Навпаки, вони повинні вжити всіх

сил до того, щоб допомогти всіма способами місцевій людині в її природнім стремлінні до набуття землі. Тут потрібна велика творча праця, і я прошу вас звернути на це питання серйозну увагу. Чим скорше селяни розпочнуть чи при допомозі державного земельного банку, чи власними силами купувати землю, тим глибше будуть закладені підвалини національного будівництва". ("Вісник політики, літератури й життя", ч. 35-36, стор. 498. Д. Дорошенко, "Історія", т. 2, стор. 262-264).

Ми ширше навели цей виступ, як історичний документ, який не підлягає жодному сумніву. Виступав перед периферійними провідниками Української Держави не недоук середньої чи вищої школи, не революційний хаотик і руйнник, а 42-літній визначний адвокат, професор права на університетах, син видатного професора права Київського університету св. Володимира і рідний брат видатних українських національних діячів Кістяковських, один з нащадків яких і тепер пишається славою видатного науковця в США, а в недавньому минулому — дорадника президента США.

З наведеного випливає, що після повернення Гетьмана з Берліну і нормалізації державних відносин України з Німеччиною, боротьбісти з табору революційного соціалізму ще більше активізуються у намірі захоплення влади. Але Гетьман і його уряд продовжували розбудову Української Національної Держави також із збільшеною енергією. 16-го вересня вийшов закон про земське самоврядування у кожній губернії і повіті. 1-го жовтня сталося порозуміння України з Кримом про злуку з Україною на основі автономії Криму в складі Української Держави.

А 11 жовтня оприлюднено Закон про організацію Української Армії. Українська Армія складалась з 8 армійських корпусів у складі 16 піших дивізій та одної окремої пішої бригади та інших додаткових військових одиниць різного призначення, що вимагалось потребою охорони Держави. Українська Фльота складалась з Чорноморської фльоти, що теж складалась з різних за стратегічним призначенням кораблів, з додатком до неї Дніпровської фльотилії. Українська **Авіація** складалась з 3-ох авіаційних груп, важкої і морської ескадрилій, 8 авіаційних дивізіонів та інших авіаційних підрозділів.

16-го жовтня Універсал ЯВПана Гетьмана відновляє Українське Козацтво по всіх місцях його історичного існування в Україні. Українські козаки, будучи громадянами Української Держави, творять окремий традиційний стан України. Крім звичайних громадянських обов'язків, мають вони почесний обов'язок забезпечення державности України. Маючи військову організацію, творять вони вкупі Українське Козацьке Військо. Головним Отаманом Козацьких Військ є ЯВПГетьман.

Пригадаймо факти, як Гетьман весь час стремів до створення державного уряду з участю консервативних й демократичних сил, закликав національну демократію до будівництва Української Самостійної Держави. Як видно з виступу міністра внутрішніх справ І. Кістяковського, уряд Української Держави не заперечував плекання партіями соціалістичних ідей еволюційними методами в законному порядку; уряд переслідував тільки революційний соціалізм, бо це шкодило державному будівництву. Тепер, по повероті з подорожі до Німеччини і стоячи перед такими важливими завданнями, як переведення в життя земельної реформи і скликання Державного Союму, Гетьман знову і ще енергійніше приступив до практичних заходів у напрямі притягнення української національної демократії до участі у правительстві, щоб тим скріпити й ще виразніше заманіфестувати національний напрям політики Української Держави.

Приймаючи Національний Союз за виразника стремління цієї демократії, Гетьман 5 жовтня запросив представників його на розмови. З'явилися: голова союзу В. Винниченко й члени президії А. Ніковський і Ф. Швець. Виявилось, що погляди на проблеми так Нац. Союзу, як і Гетьмана сходяться. Тоді ж прийшли до порозуміння, що головою зреорганізованого кабінету залишається Лизогуб і тому питання про те, кого буде запрошено до нового кабінету, тепер обмірковувалось між Ф. Лизогубом і В. Винниченком безпосередньо; їх розмови провадилися довірочно.

Але Національний Союз і тут вдався до підступу. У часі цих довірочних переговорів Союз випустив за підписом свого голови В. Винниченка й секретаря П. Дідушка розраховану, як каже П. Христюк, "на громадську опінію Центральних

Держав" (стор. 112) — "Заяву про внутрішнє й міжнародне становище України" з дуже гострою оцінкою кабінету Ф. Лизогуба й нарисом політичної програми самого Союзу. "Ми не вважаємо сучасний уряд на Україні повномочним і законним представником Української Держави", — починалась ця Заява. І далі йшла та сама демагогія, відома (і наведена в попередніх статтях) з декларації т. зв. "Національно-Державного Союзу", "меморандуму С. Петлюри" та інших заяв революційно-соціалістичних груп.

Цього занадто багато, — пише історик Д. Дорошенко, — навіть для тих представників української демократії, які, поділяючи загально-демократичні принципи, все ж таки розуміли ту велику небезпеку, яка загрожувала молодій Українській Державі від напрямку і способів політики Національного Союзу. "Вісник політики, літератури й життя", подавши текст "Заяви", зробив від себе таку примітку:

"Подаючи отсю Заяву на сторінках нашої часописи, не можна не зауважити, що: коли вона є заповіддю боротьби за владу національних елементів, то вітаємо її найгарячіше. Коли ж це має бути початком нових соціальних і політичних експериментів, які вже раз пережила Україна, то чи не буде це й початком кінця самостійної України?" ("Вісник...", ч. 42, стор. 556).

Незручність Заяви зрозуміли і самі провідники Нац. Союзу, бо в ч. 193 "Нової Ради", появилася спростовання з в'ясненням, що ця Заява "являється старим проектом резолюції з приводу оголошення пунктів Вільсона. Ця резолюція, не буди прийнята для друку, ніяким офіційним виступом Союзу не являється".

Дволичність Національного Союзу по відношенню до співпраці з Гетьманським урядом, з одного боку, а з другого — міжнародня ситуація, що набрала уже в жовтні надзвичайно складного і загрожуючого стану для долі Української Держави, викликали поживлену активність політичних партій. Передбачаючи поразку Німеччини й Австро-Угорщини у війні і знаючи стремління Антанти відновити цілість Росії, в Україні підняли голос прихильники федерації України з іншими краями кол. Росії і з самою Росією. Навіть появилася відома "Записка дев'яти" — міністрів Гетьманського уряду

про зміни самостійної політики України на федерацію з Росією, бо інакше, мовляв, Антанта знищить Україну. Однак це не перешкодило довести розмови з Нац. Союзом до кінця і 24-го жовтня прийшло до реконструкції Гетьманського уряду.

З 16 міністрів, під головуванням Лизогуба, п'ять — Лотоцький, Стебницький, В'язлов, Леонтович і Славінський пройшли як кандидати Нац. Союзу. За партійною приналежністю вони були "соціалісти-федералісти", яких ліві соціалістичні партії вважали представниками інтересів "дрібнобуржуазії". В цьому й полягає дволичність Нац. Союзу, бо ніхто з соціалістів-революціонерів і соціал-демократів до складу уряду не ввійшов.

Гетьман оповістив склад нового кабінету. І відразу провідники Нац. Союзу вважали за потрібне публічно оголосити устами голови Союзу В. Винниченка, що Нац. Союз не бере на себе відповідальності за діяльність нового кабінету й буде стояти до нього в опозиції. "Більш того, — констатує міністер закордонних справ Д. Дорошенко, — Нац. Союз не тільки зрікся піддержувати "українізований" кабінет міністрів, а саме в той час, коли цей кабінет тільки що сформувався й мав почати свою працю, лідери Нац. Союзу з В. Винниченком на чолі вже вирішили розпочати збройне повстання проти Гетьманського правління і (ніби) С. Єфремову коштувало великих зусиль умовити Винниченка не робити цього принаймні поки в кабінеті сидять "свої люди".

Новий кабінет Лизогуба зійшовся вперше 26 жовтня. Серед членів кабінету, — свідчить член його, історик Дорошенко, — панував строго діловий настрій і вони жваво взялися за роботу. Гетьман був задоволений наслідками своїх зусиль у напрямі створення загально-національного й демократичного кабінету та сподівався на дальше поширення співпраці з політичними партіями. 29 жовтня Гетьман видав Грамоту до Українського Народу.

У Грамоті до Українського Народу Гетьман оголошує підсумки першого півроку праці Гетьманського уряду. Він оповіщає: "В області внутрішнього життя краю Наш Уряд видав ряд законів, що кладуть міцну основу для майбутньої державности України. Було видано закони про грома-

дянство Української Держави, про встановлення Державного Сенату, про заснування двох українських університетів, вироблено законопроекти про утворення Української Академії Наук і Мистецтв; видано було закони, що кладуть міцну основу для створення своєї армії, фльоти та авіації, поліпшено становище всіх працівників судового відомства, народніх учителів і духовенства; видано закони про порядок виборів у земські і міські установи, заведено Державний Земельний Банк і за цей час видано більш 400 інших законодавчих актів, що їх метою являлось упорядкування політичного та економічного стану України. Наслідки всіх цих заходів незабаром виявились у загальному підвищенні економічного й культурного добробуту краю, що являється головною запорукою тривалості самої Держави“.

“За ці шість місяців великою працею обраного Нами Уряду, що працював за нашими вказівками, зроблено дуже багато для зміцнення нашої Держави, як самостійної та незалежної Держави. Наше міжнародне становище, як суверенної держави, було визнане союзними державами й тепер дістає своє затвердження від нейтральних держав.“

Гетьман заповідає — далі здійснення незабаром земельної реформи, вжиття заходів для розвитку в Україні промисловости й вироблення закону про Державний Сойм.

5-го листопада затверджено плян розбудови Київського залізничного вузла, як певного етапу на шляху до розвитку Української столиці.

8-го листопада затверджено Статут Військової повинности. Військова повинність є загальна та обов'язкова для всіх громадян Української Держави.

За короткий, порівнюючи, час міністер земельних справ Леонтович підготував проєкт земельної реформи, який полягав у примусовому викупі і парцеляції великої земельної власности. Був встановлений максимум 200 дес. на одного більшого вже володіючого земельного власника і нового придбання для малоземельних хліборобів не більш 25 дес. на одне господарство. Закон уже був затверджений Гетьманом. Міністер ісповідань Лотоцький заповів в імені правительства на Всеукраїнському Церковному Соборі автокефалію Української Церкви. Міністер освіти Стебницький провів затвер-

дження штатів уже заснованої Української Академії Наук. Цілий ряд інших важливих справ було намічено, або навіть уже вирішено новим кабінетом.

Але незалежні від уряду події як міжнародного, так і внутрішнього характеру, чорними хмарами насувалися над Україною. Вони і змусили Гетьмана взяти незвичайний курс політики заради врятування України від руїни і спасіння Української Самостійної Державности, з забезпеченням дальшого національно-державного розвою.

7. Соціалісти готують повстання проти Гетьманщини. Грамота Гетьмана про ідею федерації з Росією. Повстання проти Гетьманщини. Гетьман зрікається влади.

У жовтні-листопаді 1918 р. настав черговий іспит для української революційної демократії і соціалістично наставленої української інтелігенції перед українським народом. Історія відкине обвинувачення соціалістами гетьманців за політику останніх, включно з (тактичних мотивів) грамотою Гетьмана про федерацію з неіснуючою Росією. Бо соціалісти посіли революційну владу в Україні після падіння царату; вони за своїм уподобанням організували політичний провід — Центральну Раду; вони перші користали з революційного і національного піднесення українських народніх мас; вони вперто тримали політичну владу в своїх руках, не допускаючи до політичного проводу антисоціалістичні сили; зрештою, вони валили антисоціалістичну владу, коли ця остання правила Україною. Отже українські соціалісти несуть повну відповідальність за те, що сталося в Україні в листопаді і грудні 1918 року.

Першим іспитом для революційно-соціалістичної демократії був березень-квітень 1917 року. Тоді Центр. Рада і Національний Конгрес мали задекларувати відновлення Козацько-Гетьманської Держави, тобто відновити політичний стан України, який здобуто було Великою Українською Національною Революцією під проводом Богдана Хмельницького. Із зреченням престолу династією Романових, яким анульовано Переяславську умову, це мусіли зробити провідники української революції. Але цього не зробили, а пішли

разом з російською демократією, чим зрадили історію України, знехтували традицію і славу українського народу, поглинули над державними правами українців на своїй предківській Землі.

Другим іспитом для революційно-соціалістичної демократії був жовтень-листопад 1917 року. Тоді, після захоплення влади більшовиками в Петрограді, буквально всі суспільні групи українського населення чекали від провідників Центр. Ради проголошення державної незалежності України і створення національної єдності в Краю для спільного національного і культурного розвитку Української Держави. Але 3-й універсал проголосив федерацію з Росією і націоналізацію землі, себто ліквідував приватну власність на землю, чим розгромив могутню в Україні хліборобську клясу, офіційно започаткував клясову боротьбу в Краю, посіяв хаос і руїну.

Третім іспитом для революційно-соціалістичної демократії був березень-квітень 1918 р. Укладаючи мировий договір з Центральними Державами і маючи намір увійти в союз з Німеччиною і Австро-Угорщиною, треба було проголосити самостійність України хоч би й у формі демократичної республіки, але на зразок європейських країн, а не "народньої" з орієнтацією на пролетаріат із советсько-соціалістичним курсом політики, — це найперше. А по-друге, з приходом німецьких і австрійських військ на Україну треба було відразу відмовитись від політики клясової боротьби, а стати на позиції інтересів всіх кляс і суспільних груп українського народу, анулювавши націоналізацію і соціалізацію земель і допустивши до урядової коаліції "буржуазні" партії і всі політичні організації т. зв. правого напрямку. Якщо ж з різних причин, зокрема з недоговорености між партіями до такої зміни політики за Центр. Ради не дійшло, то вже у травні, коли Гетьман формував Кабінет міністрів, всі обставини, що утворились тоді на теренах бувшої Росії і взагалі на Сході Європи, підказували українським соціалістам піти на співпрацю з Гетьманом і німецьким представництвом Німеччини в Україні і спільно творити, укріплювати Українську Самостійну Державу з традиційним Гетьманом на чолі, державу демократичну, у формі конституційної монархії, як це існувало у передових країнах Європи.

Черговим, себто вже четвертим іспитом для революційно-соціалістичної демократії був жовтень-листопад 1918 року. Міжнародна ситуація, а у зв'язку з нею й внутрішнє становище в державі, ставало чим далі все більш загрожуючим. Для всіх ставало ясно, що Центральні Держави програли війну. Болгарія й Туреччина вже вийшли з числа воюючих держав; Австро-Угорщина розвалювалася; Німеччина стояла на передодні революції. Німці вже не ставили перешкод щодо нав'язання зносин з країнами Антанти. Перспективи виводу німецьких військ з України загрожували північним і північно-східним кордонам інвазією з боку Росії. Советське правительство, яке через своїх представників — Раковського і Мануїльського — знаходилося в порозумінні з керівниками Українського Національного Союзу і знало, що вони підготують повстання проти Гетьмана, фактично припинило переговори про мир і стояло в поготівлі до наступу. З жовтня місяця воно почало діяльно готуватись до збройного захоплення України.

Якраз тоді, коли Гетьман 22 жовтня видав Грамоту до "Громадян України", в якій закликав до співробітництва в ділі будування Української Держави на твердих національних основах — перш за все українську національну демократію, представники якої тоді увійшли до складу уряду. — Владімір Ленін 22-го жовтня у Москві на засіданні ВЦВК вказав на "домінуюче значення південного фронту проти України. І зараз же, на 6-му з'їзді советів у Москві, Троцький про Південний фронт сказав: "Питання про південний фронт стоїть для нас тепер дуже гостро. Німецький мілітаризм безумовно впаде. Він буде змушений покинути Україну, а мілітаризм англо-французький поспішить йому на зміну. Нам треба просунутись між німецьким мілітаризмом, який відходить, і англо-французьким, який наближається. Нам треба зайняти Дон, північний Кавказ і Каспій та піддержати робітників і селян України. На нашому південному фронті б'ється як в пульсі доля нашої влади. Необхідна мобілізація всіх сил краю і ці сили потрібні, в першу голову, для південного фронту" ("Ізвестія", ч. 245, 10 листопада 1918 р.). І у той же саме час проти України була виставлена 8-ма Армія з 75 тисяч багнетів, 1400 шабель, 170 гармат, 427 кулеметів, 15 літаків і 6 бронепоїздів.

Ситуація ускладнювалась ще тим, що в Києві звили собі кубло представники різnorodних московських партій і русофільських течій, як лівого так і правого напрямків. І ті і другі, бачачи перемогу Антанти, хотіли зробити Україну базою для повалення большевиків і відбудови "єдиної неділимої Росії". Гетьманщина для них була сіллю в очах і вони кожную нагоду використовували для виступів проти Гетьмана і його самостійної політики. Про дії московської зграї можна докладно довідатись у спогадах Денікіна "Історія русскої смуті" і в кількатомній книжці генерала Головіна "Російская контрреволюція".

За такої тоді ситуації для України лідери "Українського Національного Союзу" готували своє повстання проти Гетьманської Української Держави. Ось як свідчить сам організатор повстання Микита Шаповал:

"Звичайно, українці, що не знають історії *внутрішньої* (підкр. Шаповала) праці Українського Національного Союзу, пишуть і говорять так, що коли Скоропадський оповістив федерацію з Росією, то УНСоюз в той же день оповістив проти Гетьманщини повстання. Виходить так, що коли б Скоропадський не оповіщав федерації, то не було б і повстання. Справді так не було."

"Я був дуже близько до джерела політики УНСоюзу, навіть більше: будучи членом президії УНСоюзу і головою комісії "міжнародних зносин", я працював в порозумінні з Винниченком, з яким ми удвох таємно підготовляли повстання ще задовго до виступу. Фактично діло було так. У вересні 1918 р. я змовився з Андрієм Макаренком, ген. Осецьким, полковниками Павленком і Хилобоченком працювати в напрямі підготовки повстання. Цей плян заздалегідь був вирішений трьома членами Центр. Комітету соціалістів-революціонерів (Григорійв, Лизанівський і я). Потім у цей плян було втаємничено Винниченка, який зразу погодився на нього."

"Так ми нишком підготовляли справу. З гетьманського генерального штабу нам давав відомості полковник ген. штабу Василь Тютюнник (демократ-революціонер). Згодом втаємничено було в цю справу представників січових стрільців (полк. Коновалець) і інші... Ще значно раніш перед повстанням Винниченко і я вели переговори з різними групами про їх

участь в повстанні. Розуміється, соціалісти-революціонери були за повстання. Соціалісти-демократи на пропозицію Винниченка за першим разом були відхилили свою участь в повстанні, але за другим наворотом Винниченкові вдалося їх переконати. Переговори з трьома лідерами соціал-федералістів (Ніковський, С. Єфремов і К. Мацієвич) були неутишні, бо вони рішуче назвали наш намір "авантюрою" і відмовились за свою партію прийняти участь. Вони найбільше боялись большевизму московського, але большевизм буржуазії вони вважали за менше зло. До інших груп ми не зверталися".

"Отже, треба сказати, що листопадова революція 1918 року на Україні була переведена силами соціалістичної і демократичної інтелігенції, трудового селянства і свідомого українського робітництва" (М. Шаповал, "Велика революція і українська визвольна програма", Прага, 1927, ст. 120-21).

А. Крезуб, описуючи "Повстання проти гетьмана Скоропадського і про січових стрільців" (Літ. Наук. Вісник, 1928, кн. XII, стор. 29) свідчить, що ще 30 жовтня січові стрільці (Мельник і Черник) взяли участь у нараді з Винниченком, Шаповалом і Осецьким і дали згоду на участь стрільців у повстанні; що Винниченко і Шаповал підготовляли повстання помимо Національного Союзу, використовуючи тільки фірму Союзу, коли було треба; що "Пленум УНСоюзу приєднався до повстання вже тоді, коли був поставлений перед фактом його початку" (Видання в рос. мові, журнал "Красная летопись", 1922, ч. 5, стор. 30-31. А також П. Христюк, "Матеріяли...", т. III, стор. 129).

Історик Д. Дорошенко констатує: "Отже й всі переговори Винниченка з урядом у справі реорганізації кабінету міністрів і його вперті торги за число міністерських портфельів для кандидатів Національного Союзу були просто комедією: він послав людей до уряду, проти якого сам готував повстання. Ці люди, розуміється, не знали про його подвійну гру і йшли в добрій вірі, думаючи, що цим сповняють в даних обставинах свій національний обов'язок" (Д. Дорошенко, Історія, т. II, стор. 407).

Гетьман, усвідомлюючи загрозу для існування Української Держави, вдається до різних заходів запобігти лиху. Гетьман відряджає міністра закордонних справ Д. Дорошенка до Берліну для переговорів там на місці в справі залишення німець-

ких військ на Україні і для дальшої подорожі через Швейцарію до Парижу й Лондону. Міністер виїхав з Києва 22 жовтня. Під час переговорів у Берліні й вибухнула в Німеччині революція.

Паралельно з місією Д. Дорошенка український посол у Софії Шульгин переговорював з американським послом і той дав зрозуміти, що Антанта неприхильно ставиться до існування окремої Української Держави й воліла б її бачити у федеративнім зв'язку з Росією.

Гетьман, поки виясняться результати місії Дорошенка, вирішив увійти в зносини з Антантою через її представників у Яссах (Румунія). Для цього І. Коростовцю, що мав їхати послом до Америки, було доручено поїхати перед тим до Ясс для зондування ґрунту. Коростовець виїхав 3-го листопада, а 7-го листопада мав розмови з французьким і англійським послами. Вони заявили на початку розмови, що готові говорити з Коростовцем тільки як з приватною особою, бо Україна, як держава, їхніми урядами не визнана, хоч це не відповідало правді, бо Франція і Англія визнавали Україну ще в ґрудні 1917 року.

Одначе, французький посол Де-Сент-Олер у своїм і в імені свого англійського колеги заявив, що "Україна є частиною Росії, яку вони вважають, не дивлячись на Берестейський договір, союзницею; Україна, не будши самостійною державою, не може претендувати, як того бажає київський уряд, на визнання її нейтралітету"... На висловлене бажання Коростовця, щоб держави Антанти, по згоді з українським правительством, прислали свої війська для охорони краю після виходу звідти військ німецьких, послали відповіді, що не знають, як дивляться їхні уряди на це питання, але думають, що задля відновлення спокою і ладу на території Росії буде вжито військових заходів спільного характеру як на Півночі, так і на Півдні, за допомогою Добровольчої Армії. Одним словом, держави Антанти будуть поводитись з Україною відповідно до того, як вона далі вестиме свою політику. Але треба тепер же виключити з уряду міністрів, скомпромітованих своїми германофільськими зв'язками і замінити їх людьми, які користуються довір'ям Антанти. Їх політичний напрям не грає ролі, можуть бути українські націоналісти або соціалісти. Посли попросили передати вербальну ноту через фран-

цузького морського представника маркіза Де-Беллоа. Так звітував І. Коростовець про свою місію у спеціальній записці.

Одночасно Гетьман шукав спільників проти большевицької загрози не тільки на заході, але й на сході. Таким спільником, після того як Добровольча Армія захопила Кубань, залишився Дон, "Всевелике Військо Донське", на чолі якого стояв ген. Краснов, через якого можна зв'язатись з Кавказом, Кримом, Грузією і Добровольчою Армією Денікіна, — з останнім треба було пов'язатись в першу чергу. Для цього Гетьман Павло зустрівся на станції Скороходово 3-го листопада з ген. Красновим, Військовим Отаманом Дону, якого просив бути посередником у розмовах з Денікіном. Краснов погодився. 4-го листопада ген. Краснов у ролі посередника звернувся листовно до міністра денікінського уряду, ген. Кримського, і запропонував відбутися з'їзд делегатів: Добровольчої Армії, Дону, Кубані, Тереку, Грузії й Криму. В листі Краснов підкреслив, що ціль з'їзду одна: опрацювання пляну для спільного виступу проти большевиків.

Яка ж відповідь? Ось що писав Краснов: "Але простягнуті Гетьманом і мною руки залишились неприйнятими. Все не сподобалось Денікіну. По-перше, пропозиція про з'їзд виходила не від нього, а від Гетьмана; по-друге, погодитись на розмови з Гетьманом, Грузією й Кримом, значило визнати їх *самостійність*. Від кого? Від Добровольчої Армії, звичайно, яка персоніфікувала всю Росію і була її емблемою".

Ще 17-го жовтня Рада Міністрів ухвалила закон про організацію добровільних дружин "для підтримання законности і порядку". На чолі дружин стояли начальники, призначені самим Гетьманом. Дружини складались з постійних інструкторів і охотників, які сходилися на випадок тривоги. На жаль, до цих дружин, — каже проф. Дорошенко, — записувалися здебільшого бувші військові і взагалі міські елементи, мало певні з українського національного погляду.

Трагічним було те, — констатує міністер закордонних справ Дорошенко, — що для захисту держави взагалі не знаходилося у цей критичний час певного елемента саме серед тих, кому ідея самостійности України мусіла бути найдорожчою. Партійні засліплення одних, нерозуміння ваги моменту й обставин других вели Державу до загибелі. І тут не помагали ніякі заходи й старання уряду. Передбачаючи бажання

Антанти, Гетьман усунув з поста товариша міністра закордонних справ Палтова, який мав славу одвертого германофіла. Його місце заняв Артемій Галіп, який мав деякі зв'язки з представниками Антанти ще в 1917 р., коли вони в імені Франції й Англії визнали офіційно в Києві самостійність України. Скоро стали відомими й вимоги Антанти і тому стало питання й про цілий кабінет Лизогуба, який в особі свого прем'єра, міністра закордонних справ і ще кількох міністрів, був заангажований у зв'язки з Центральними державами. Гетьман прийшов до переконання, що треба тимчасово створити новий кабінет, до якого б Антанта поставилась з більшим довір'ям, ніж до кабінету Лизогуба і який би потрапив перебути перші важкі часи безпосередніх стосунків з Антантою. І це тим більше, що дістаючи відомості про підготовку повстання Національним Союзом, Гетьман тратив довір'я до членів кабінету, що ввійшли туди як кандидати Національного Союзу, вважаючи їх за несвідоме, може, зрадця в руках людей, які завзялися повалити гетьманський уряд.

Такою була зовнішня і внутрішня ситуація України у жовтні-листопаді 1918 року. Гетьман, устатививши українську державність, перевівши цілу низку добрих започаткувань особливо в культурно-освітньому напрямі, закликав і відкривав широко двері для національної демократії до державного управління, щоб спільними силами і за допомогою доброзичливих сусідів охоронити і оборонити Україну від ворогів після залишення краю німецькими військами і забезпечити дальший розвій державности. Але т. зв. "національна" демократія, будучи засліпленою своїм партійництвом і соціалістичними утопіями, йшла своєю антидержавною дорогою. Національний Союз, замість об'єднання з Гетьманом і його урядом у такий критичний час для України, задумав скликати "Національний Конгрес" на 17 листопада 1918 р., надаючи йому значення передпарляменту. Спочатку Гетьман, — як свідчить історик Дорошенко, — поставився прихильно до ідеї такого конгресу, сподіваючись, що він приведе до консолідації національних течій серед українського громадянства і тим скріпить також і становище Держави, тому він хотів дозволити цей конгрес і збирався сам на ньому появитися й привітати. Але дуже скоро виявилось, що завданням конгресу мало бути

— "вирішити не тільки питання внутрішні, особливо, який державний лад має бути в Україні, але також надзвичайної ваги питання міжнародної політики". Конгресові надавалося наперед значення "народоправного органу", й він задалегідь вітався як "господар землі української". У програмі конгресу було поставлено другим пунктом питання про "форми державного будування на Україні".

Було ясно, що конгрес хочуть використати для державного перевороту. Справа дозволу конгресу мала вирішитися на Раді Міністрів. Майже половина міністрів — у тім числі всі кандидати Національного Союзу — висловились за допущення конгресу, але він не пройшов більшістю одного голосу (сім було за, вісім проти). Гетьманові стало ясно, — констатує історик Дорошенко, — що він не може цілком опертись на кабінет міністрів у його тодішньому складі і він рішив його розпустити. "І не бачачи ніде опори не тільки для збереження Української Гетьманської Держави, але й для охорони Краю від неминучої руїни, Гетьман зважився на дуже тяжкий крок, який йому в тих трагічних обставинах здавався одним рятунком: на проголошення ідеї федеративного зв'язку з майбутньою не-большевицькою Росією".

У день розпуску кабінету Лизогуба 14 листопада 1918 р. появилася Грамота Гетьмана такого змісту:

"Перемир'я між Німеччиною і державами згоди заключено. Найкривавіша війна скінчилася і перед народами всього світу стоїть складне завдання утворити основи нового життя.

Серед решти частин многострадальної Росії на долю України випала, порівнюючи, більш щаслива доля. При дружній допомозі Осередніх Держав вона заховала спокій аж до нинішнього дня. Ставлячись з великим почуттям до всіх терпінь, які переживала рідна їй Великоросія, Україна всіма силами старалась допомогти своїм братам, оказуючи їм велику гостинність і піддержуючи їх всіма можливими засобами в боротьбі за відновлення в Росії твердого державного порядку.

Нині перед нами нове державне завдання. Держави Згоди здавна були приятелями колишньої єдиної Російської Держави. Тепер, після пережитих Росією великих заворушень, умови її майбутнього існування повинні, безумовно, змінитися. На інших принципах, принципах федеративних повинна бути відновлена давня могутність і сила всеросійської держави. В

цій федерації Україні належить зайняти одно з перших місць, бо від неї пішов порядок і законність в краю і в її межах перший раз свобідно віджили всі принижені і пригноблені большевицьким деспотизмом громадяни бувшої Росії. Від неї ж вийшла дружба й єднання з славним Всевеликим Доном і славними Кубанським і Терським Козацтвами. На цих принципах, які — я вірю — поділяють і всі союзники Росії, Держави Згоди, а також яким не можуть не співчувати без винятку інші народи не тільки Європи, але і всього світу, повинна бути збудована майбутня політика нашої України. Їй першій належить виступити в справі утворення всеросійської федерації, якої кінцевою метою буде відновлення великої Росії.

В осягненні цієї мети лежить запорука добробуту, як всієї Росії, так і забезпечення економічно-культурного розвитку цілого українського народу на міцних підставах національно-державної самобутности. Глибоко переконаний, що інші шляхи були б загибеллю для самої України, я кличу всіх, кому дорога її майбутність, тісно зв'язана з будучиною і щастям всієї Росії, з'єднатися біля мене і стати грудьми на захист України і Росії. Я вірю, що в цій святій патріотичній справі ви, громадяни і козаки України, а також і решта людности, дасте сердечну і могутню підтримку.

Новозформованому нами кабінетові я доручаю найближче виконання цього великого історичного завдання.

Павло Скоропадський".

Новозформований, тимчасовий для переходової доби, кабінет очолив С. Гербель, міністер продовольчих справ, ділич-землевласник на Харківщині, колишній Харківський губернатор, відомий як дуже чесний і енергійний адміністратор, людина сильної волі, з великим адміністративним досвідом і відомий із своїх антантофільських симпатій. Потім кабінет Гербеля мав уступити — так було домовлено. Вести переговори з українськими діячами демократичного напрямку було відразу ж тоді доручено П. Я. Дорошенкові, видатному українському діячеві. Зважаючи на особливу вагу справи освіти і національної культури, яка не мусіла залежати від часових хитань політичного курсу, міністерство освіти було доручено В. П. Науменкові, заслуженому національному

діячеві, колишньому довголітньому редакторові "Київської старини" й "України", ініціаторові Українського Наукового Товариства в Києві. Новий кабінет оголосив 15 листопада повідомлення, що стосувалося програми його діяльності. Ось вона:

"Пристапивши до виконання своїх обов'язків, Рада Міністрів Української Держави доводить до загального відома, що найближчими завданнями її діяльності буде:

1. Праця коло відбудування єдиної Росії на федеративних основах із задержанням на Україні всіх прав на розвиток її державности і національної самобутности;

2. Збереження і зміцнення державного ладу на Україні, що може бути досягнуто лишень при умові забезпечення України від анархії і большевизму;

3. Негайне оголошення закону про Державний Соїм і вибори до нього на демократичних основах;

4. Земельна реформа на основах, оповіщених Паном Гетьманом у грамоті від 29 жовтня ц.р.;

5. Охорона поліпшень умов праці;

6. Звільнення торгу від обмежень і в першу чергу скасування хлібної монополії та твердих цін на хліб;

7. Негайно має бути вжито самих рішучих заходів до відновлення залізничного транспорту і до полегшення харчових і житлових негод служачих і робітників на залізницях. Знаючи всю трудність своєї праці в цей час, Рада Міністрів сподівається, що важкий обов'язок, котрий спав на її долю, буде полегшено широкими верствами людности, котрі відчують потребу забути партійні і національні незгоди для досягнення великої мети оновлення рідного краю на демократичних основах".

Грамота Гетьмана про ідею федеративного зв'язку з майбутньою не-большевицькою Росією наведена тут повністю. Також повністю наведено повідомлення нового Кабінету Міністрів, стосовне до його програми діяльності. Зроблено це нарочито, щоб читач сам міг вдуматись у зміст цих двох актів і, зважаючи на політичну тоді ситуацію, вирішити — чи давали ці акти підставу українським соціялістам валити шляхом повстання Українську Державу Гетьмана, якщо вони,

соціалісти, справді хотіли державної самостійности України. Прочитавши грамоту Гетьмана і повідомлення нового Кабінету Міністрів — рекомендується порівняти їх із текстами 1-го, 2-го і 3-го універсалів Центр. Ради, які проголошували українські соціалісти, а також пригадати події на маргінесі тих універсалів і тогочасну політичну ситуацію. І ту ситуацію порівняти з ситуацією в середині листопада 1918 року в Україні.

Тоді читач впевниться, що Гетьман не кланявся і не просив російські чинники піти на федерацію з Україною, як це робили провідники Центр. Ради, оббиваючи пороги Тимчасового уряду в Петербурзі; що Гетьман не добивався і ні від кого не одержав згоди на федерацію, як то добились і одержали представники Центр. Ради згоду Тимчасового уряду в Петербурзі тільки на "краєву автономію" і то лише п'яти губерній; що Гетьман не скликав інтернаціональних конгресів для створення російської федерації, як це робили провідники ЦРад в часи 3-го універсалу, а навпаки — Гетьман в листопаді 1918 р. закликав Дон, Кубань, Кавказ, Крим і Денікіна організувати спільний виступ проти московських більшовиків, які загрожують існуванню самостійної України і названих країв та нищать свободи для російського народу, здобуті в революції; картав у розмові з Красновим генерала Добровольчої армії Денікіна за заперечення державної свободи для народів колишньої Росії.

Сама грамота Гетьмана написана в поміркованому державницькому дусі для України. У грамоті говориться про творення "нового життя" кожним народом; про зміну умов життя в Росії; що Україні "в цій федерації належить зайняти одно з перших місць"; говориться про "дружбу й єднання" з Доном, Кубанню та іншими народами. У грамоті говориться про "забезпечення економічно-культурного розвитку цілого Українського народу на міцних підставах національно-державної самобутности". Гетьман, не бачачи іншого виходу, щоб врятувати від загибелі Україну, кличе всіх, кому дорога її майбутність, "стати грудьми на захист України і Росії". До речі, цю останню фразу у знаках наведення наводить пан Іван Кедрин, заявляючи, що — "Актом політичного русофільства, яке прагнуло оперти українську державу на тісному

зв'язку з Росією, була Грамота Гетьмана Павла Скоропадського з 14 листопада 1918 року, в якій закликалося "стати грудьми на захист України і Росії".

На думку автора цих рядків доречно буде довести до відома читача, що Липинський називав українських соціалістів, що валили Українську Державу Гетьмана, "незрячими" політиками. До них напевно можна зачислити й пана Кедрина, який і за 50 років не прозрів, бо не добачив, що Гетьман закликав стати грудьми на захист не "єдиної" Росії, а таки "України і Росії" від найбільшого тоді ворога і для України і для Росії — московських большевиків, що й ствердило півстолітнє існування большевицької Московії. А св. п. Гетьман Павло Скоропадський тоді бачив того найзлішого ворога і бачив злигання з ним українських "незрячих" соціалістів, тому й шукав спільників для боротьби з тим лихом.

І програма діяльності Ради Міністрів під головуванням Гербеля ясно зазначає про "задержання на Україні всіх прав на розвиток її державности і національної самобутности"; про — "Збереження і зміцнення державного ладу на Україні, що може бути досягнуто лишень при умові забезпечення України від анархії і большевизму"; про — "Негайне оголошення закону про Державний Сойм і вибори до нього на демократичних основах".

Отже зі всього видно досить ясно, що Грамота Гетьмана з 14 листопада 1918 р. — акт односторонній, дипломатичний, що мав на меті відвернути злобу Антанти, як союзниці Росії, проти України, запобігти на цей тяжкий час напади російських і проросійських сил на Українську Державу, навіть більш того — прилучити ті сили до сил українських у боротьбі проти московського большевизму, який вже розпочав було наступ на Україну і силами регулярних військ з півночі, і активізацією повстанських сил на території України. І з цього пункту акт про ідею федеративного зв'язку з не-большевицькою Росією цілком був резонний для виходу з тяжкої політичної ситуації України.

Однак Грамота Гетьмана мала тоді і другу сторону медалі: нею, бодай і фіктивно чи тільки теоретично, проголошувалась ідея федеративного зв'язку з Росією, тобто відступ від повної самостійности Держави, нехай лише тактичний відступ, але все таки відступ від довше як піврічного буду-

вання Української Самостійної Козацько-Гетьманської Держави. Це був акт великого ризику. Цей акт був конче потрібний для запобігання хаосові і руїні, для відвернення помсти антантських сил за "союз" з Німеччиною. Але цей акт відіграв би потрібну тоді роль, коли б його підтримала і тісно співпрацювала українська революційна інтелігенція з рамени того ж таки "Українського Національного Союзу партій". Але остання, як слушно зазначав В. Липинський, була "занадто наївна в політиці", занадто "запаморочена соціалістичними утопіями", "щира" у ставленні до російської демократії, "незряча" в законах побудови української державности. Через ту наївність і незрячість українська революційно-соціалістична інтелігенція сама створила таку політичну ситуацію, для виходу з якої Гетьман мусів був без неї проголосити ідею федеративного зв'язку з Росією, яка безсовісно використала цей акт для вчинення бунту проти власної Держави, до якого готувалась протягом усього періоду Гетьманщини.

Заради об'єктивности треба тут сказати, що нефортуність Грамоти Гетьмана з 14 листопада 1918 р. Вячеслав Липинський визначив, назвавши федеративний тоді зв'язок України з Росією "зрадою" хліборобській клясі і "уступкою" ПроТоФіС-у. Ідеолог українського націоналізму д-р Дмитро Донцов, визнаючи Грамоту за "тактичний крок", не виправдує його, бо "питання державної незалежности не є питання тактики, а засади". І д-р Д. Донцов далі свідчить: "Зрештою, сам Гетьман, на вигнанні, здобувся на акт мужньої самокритики, признавши Грамоту 14. XI. великою помилкою режиму. Велику вину за неї несе Ігор Кістяковський, якого Гетьман звав своїм "злим духом" (Д. Донцов, "Рік 1918. Київ", стор. 112).

Але нехай буде дозволено мені тут заявити, що то думки, пов'язані вже з наслідками, так би мовити, думки "заднього розуму". Згадуваний і цитований вже у перших статтях історик Олександр Оглоблин, при трактуванні Переяславської угоди гетьмана Богдана з Москвою, писав: "І все ж Переяславська угода не була для України ні трагедією, ні ганьбою. *Історик не може оцінювати подій їх наслідками — лише причинами*". Точнісінько те саме можна сказати й про Грамоту Гетьмана з 14 листопада 1918 р. До Переяславської угоди змушували великого Богдана до "союзу з Московським царем" політичні обставини, який союз зламала Москва. Геть-

мана Павла на тактичний акт про ідею федеративних зв'язків з неіснуючою Росією змусили політичні обставини в кінці 1918 року, але українські соціалісти віроломно скористалися з цього і вчинили "успішний" бунт проти Української Гетьманської Держави.

Ці факти твердо фіксує українська історія і нікому не вдасться їх затушувати на виправдання своїх ганебних дій.

Року 1918-го, 3 листопада, повстанням моряків військової флотії в м. Кіль, почалась революція в Німеччині, а 9-го листопада повстало населення і солдати м. Берліну. Монархія Гогенцолернів була повалена. Революційний настрій охопив німецьке військо і в Україні. Відразу у проводі його виринула Велика Рада Солдатських Депутатів, яка й перейняла політичний провід над армією. Їй підпорядкувались гарнізонні Ради розкинутого по Україні німецького війська. З переворотом у Берліні завданням німецького командування і Великої Солдатської Ради було вивести з України військо до Німеччини без втрат, а Україну залишити самою, як теж українську державність — на існування за власним розсудком і відповідно до своїх сил.

Велика (німецька) Солдатська Рада та її філіяли були, цілком природно, органами революційними, демократичними, здебільшого керовані німецькими соціал-демократами. Тому українські повстанські чинники легко домовились з ними про їх "неутралітет" у боротьбі з Гетьманщиною. Німецькі Ради вели революційну пропаганду серед свого війська, поспішали з поворотом його на батьківщину. Все це було водою на млин українських соціалістів, що повстали проти Гетьмана, згущувало атмосферу "української соціальної революції" проти "буржуазної" Гетьманщини. А ті сутички, що часто виникали між повстанцями Директорії і німцями на ґрунті технічних умов евакуації, тільки збільшували хаос і руїну з першого ж дня повстання проти Гетьмана.

Цю обставину ніколи не слід забувати, коли ми досліджуємо перебіг протигетьманського повстання, особливо коли читаємо про "стихийне" або "успішне" його переведення. Зокрема треба з усією рішучістю відкинути ті фантастичні байки, які тоді нуртували в дипломатичних колах всіх зацікавлених Україною країн, що ніби Німеччина могла залишити свої війська в Україні для підтримання порядку до приходу

антантських сил. Цього Німеччина тоді зробити не могла, вона мусіла всі свої сили зосередити на своїй власній території.

Далі. Якраз минув один рік існування советської влади у Московії. Уряд Народних комісарів на чолі з Леніном вже встиг налагодити советську адміністрацію, господарське управління і з добровільних большевицьких загонів т. зв. "червоногвардійців" перейти на систему регулярної Червоної армії (лютий 1918 р. — початок організації) та ще й під командуванням як вгорі, так і до низу, офіцерів царської армії. Клич Леніна: "на Україну", всю увагу на "Південний фронт", на "Фронт юга Россії" — об'єднував всі сили большевицької Московії проти українського сепаратизму і особливо проти Гетьманської України, що заганяла Московію в кордони XV-го сторіччя. І Московія навалилась на Україну, спрямовуючи на неї і регулярні війська, і партизанські загони, і агентуру для переведення внутрішньої руйни. Що то за сила була і яку небезпеку для української самостійності вона являла, знають ті, українські державники, які глибше ознайомлені з нівеляційною політикою імперського уряду по відношенню до України від часів ліквідації Першої Гетьманщини.

Сила тої московської навали щонайменше удвоє збільшувалась наявністю на території України ворожих українській самостійній державності елементів. До таких елементів в першу чергу треба зачислити партію російських соціалістів-революціонерів, до якої належало чимало інтелігентів-українців і ця партія мала впливовий голос у Центр. Раді. Російські соціал-демократи ще більш шкідливу для України роллю грали, бо політично і професійно керували зросійщеними робітничими організаціями і взагалі проросійським міщанством у містах України. Ще більш активними були на шкоду українській державності жидівські політичні і професійні організації в Україні. Вони відкрито координували свою антиукраїнську діяльність з большевицьким підпіллям, партизанкою і члени їх були передовими виконавцями саботажів і диверсій в Українській Державі.

Українські соціалісти-революціонери і Селянська Спілка весь час готувались до повалення Гетьманщини, а В. Винниченко і М. Шаповал та кілька інших соціалістів працювали над організацією самого повстання. За свідченням Павла

Христюка "питання про збройне повстання проти гетьманщини поставили на чергу дня українські соціалісти-революціонери і Селянська Спілка". Революційна частина "Українського Національного Союзу партій" (поміркована, більша частина Союзу була проти повстання) "на спеціально скликаних зборах Союзу В. Винниченком було доложено, що проти гетьманщини вже організовано і підготовлено повстання і що без обговорення і дебатування цього питання політичні партії мають обрати Директорію і дати їй повноважень на провадження повстання. Збори Союзу так і зробили: без довгих балачок ухвалили всі заходи, зроблені в справі організації повстання, і постановили обрати Директорію УНР на спеціальному таємному засіданні уповноважених представників всіх політичних партій, що входили до складу Союзу, а також представників війська".

II. Христюк продовжує: "13-го листопада відбулося згадане таємне засідання представників всіх політичних партій (тобто революційної частини тих партій, а Партії Хліборобів-Демократів зовсім не було в Союзі), що входили в склад Союзу, січових стрільців, залізничників і Селянської Спілки, на якому і було обрано Директорію УНР в складі Голови В. Винниченка (представника УСДРП) і членів: С. Петлюра (УСДРП — кандидат січових стрільців), Ф. Швець (кандидат Селянської Спілки — заявлявся за приналежністю до УПСР), П. Андрієвський (самостійник-соціаліст) і А. Макаренко (кандидат залізничників, непартійний). Двох останніх було обрано умовно і тимчасово; С. Петлюру було обрано поза очі: давши раніш свою згоду на входження в склад Директорії, він напередодні засідання виїхав у Білу Церкву, до січовиків, куди мала виїхати і вся Директорія".

"Виїжджаючи з Києва, — свідчить П. Христюк, — Директорія залишила там своїм репрезентаційним органом і органом боротьби за владу Директорії Український Військовий Революційний Комітет, утворений перед тим при Центральному Комітеті УСДРП в складі М. Авдієнка, В. Чеховського, А. Пісоцького, З. Висоцького, М. Галагана, Н. Завгороднього і М. Марченка". Комітет цей орудував під головуванням В. Чеховського, який після повалення Гетьманщини став головою уряду і провадив політику замирення з советською Московією. За советської влади захопився богословською діяль-

ністю, а року 1929 був ліквідований разом з процесом СВУ. (В дужках зазначу, що я познайомився з В. Чехівським у 1924 р. Він цікавився, як признавався, "світоглядом советського студента" і я не один раз мав нагоду з ним говорити на різні, в т. ч. й політичні, теми. Політична ідеологія його тоді була виразно права, далека і зовсім несхожа на ідеологію повстання проти Гетьмана).

Соціаліст-революціонер Павло Христюк, міністер УНР, активний прихильник створення в Україні "Робітничче-Селянської державности", подає докази, що на таємній нараді, що обирала Директорію, "головавав В. Винниченко; протоколу ніхто не писав". Далі Директорія вийшла з погляду соціально-політичного безбарвною, сірою... Українські соціал-демократи хоч і дали до складу Директорії двох найбільш популярних своїх представників, але обидва вони — і С. Петлюра і В. Винниченко, відомі були з своєї попередньої політичної діяльності, як великі угодовці і опортуністи", очевидно, маючи на увазі їх тісні зв'язки в 1917 р. з російським Тимчасовим урядом Керенського. "Решта ж членів Директорії... загалом дуже кепсько розбиралися в складній тодішній світовій ситуації, мало розумілись на загально-політичних справах, про соціалізм чули тільки одним вухом"... ("Замітки", т. III, стор. 131).

II. Христюк констатує "приспішені конспіративні вибори" Директорії і пояснює це тим, що Гетьман видав спеціальну грамоту 10-го листопада до всіх громадян України, в якій — цитуємо за Христюком: "Скоропадський звернувся "до всіх громадян України" з спеціальною грамотою, в якій закликав зберегти спокій, "не розпалювати ворожнечі", відмовитися "від яких би то не було самочинних виступів", "не наражати країну на небезпеку" і так далі, обіцяючи здійснення своїх обіцянок щодо скликання Сойму та переведення земельної реформи, запевняючи, що в державі "мається достаточна сила, щоб не допустити до жадного порушення державного порядку".

Ця Грамота Гетьмана налякала соціалістів, підготовників повстання, бо "справу з організацією повстання трохи було затушковано... Ширші круги української демократії, не посвячені у внутрішні конфлікти Союзу і в причини, що викликали подібні заяви, деморалізувались такими заявами. Деякі військові частини, що спочатку без вагань заявили за повстан-

ням, починали тепер вагатись. Отже об'єктивні умови примушували приспішити справу з повстанням. Соціалісти-революціонери, Селянська Спілка, залізничники, соціал-демократи вже схилились до того, щоб почати повстання в крайнім випадку і без участі Національного Союзу".

II. Христюк так саме констатує, що "революція в Німеччині та Австро-Угорщині, що підкопувала разом з тронами Вільгельма та Карла і гетьманський стілець Скоропадського, розв'язала руки. Півмільйонна німецько-австро-угорська армія на Україні були вже не такою страшною, як перед тим. Можна було починати збройну боротьбу з гетьманщиною з надією на перемогу". (Там же, стор. 128).

П. Христюк ще свідчить: "Що ж торкається до активних ворогів, які готові були підняти збройно проти гетьманщини, то їх було більше" і вказує на большевиків. "Дуже пильно стежили за революційно-повстанським рухом на Україні московські большевики, особливо та група їх, яка виїхала з України після ліквідації Української Радянської Республіки. Ця частина (що влітку 1918 р. утворила на Московщині Комуністичну Партію (большевиків) України) кілька разів пробувала взяти провід над повстанням у свої руки, творила для цієї потреби "робітниче-селянський уряд України" із закликом стати до збройної боротьби з гетьманщиною за відновлення Радянської України. Одначе ні одна з цих спроб не мала успіху... Останній "робітниче-селянський уряд України" потерпів повний неуспіх на Україні і був за це "розжалований" в Москві саме напередодні повстання Директорії". І Христюк заключає:

"Директорія ж, хоч і виїшла з лона найменш революційної організації — "Українського Національного Союзу", проте одразу перемогла всіх своїх конкурентів на провідництво протигетьманським повстанням на Україні". (Підкреслення моє — Д. Г.).

Як бачимо, йшла конкуренція на провідництво протигетьманським повстанням в Україні. І виходить, що Винниченко і Микита Шаповал, що очолювали "революційну частину" національного Союзу, перевищили Раковського і Мануїльського, які керували большевицькими акціями в Україні, перевищили кращою організацією протигетьманського повстання.

Із вищенаведеного випливає: 1. "Український Національний Союз партій" не був "національним", а *соціалістичним союзом партій*"; 2. Цей "Союз партій" був *інтернаціональним*; протигетьманське повстання підняв не весь "Союз партій", а тільки його менша *революційна частина*, робила це "таємно" і "конспіративно", "поспішно і підступно", щоб не могла перешкодити цій антидержавній роботі більша частина "Союзу партій", яка була проти повстання.

Але то не все. Павло Христюк продовжує: "Тепер спинимось ще на одній силі, що також готувалась до насильної ліквідації гетьманщини" і констатує, що "силою цією була московська соціалпатріотична демократія, захоплена ідеєю відбудовання єдиної великої Росії. Розвинула вона свою боеву акцію, коли появились надії на військову допомогу Антанти. Після плянів цих московських соціалістів — с-р, с-д, народників і т. д. — що спиралися на російське монархічне офіцерство, на всю оту добровольчеську наволоч, що засмітила всю Україну, генерал Скоропадський мав бути повалений, як сепаратист і ворог єдиної Росії, Українська Держава зліквідована і розпочато, за допомогою вірних союзників наступ на Світську Росію". (Там же, стор. 124).

Отже, "Національний Союз" і обрана ним Директорія знали про цю силу, були переконані, що з падінням Німеччини у війні і з орієнтацією Гетьмана на Антанту, ця сила — "наволоч" відразу виступить проти Української Держави, то чому в такий скрутний час піднімали повстання, яке неминуче приведе до руїни і хаосу?

Зрештою сама Грамота Гетьмана з 14 листопада, зберігаючи і розвиваючи повністю українську державність, підносила тільки ідею федеративного зв'язку з Росією та іншими краями бувшої імперії. І такої Росії, з якою можна було припустити федерацію, не було, а її треба було ще створити. Отже за такого стану — чи Грамота Гетьмана давала підстави піднімати повстання в такий критичний момент для України? Безумовно, ні! Навпаки, з оприлюдненням Грамоти українські соціалісти мусіли були зрозуміти тяжку політичну ситуацію для Української державности і відразу зректись будь-яких партійних амбіцій, поєднатись з Гетьманом і разом згуртувати всі українські національні сили для врятування України від руїни і хаосу і оборонити її від тих ворожих сил,

які скупчились в самій Україні і поза нею. Тим більше так повинні були поступити українські соціалісти тому, що вони вже мали великий досвід в аспекті федерації з Росією в часи 1, 2, 3-го універсалів, особливо після 3-го Універсалу, коли федерація проголошеної УНР не була переведена з РСФСР.

Але революційна частина т. зв. "Національного Союзу" підняла повстання, почавши його з Білої Церкви силами корпусу Січових Стрільців під командою полк. Є. Коновальця. Гетьман, не бажаючи зменшувати українські військові сили на півночі і сході, що обороняли границі з Московією, вдається до крайнього способу, а саме — сили добровольчої армії з російських офіцерів спрямовує проти українських повстанців, тобто йде стежками гетьманів-попередників. Вячеслав Липинський так пояснив цей крок Гетьмана Павла: "Коли б у нас така вірність для своїх Гетьманів була, то на світанку нашої історії не треба було б кликати з Півночі варягів, останній Галицький князь Юрій Болеслав не потребував би себе оточувати німцями, Богдан Хмельницький обійшовся б без Тугайбея і без московського воеводи в Києві, Виговський не потребував би польських полків, Мазепа — шведів, а Гетьман Павло Скоропадський, щоб рятувати від українців Українську Державу, не потребував би просити помочі в російських добровольців". (В. Липинський, "Листи до Братів Хліборобів").

Призначений командувачем "добровольців" генерал Келлер з перших днів почав показувати свою непідлеглість Гетьманові, а москалі почали виявляти неповагу, а навіть наругу до Українства. "Самостійність графа Келлера — зазначує у своїх спогадах донський генерал Черячукин — настановила швидко проти нього всіх міністрів... і 27 листопада граф Келлер був замінений князем Долгоруким". (Головін, Історія Рос. Контрреволюції, Кн. 34, стор. 15-16).

І далі відбувається подія, яка зайво свідчить, що Гетьман Павло, як Голова Української Держави, ніколи не думав зраджувати її самостійності, і Грамота про ідею федерації та деякі інші впливаючі з неї кроки, застосовував виключно з метою збереження Української Держави. Ось що писав генерал-історик Головін у згадуваній вище книзі:

"Новому Головнокомандувачеві князю Долгорукому дозелось заарештувати "славного російського генерала" Лом-

новського, що перебував у Києві, як представник генерала Денікіна. Це було викликане тим, що ген. Ломновський видав наказ, що предписував російському офіцерству, яке організувало в Києві добровольчі загони, оголосити себе частиною Добровольчої Армії (Денікіна) і підкоритись лише її наказам. Ген. Долгорукий скасував цей наказ і тим інцидент ліквідовано. Але моральні наслідки його були далеко більші, ніж думали. Він (наказ) ще більше загострив недовіря російського офіцерства до Гетьмана”.

Отже цілком ясно — коли б Гетьман Павло щиро декларував федерацію, не охороняв би він суверенності Української Влади і не вдався б до таких рішучих заходів, як арештувати “доблесного” генерала Ломновського.

Історик Головін розумів падіння Гетьманщини як “розвал України”. У своєму творі (кн. 28, стор. 41) він констатував такий стан: “Таким чином на осінь 1918 р. відвернулись від Гетьмана і керівники Білого руху, вважаючи його ворогом “Єдиної Неділимой Росії”. Вони зарахували його в ряди ворогів. Щоб переконатись в цьому, досить прочитати ті місця в книгах ген. Денікіна, в яких він говорить про Гетьмана Скоропадського”.

Але “Революційна частина” т. зв. “Національного Союзу партій” ні на що не зважала, а переводила свої злочинні дії проти Гетьмана, проти своєї Української Держави. Вони, соціялісти, може й раділи, що є стільки неукраїнських ворогів проти Гетьмана, які допомагають руйнувати Українську Державу.

Прихильники УНР твердять і досі розповсюджують байку, що проти Гетьмана і його уряду виступила “народня стихія”, “все селянство”, “трудящий люд” і тому, мовляв, повстання було так “успішне”. Це абсолютна неправда, інсинуація соціялістів, наклеп на наш народ, безсовісна традиційна брехня, щоб приховати в очах світу свій ганебний виступ проти своєї Держави. За Гетьмана і за його політику були всі ті прошарки українського народу, представники яких творили Хліборобський З’їзд у дні 29 квітня 1918 р. в Києві і всі ті ділові і статечні групи населення, які співчували Хліборобському З’їздові. Навіть такий ворог Гетьманщини, як П. Христюк і той стверджує, що “до Гетьманщини горнулись міщанські та сільські куркульські елементи, які хотіли бачити в

Гетьманщині оборону своїх дрібнобуржуазних класових, соціально-економічних, а разом з тим і національно-культурних інтересів". (П. Христюк, Замітки, т. 3, стор. 123).

Противгетьманський переворот робили: соціалісти, себто "революційна частина" т. зв. "Національного Союзу" при допомозі Селянської Спілки, яка представляла не більше 15 відсотків всього українського селянства; московські большевицькі армії, які почали захоплювати українську територію після прилучення українських прикордонних частин до повстання проти Гетьмана; нацменшини — московська, жидівська і польська та їх політичні партії, що творили "фракції" в Центр. Раді і, зрештою, вся ліва і права білогвардійщина із московським офіцerstвом. Ось яка "стихія" валила Українську Державу і ось чому повстання було "успішне".

Видатний український історик, часто цитований в попередніх статтях, розділ "Упадок Української Гетьманської Держави" закінчує так: "При такому стані речей оборона Києва ставала усе більше безвиглядною. Україна швидко котилася по похилій площі до руїни... Невелика горстка вірних Гетьманові вояків ще боронила Київ, але в ніч з 13-го на 14-те грудня виступили місцеві боеві відділи, головно большевиків і жидівських соціалістичних партій, і почали захоплювати різні установи, обеззброюючи невеликі гетьманські відділи. Був обеззброєний між іншим і відділ особистої охорони Гетьмана. Коло полудня того дня повстанці захопили Арсенал на Печерську, Військове Міністерство і ще деякі установи. В той час до міста почали прориватись повстанчі відділи з на-зовні.

Тоді Гетьман, бачачи, що надходить кінець і бажаючи припинити дальший пролив крові, рішив відмовитися від влади і на швидку руку написав своє зречення. Воно було зформульоване в коротких словах:

"Я, Гетьман усієї України, на протязі семи з половиною місяців прикладав усіх своїх сил, щоб вивести край з того тяжкого становища, в яким він перебуває. Бог не дав мені сил справитись із цим завданням, і нині я, з огляду на умови, які тепер склались, керуючися виключно добром України, відмовляюся від влади".

Павло Скоропадський

14 грудня 1918 р. місто Київ.

Гетьман покинув у дві години свій палац і за кілька днів виїхав з Києва. Директорія оповістила його поза законом, але вірні приятелі німці допомогли йому щасливо уникнути небезпеки і доїхати до Німеччини".

Ще одну обставину тут наведемо для підкреслення факту, що Гетьман і його урядові міністри діяли до кінця чесно і вірно на добро України. Ця обставина така: Голова Ради Міністрів Гербель і Міністер фінансів Ржепецький передали справи і фінанси в повному порядку Директорії і піддалися добровільно повстанцям. Вони були ув'язнені. Заарештовані були й інші міністри, а Воронович і Устимович були розстріляні повстанцями. Частина міністрів була знищена більшовиками.

8. Відновлення УНР. Директорія за соціалізм. Соціалістичний Конгрес Трудового Народу. Отаманія. Злигання з Польщею з метою федерації. Варшавський договір. Капітуляція перед большевицькою Москвою.

Павло Христюк пише, що "стаючи на чолі селянсько-робітничого повстання проти диктатури поміщиків і капіталістів на Україні, Директорія (як і Національний Союз, що породив її) не мала виразної соціально-економічної платформи. Зміст першої відозви Директорії, складеної згідно з вказівками партії В. Винниченком 14 листопада, поза загальними фразами про необхідність повалення поміщицько-буржуазного режиму і відновлення політичних і соціальних революційних здобутків українського народу, що мали бути закріплені Українськими Установчими Зборами, не містить більш конкретного і сталого визначення цілей боротьби; одне тільки було зазначено в ній з безсумівною ясністю: оборона незалежності Української Держави в формі Української Народньої Республіки". (Замітки. Т. 3, стор. 131-132).

II. Христюк продовжує: "З документів того часу, які з'ясовують соціально-економічну платформу Директорії"... можна назвати "уривок з "Універсалу" С. Петлюри, оголошеного Петлюрою в Білій Церкві майже одночасно з "Відозвою" Директорії". В "Універсалі" Петлюра писав: ...По постанові Директорії, Скоропадський оголошений поза зако-

ном... Всім громадянам, мешкаючим на Україні, забороняється під загрозою військового суду допомагати кровопійцеві генералові Скоропадському в тіканню, подавати йому споживання і захисток. Обов'язок кожного громадянина, мешкаючого на Україні, арештувати генерала Скоропадського і передати його в руки республіканських властей”...

П. Христюк далі констатує, що в “Універсалі” С. Петлюри, який він, до речі, оголосив без згоди решти членів Директорії і мало, майже нічим, не різнився своїм змістом від “Відозви” Директорії... приобіцювалось стільки революційних здобутків, або, як це сказано в “Універсалі” Петлюри, — встановлення такого порядку, при яким би на Україні “селяни і робітники стали панамі”. “Отже, — каже Христюк, загальні, широкі, а через це майже беззмістовні, твердження і приобіцювання”. А історик Д. Дорошенко називає цю “Відозву” і “Універсал” просто “демагогічними, як і всі відозви Директорії в майбутньому”.

Як відомо, “Універсалом” Петлюри, що оголошував Скоропадського поза законом, конфісковані і всі маєтки Гетьмана. З цього приводу В. Липинський пише: “При чім це був одинокий український наказ про персональну конфіскацію панського маєтку. Ні одному з панів, що з погордою та ненавистю ставились до Українства і тому в життю українським ніякої участі не брали (всі свої надії на Москву та Польщу покладаючи), інтелігенція українська маєтків не конфіскувала. Скофіскувала тільки маєтки Скоропадських і самого Гетьмана — що віддав всі свої сили будові Української Держави — “поза законом” поставила”. (Листи, стор. 453).

Павло Христюк міркує. Справа повалення диктатури поміщиків і капіталістів була довершена. Але — кудюю йти далі? Що будувати на руїнах Гетьманської Держави? Хто, яка кляса повинна взяти в свої руки провід в тій будові? І так українська революція опинилась на роздоріжжі. Почалось шукання виходу. Треба було деклярувати нову, більш докладну й більш революційну програму. Окремі українські соціалістично-революційні групи не тратили надії “вдунути живу душу в дитину Національного Союзу — Директорію”. “Запорукою цьому, здавалось, було те, що голова Директорії В. Винниченко не на жарт “збольшевичився”. Правда, другий впливовий член Директорії, Головний Отаман С. Петлюра

разом з меншими отаманами був рішучим противником всяких "експериментів" і висував, замість трудового принципу, принцип твердої отаманської влади. Проте ліва течія, що спиралась на робітництво і селянство, мусіла перемогти, мусіла потягти за собою й Директорією".

Треба було зрозуміти, — міркує далі соціаліст-революціонер П. Христюк, — що після повалення Гетьманщини перед українськими працюючими масами зовсім виразно постали завдання не стільки національно-політичного, скільки соціально-економічного характеру, і що ці останні можуть бути успішно розв'язані тільки в процесі організованої, впертої клясової горожанської війни, при повній солідарності всіх працюючих мас України, без національних різниць. А зрозумівши це, треба було Директорії по приїзді до Києва 19-го грудня 1918 р. завернути не на Софійську Площу для одправи "благодарственного молебня", а звідти не в покої Українського Національного Союзу для взаємного вихвалювання..., а поїхати на засідання київської ради робітничих депутатів, скликати негайно конференцію представників усіх революційно-соціалістичних партій України і спільно з ними одверто намітити курс на робітничо-селянську соціалістичну революцію".

І хоч Христюк каже, що "таке поступовання було не можливе для директоріянців", але "після довгих нарад з єдиним українським національним фронтом", себто в розумінні повстанців — соціалістичним, "остаточно усталено текст Деклярації Директорії", і 26 грудня оголошено цю Деклярацію, "а також зформовано Раду Міністрів" під головуванням В. Чехівського, "відомого сторонника замирення з РСФСР", — за словами того ж П. Христюка. Наведемо тут лише деякі уступи з тої Деклярації.

"Героїчним поривом українського озброєного трудового народу зметено з лица Землі Української руйнуюче поміщицько-монархістичне панування — гетьманщину" — починалась Деклярація. А далі йде мова про соціально-економічний лад. "До повного вирішення земельної реформи... всі дрібні селянські господарства і всі трудові господарства залишаються в користуванні попередніх їх власників непорушними, а решта земель переходить у користування безземельних і малоземельних селян". "Директорія... одержавши на час

боротьби силу й право управління державою від першого джерела революційного права — трудящого народу, Директорія передасть свої повноваження тому ж самому народові". "Директорія вважає, що право управління й порядкування краєм повинно належати тільки тим класам, які суть основою громадського життя, які творять матеріальні та духовні цінності, які кров'ю й життям своїх членів вступили до боротьби з руйнуючими силами сучасного ладу". "Влада в Українській Народній Республіці повинна належати лише класам працюючим — робітництву й селянству, тим класам, що здобули цю владу своєю кров'ю".

Деклярація проголосила скликання "Конгресу Трудового Народу України". З цього приводу Директорія пропонує:

1. Трудовому селянству, що перше одгукнулось на поклик Директорії та встало зі зброєю в руках до бою з панством, по всій Україні з'їхатись у губернії і вибрати своїх делегатів на Конгрес Трудового Народу України.

2. Міському робітництву вибрати від фабрик, майстерень, заводів, контор та інших установ людської праці своїх делегатів на Конгрес... Частина робітництва неукраїнської національності під час боротьби українського народу з бувшим гетьманом ставилась до цієї боротьби не з повною активністю, а частина нейтрально. Директорія гадає, що в боротьбі за визволення всіх працюючих не-українське робітництво забуде свою національну нетерпимість і щиро та дружно прилучиться до всього трудового народу України.

3. Трудовій інтелігенції, що безпосередньо працює для трудового народу, себто: робітникам на полі народньої освіти, лікарським помічникам, народнім кооперативам, служачим у конторах та інших установах так само вибрати своїх представників на Конгрес Трудового Народу України." — Це пункт, який визначив поняття "трудової інтелігенції" — не вище народнього вчителя сільської школи і не вище "фельдшера" на полі медицини.

І далі йде таке вяснення, що Конгрес "матиме всі верховні права і повновласть рішати всі питання соціального, економічного та політичного життя Республіки"; що — "яко революційне представництво організованих працюючих мас, скликається не по удосконаленій формулі виборів, якої до-

держати зараз неможливо"; що цей Конгрес "надалі... буде замінений представництвом працюючих мас, обраним по удосконаленій системі виборів, себто Установчими Зборами".

Як бачимо, Директорія повністю сприйняла курс політики внутрішньої від большевиків, вступила з ними в конкуренцію. І сам П. Христюк констатує, що "Українське міщанство, дрібна буржуазія, переполохані цією деклярацією, називали її "большевицькою", а намічений нею курс політики "небезпечним і шкідливим для українського народу".

І знову почались руїна і хаос в краю, як це було в 1917 році після проголошення 3-го універсалу, яким заповіджено було ліквідацію приватної власності на землю. Почалась справжня "громадянська війна". Появились застрашуючі військові накази Симона Петлюри і Євгена Коновальця про "рішучу боротьбу з анархією", але ці накази залишались голосом волаючого в пустині. Большевики робили своє московське діло в Україні, проте не мало звалювалось вини на... гетьманців. Але Директорія і її уряд під проводом В. Чехівського вперто стояли на позиціях совєтської внутрішньої політики. Міністром земельних справ став відомий організатор протигетьманського повстання Микита Шаповал, соц.-революціонер, атеїст, фанатичний безбожник. На саме православне Різдво Христове він опрацював "нові земельні закони". Пізніше Шаповал писав: "Великою подією було проголошення нових законів: закону про ліси 7 січня і закону про землю 8 січня (1919 р.). Почуваю себе й досі гордим і щасливим, що на мою долю припала велика честь виробляти ці закони як прийняті нашою Радою Міністрів, так і ухвалені Директорією і згодом одноголосно стверджені Трудовим Конгресом України. Ці закони касували право приватної власності на всі землі і ліси без викупу, непорушними закон залишав тільки трудову селянську власність не вище 15 десятин (16 і пів гектара). Користування (а не власність — Д. Г.) землею закон визнавав приватно-індивідуальне, але давав великий простір для добровільної колективізації в сільському господарстві. Ці закони, як показало життя, були найбільш відповідні до інтересів трудозих мас, бо навіть большевики тепер прийняли засади тих наших законів, які вони тоді критикували". (М. Шаповал, Велика революція... (Виклади в Америці, Прага, 1927 рік, стор. 130).

Конгрес Трудового Народу України, за постановою двох соціалістичних партій (ес-ерів і ес-деків) мав перейняти верховну владу від Директорії. Конгрес за постановою Директорії був скликаний на 22 січня (роковини оповіщення незалежності України). Число депутатів установлено було 593 за таким розписом: 498 від губерній тодішньої України, 20 — від залізничників, 10 — від Пошт.-тел. з'їзду і 65 — Галичини, Буковини і Угорської Русі. З цього числа мало прибути: 377 селян, звичайно, членів Селянської Спільки, 118 робітників, серед яких, звичайно, переважали росіяни і жиди і 33 трудової інтелігенції, не враховуючи інтелігенції з західних областей, яка входила до загального числа делегатів від тих областей. Павло Христюк свідчить, що "23 січня (М. Шаповал свідчить, що 22 січня) Конгрес, при участі приблизно 300 делегатів відкрито святом об'єднання Західної і Східної Українських Республік в одну Соборну Українську Народню Республіку. Було відчитано відповідні Деклярації Національної Ради ЗУНР і Директорії й урочисто закріплено злуку. Та свято злуки затемнювалось загальним тяжким станом Республіки. Треба було не святкувати, а шукати порятунку від катастрофи, що наближалась. Конгрес хвилювався. Військова атмосфера, що панувала тоді в Києві, чутки про те, що січовики можуть розігнати Конгрес, коли він піде вліво, не сприяли продуктивній і спокійній роботі."

І справді, дискусія між фракціями партій і різними групами на Конгресі — кудю йти, чи йти вліво чи вправо, чи стати на "трудоий" принцип політики, чи на "отаманський", чи спиратись в політиці на "трудящих", чи й "дрібну буржуазію" мати на увазі, чи дотримуватись "неутралітету", чи воювати з советською Росією і на які країни взагалі орієнтуватись у зовнішній політиці — все це породило повний розгартяш і хаос на нарадах Конгресу. І коли на порядку дня обговорювали питання верховної влади і вступила пропозиція "висловити довір'я" та ще й "подякувати" Директорії за "переведену роботу", то — як нотує П. Христюк, — "вдоволена "признанням" своїх заслуг "вдячним Українським Народом". Директорія хочоче погодилась нести далі на своїх натружених плечах тяжкий тягар верховної влади. Від імени Директорії В. Винниченко склав сердечну подяку Конгресові "за висловлене довір'я" і приобіцяв "свято виконувати дору-

чену справу", зазначивши задоволення з тої критики діяльності Директорії на Конгресі, яка "не могла скритикувати суті тієї діяльності, а зазначила тільки окремі помилки".

Наближення советського війська до Києва, — нотує Христюк, — "не дало змоги продовжити далі цю ідилію єднання "народу з верховною владою". Конгрес припинив свою роботу, не встигнувши перейти до інших точок порядку денного. Розпочато евакуацію Києва" (П. Христюк, Замітки..., IV т., стор. 68).

А 4-го лютого впав Київ. До міста увійшли російська советська і так звана Таращанська дивізії. 6-го лютого 1919 року в київських газетах було вже надруковано повідомлення "Виконавчого Комітету Київської Ради Робітничих депутатів про те, що "Директорія вигнана з Києва" і що в місто "вступають під проводом робоче-селянського уряду України червоні радянські батальони".

Започатковані (вірніше — відновлені після повалення Гетьманщини) незгоди між демократичними і соціалістичними партіями ще більш поглибилися і стали просто стихійно-хаотичними після "вигнання" Директорії з Києва. Члени Директорії не сходились в поглядах і перебували в різних місцях. Систематичні розходження в Раді Міністрів, звичайно, відповідно до розходжень між партіями, з яких виходили ті міністри, паралізували всяку діяльність. Виринали на кожному кроці непорозуміння між урядовими чинниками ЗУНР і УНР, між армією галицькою і наддніпрянською, персонально між головним отаманом С. Петлюрою і диктатором Є. Петрушевичем. Орієнтація в зовнішній політиці на Антанту не вдавалась і не могла вдатись, бо наївно було сподіватись, що Антанта визнає соціалістичний уряд і його "советську" соціалістичну політику. Директорія дуже швидко втрачала будьякий зв'язок в аспекті української державности з українським народом.

Найбільшим доказом стану Директорії є т. зв. повстання Оскілка. Наведемо перебіг його за даними П. Христюка. Член Директорії П. Андрієвський просто не визнавав уряду Директорії, гуртуючи коло себе в Галичині бувших остапенківських міністрів і взагалі всіх незадоволених отаманів, бувших вищих урядовців і безробітних політичних діячів. Командувач Волинською групою республіканського війська отаман

Оскілко (бувний народний учитель, соц.-самостійник, хлопчина літ 25) так само не визнавав уряду, заявляючи, що в Рівному, як на фронті, він сам собі господар і ніякого уряду не потребує. Соціал-самостійники, віддавши під опіку Оскілка, повели між військом, усним словом і в пресі шалену агітацію як проти уряду, так і проти С. Петлюри.

Отаман Оскілко, стягнувши до Рівного рештки війська з фронту, вчинив 29 квітня 1919 р. у спілці з багатьма отаманами і полковниками державний переворот. Всіх міністрів і деяких політичних діячів з партій соц.-революціонерів і соц.-демократів було арештовано. Оскілко оголосив себе "головним отаманом" війська Української республіки. Як потує П. Христюк, — "Про вчинений переворот Оскілко зараз же послав кілька телеграм до Галичини — Петрушевичеві та Андрієвському, сповіщаючи, що все "хвала Богові йде успішно". В одній з цих телеграм Оскілко висловлював бажання, щоб Петрушевич швидше обняв пост президента з'єдиненої України". І далі Христюк свідчить:

"А наміри (Оскілка) були досить поважні, ті самі, що виявили їх ще шеметівці (Хліборобсько-Демократична Партія — Д. Г.) разом з соц.-самостійниками і соц.-федералістами за часів Центральної Ради і які використав був ген. Скоропадський з німцями. Оскілко мав відограти тимчасово ролю маленького гетьмана на шляху до створення сталої Української буржуазної держави. Через це навіть своїм тоном грамоти Оскілка нагадували грамоти ген. Скоропадського (виникає питання: чи не навмисне Оскілко відбув своє повстання якраз в роковини гетьманщини — 29 квітня?): мовляв, Рідний Край перебуває в анархії, люди хочуть спокою, ладу, твердої влади, певности за своє життя і маєток, а соціалістичне правительство не тільки не здатне дати порядку, а ще й продає Україну: на цій підставі, я, Оскілко, беру на себе тягар головного отаманства і державного будівництва" (П. Христюк, Замітки і матеріяли, т. 4, стор. 126).

П. Христюк про повстання Оскілка наводить думку "Робітничої газети", органу соціал-демократів, яка констатувала:

"29 квітня 1919 р. є безперечно *день народин* нашої рідної буржуазії". Але фальш такої заяви полягає в тому, що "наша рідна буржуазія" жила і була протягом всієї історії України

і 29-го квітня 1918 року відновила була українську історичну державність під проводом Гетьмана Павла Скоропадського. А через рік, 29-го квітня 1919 р. — це був зрив чесніших демократів, які зрозуміли трагічну дійсність України і хотіли бодай в якійсь мірі повернути на більш здорову дорогу існування України. "Робітнича газета" далі констатувала: "Це — день, з якого перестав існувати навіть формально ЄДИНИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ФРОНТ". У цій заяві більше правди, але не зовсім, бо "єдиного національного фронту" серед української демократії ніколи не було за винятком, коли під час Гетьманщини плянували повстання проти Гетьманщини. Поваливши її — відразу почались незгоди.

Головний отаман С. Петлюра розгромив оскілковщину і розігнав всіх своїх противників. Настановляв уряди по своїй уподобі з міністрів, які поділяли курс його політики. Головний отаман зумів втримати нечисленну армію, старшини і солдати якої, будучи щирими українськими патріотами, вкрили себе славою великого героїзму в боях проти ворога і тим протягнув боротьбу за волю України на довше. Бачачи силу Антанти та її повну підтримку Польщі, він узяв політичну орієнтацію на Польщу, зокрема знайшов спільну мову з ідейним провідником її, теж соціалістом, Юзефом Пілсудським. Знайшовши, в особі соціал-демократа Андрія Лівидького, вірного свого послушника на посаді міністра зовнішніх справ, швидко дійшло до найганебнішого договору в історії України з чужоземною державою, себто до "Варшавського договору 1920 р."

Не будемо його коментувати тут. Про цей договір, як ганьбу для України, написано вже багато. Та і сам пан І. Кедрин, з одного боку, виправдує його в інтересах України і дорікає Польщі за зламання його Ризьким договором, з другого, цитує охрещення його, як договір Пілсудського і Петлюри". не відкидає в цьому "правди", бо "ані в польському, ані в українському народі він не був популярний"; констатував, що "Галицький центр д-ра Євгена Петрушевича у Відні просто закидав Петлюрі "зраду", що він, мовляв, "вирікся Галичини" чи "продав" її за союз проти большевиків. Пан Іван Кедрин пише: "Петлюра був державним мужем, знайшовши в Польщі одиноку тоді реальну можливість продовжувати збройну війну проти червоної Росії". Але краще

було б написати — хто й що довело до тої "одиної реальної можливості". Цього п. Кедрин не написав, навпаки, обороняв те "хто й що". Тоді дозволимо навести тут довше вияснення геніального аналітика українського минулого — давнього і недавнього — Вячеслава Липинського. Ось як Липинський охарактеризував українську демократію і соціалістів у період Директорії та і за Центральної Ради:

"Медовий місяць нашої інтелігентської демократії, коли вона вся в "одній сім'ї" була в Центральній Раді, при тім сама й єдина, без "большевиків" і без "гетьманців" — давно вже минув. Тепер під час всього дальшого поступу, вона вже пересварилась, поділилась і має вже очевидно свою лівицю, а через те має й свою правицю. Але при тім єсть такі демократичні партії, як приміром партія ес-ерів, що належить і до республіканського уряду й до демократичної правиці (в Національній Раді в Кам'янці) і до антиурядової лівиці (в Радянськім бльоку в Відні). Питання: кого і що репрезентує така партія? І чи взагалі всі ці демократичні, більш або менш соціалістичні партії, це представниці якихось органічних, економічних і політичних класових інтересів чи просто хвилеві товариства демократичної інтелігенції, формовані з одною метою — "попользоваться властю" при всяких можливих кон'юнктурах?

Політична тактика цих партій найкраще виявила себе у відношенні до головного представника української демократії, до її вождя — головного отамана Петлюри. Коли він виступив проти української влади й "скидав Гетьмана" — всі як один муж були за ним і коло нього. Але як тільки він сам став владою, негайно "партії" без ніякої реальної, політично-національною ідеологією обоснованої причини, стали повертати свій фронт проти нього. Кажу без реальної причини, бо для кожного навіть політичного анальфабета було ясно, що підіймаючи повстання проти власної Держави, проти своїх же українських хліборобів і йдучи війною на німців та на російських большевиків, мусиш абсолютно й безпомилково опинитись у залежності від Антанти й від Польщі, коли не хочеш помириться з тими іншими силами. Спроб такого помиріння — не зважаючи на поради українських хліборобських кіл — українська демократія не робила. Отже чому вона Петлюру покинула й у більшості виїхала за кордон, коли його політика

єсть абсолютно логічною політикою, веденою від початку революції цілою українською демократією?

Про галичан не кажу, бо ті, давши свою армію й своїх людей для організації повстання проти Гетьмана України, дійсно опинились потім у трагічному положенні. За мос, мовляв, жито та ще мене й побито. Але звідки ця опозиційність у наддніпрянців. і чи не лежить вона в самій природі демократії, а не в такій чи іншій національній політиці, в такій чи іншій національній ідеології?

Єдиного російського революційного фронту, який міцно держала наша демократія тоді, коли залежала вона від єдиної російської влади, вже немає для тої простої причини, що отієї єдиної російської влади не стало. Нема вже так само й єдиного демократичного всеукраїнського "національного" опозиційного фронту, зверненого проти єдиної всеукраїнської влади гетьманської, бо та влада гетьманська впала. Маємо натомисть тепер дві українські демократичні й соціалістичні самостійності. При чім одна з них залежить од влади Пилсудського, а друга — Раковського. Чи в стані українська демократія сотворити свою власну — від чужої влади незалежну всенаціональну українську владу?

Поки що національна ідеологія української інтелігентської демократії поділилась на ці самі споконвічні дві руїницькі українські орієнтації: польську та московську. Батьки лили свою кров за "Москву й Варшаву". А що кращого роблять сини й онуки?

І пощо було давніх українських Гетьманів ляяти? Пощо було всю нашу стару гетьманську традицію опльовувати, коли малося в кінці кінців задержати все її сміття, всі ж добрі зерна, що в ній були, викинувши? Пощо було так завзято поборювати тих, хто з цієї традиції — єдиного запасу нашої національної енергії — хотів викресати новий огонь; хто хотів, старі гріхи змивши, не стару руїницьку: чи московфільську, чи польнофільську, а нову, творчу, дійсно самостійницьку традицію для синів наших підготовити?"

"Гадки про відновлення гетьманства — пише, згадуючи часи Центральної Ради її Голова проф. Грушевський — про відродження козацького війська, українського панства, національної аристократії, про сильну українську владу, Україну для Українців і можливо найбільше поширення української

держави — все те не могло подобатись українським кругам настроєним демократично й соціалістично. Вони бачили в таких бажаннях погрозу для свободи й демократії, тому виступали проти самостійників”.

“Так, дійсно ми самостійники-несоціялісти, ставши до державної роботи за Гетьмана Павла Скоропадського, всього того хотіли. Нам не допомогли, нас саботували, а потім силою скидали українські соціялісти і демократи. Але що кращого для України вони зробили досі, а головне, що кращого намагаються робити далі і як вони тепер до нової національної роботи, після погрому й руїни, підготовляються?... (В. Липинський, “Листи...”, стор. 22-24).

З наведеного ясно випливає, що Симон Петлюра “державним мужем”, як це твердить п. Кедрин, не був. Симон Петлюра міг стати великим державним мужем, для чого було чимало моментів в українському революційному процесі. Після падіння Центральної Ради, коли проф. Грушевський відійшов від активного політичного життя, Симон Петлюра мав усі шанси очолити провід українською демократією, відсторонити марксиста Винниченка від проводу, організувати конструктивний, творчий поступ у співпраці з консерватистами Гетьманщини, створити коаліційний демократичний уряд, як то хотів Гетьман. Або — після звільнення під “слово чести” не робити заколотів проти Держави, С. Петлюра навіть був зобов’язаний приборкати ворохобів Винниченка і М. Шаповала і закликати всі українські національні сили до співпраці з Гетьманським урядом і тим врятувати Україну від катастрофи. Ось тоді Симон Петлюра був би справді державним мужем.

І сам св. п. Симон Петлюра за два тижні перед смертю писав у листі до Ю. Гуменюка і признавався: “Я прийшов до керуючої ролі в проводі української політики пізно, тоді коли не можна було направити пороблених іншими блудів і недоглядів... Для мене, як реального політика, який базує свою діяльність на підрахункові дійсних сил, як своїх, так і ворожих, було ясно вже в кінці 1918 року, що ми свою справу на деякий час програли” (Див. “Українське Православне Слово”, ч. 5, 1968 р.). Не знати, що саме мав на увазі Симон Петлюра, хоч ясно, що в кінці 1918 р. було “успішне” повстання проти Гетьманщини.

Цей нарис на тему: "Дивні способи виправдування анти-державної політики" закінчимо цитуванням істин. Одну з них В. Липинський виклав у таких словах:

"Коли б наші революційні отамани та інтелігенти в 1918 році визнали б і піддержали місцеву консервативну владу Гетьмана Павла Скоропадського, то по це йдень існувала б Українська Держава. Місцеві консервативні хліборобські, промислові і військово-бюрократичні елементи не оглядались би тоді, рятуючи себе від українських революціонерів, на поміч "общерусских добровольців"; вони сполучили б свій досвід влади і організації держави з молодим загонистим українським імперіялізмом та вірою в Україну місцевих українських революціонерів, і дали б спільними силами відсіч большевикам. Бо слабенький напір большевиків в 1918 р. на Україну вдавс (як і всі взагалі чужоземні напори на нашу землю) *тільки завдяки внутрішній різні українських революціонерів і українських консерватистів між собою*" ("Листи...", стор. 432).

Другу — ідеолог українського націоналізму, д-р Дмитро Донцов висловив так: "Соціялістичні погляди в 1917-1918 рр. були тим дурманом, що звів на манівці визвольну боротьбу Українського Народу...

Ви (соціялісти) почали повстання проти Гетьмана під синьо-жовтим прапором, ведете під червоним, а скінчите під чорним прапором анархії".

Третю — відомий історик д-р Степан Томашівський формулював так: "Петлюра й товариші висадили у воздух... воскреслу українську державність та кинули рідний край в божевільну, деструктивну анархію, якій покласти сякий-такий кінець прийшлося — о сороме — московським большевикам".

ГОЛОВНІШІ ДЖЕРЕЛА, ВИКОРИСТАНІ АВТОРОМ:

- Проф. О. Оглоблин* — Українсько-Московська угода 1654 р.
Проф. О. Яковлев — Переяславський договір.
Проф. І. Мазепа — Україна в огні і бурі революції.
Проф. Крип'якевич І. — Історія України.
Вячеслав Липинський — "Листи до Братів-Хліборобів" та "Україна на переломі".
Д. Дорошенко — "Історія України", "Історія України 1917-1923 р.".
Проф. В. Т. Гришко — журнал "Голос Державника", Мюнхен (на правах рукопису).
Остап Войнаренко — До нової Полтави.
В. Андрієвський — "З минулого", книжка друга.
В. Винниченко — Відродження Нації.
П. Христюк — Замітки і матеріяли до історії української революції 1917-1920 рр.
С. Томашівський — Під колесами історії. Вид-во "Булава".
Різні статті з української емігрантської преси, зокрема з газет "Батьківщина", "Америка", "Свобода" і "Народня Воля".

ЗНАЙДЕНІ ПОМИЛКИ:

стрічка	надруковано:	треба читати:
Стор. 17, 4 знизу:	нехтування	нехтуванням
Стор. 19, 14 знизу:	Свої,	Свої (без протинки)
Стор. 20, 16 зверху:	олії	олії, (з протинкою)
Стор. 31, 9 зверху:	населення. Саме тих	населення, груп
Стор. 66, 4 зверху:	парвду	правду
Стор. 66, 5 зверху:	соціал-демокарти	соціал-демократи
Стор. 67, 18 зверху:	депрсія	депресія
Стор. 68, 2 зверху:	ма	мала

З М І С Т :

1. Неправильна і тенденційна оцінка державних і політико-тактичних актів та їх значення в історії визвольної боротьби України 5
2. Від скасування Першої Гетьманщини до російської резолюції 1917 р. Тенденційна оцінка державно-національних рухів в українському народі 16
3. Антинародне сприйняття революції 1917 р. і цілей України в ній. Русофільство Центр. Ради в Першому і Другому універсалах Центр. Ради. Соціялісти проти самостійности України 25
4. Від III-го до IV-го універсалів. Розпалювання і поширювання клясової боротьби. Хаос і руїна 46
5. Четвертий універсал. Антинаціональна соціялістична політика Центр. Ради. Активізація антисоціялістичних сил в Краю. Суперечки з німецьким командуванням. Падіння Центр. Ради 65
6. Гетьманщина. Розбудова Української Національної Держави. Демократи і соціялісти відмовляються від участі в Гетьманському уряді, ведуть активну боротьбу проти Гетьмана і уряду, переводять терористичні і саботажні акти 103
7. Соціялісти готують повстання проти Гетьманщини. Грамота Гетьмана про ідею федерації з Росією. Повстання проти Гетьманщини. Гетьман зрікається влади. 147
8. Відновлення УНР. Директорія за соціялізм. Соціялістичний Конгрес Трудового Народу. Отаманія. Злигання з Польщею з метою федерації. Варшавський договір. Капітуляція перед большевицькою Москвою. 170
- Головніші джерела, використані автором 183

У СТОРІЧЧЯ
З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО
КОМАНДИРА
ПЕРШОГО УКРАЇНСЬКОГО КОРПУСУ
ОТАМАНА ВІЛЬНОГО КОЗАЦТВА
ГЕТЬМАНА ВСІЄЇ УКРАЇНИ
СКЛАДАЄМО
СТО ДОЛЯРІВ
НА ГОЛОШЕННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВДИ

МИХАЙЛО і ПЕЛАГІЯ
ДМИТРЕНКО

Грімсбі, Онтаріо

307

БОГ — ГЕТЬМАН — УКРАЇНА!

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ І
ПОШИРЮЙТЕ

єдиний український державницький
часопис

“БАТЬКІВЩИНУ”

орган української консервативної думки

ПЕРЕДПЛАТА:

В Канаді і США — \$6.00 річно,
в усіх інших країнах — \$4.00 річно

Замовляти:

BATKIVSCHYNA (OUR COUNTRY)
362 Bathurst Street — Toronto, Ont. M5T 2S6
Canada